

ULAZNICA

234-235

ulaznica

234-235

**časopis za kulturu,
umetnost i društvena pitanja,
Zrenjanin,
god. XLVII,
novembar 2013.
Broj 234-235**

**ODGOVORNI UREDNIK:
Milan Bjelogrlić**

**ZA IZDAVAČA:
Milan Bjelogrlić**

**REDAKCIJA:
Vladimir Arsenić
(glavni urednik),
Mića Vujičić,
Goran Lazičić,
Vladimir Tot
(tehnički urednik)**

**KOREKTURA:
Dragana Sabovljev**

**PREPRESS:
Vladimir Arsenić i Vladimir Tot**

**ILUSTRACIJE I REŠENJE KORICA:
Predrag Lojanica**

**IZDAVAČ:
Gradska narodna
biblioteka
„Žarko Zrenjanin”
Zrenjanin
izlazi pet brojeva
godišnje**

ULAZNICA

Sadržaj:

pOEZIJa

- Vladimir Rašo: Vaše danas za moje sutra, 7
Jelena Marinkov: Arti i Kejt, 8
Davor Ivankovac: Interferencija i fraktalni motivi grada, 12
Slavko Jendričko: Evolucija ludila, 24
Petar Matović: Zemlja obećana, 47
Dejan Radulović: Srpski marš, 57

pROZA

- Dragan Aleksić: Dubrovčanke, 79
Dragan Aleksić: Ilma Rakusa u Ljubljani, 82
Dragan Aleksić: Dok zbori Tito, 84
Nemanja Jovanović: Kratke priče, 87
Dušan Vejnović: Priobalje, 107
Rade Jarak: Izlazak, 122
Branko Ćurčić: Dotucanje, 127
Marko Tomaš: Priče, 143
Milica Đokić: Tragači, 163
Vladimir Bulatović: Molitva pred spavanje, 173
Zoltan Baba: Rascep nad Beogradom, 180

pREVODI

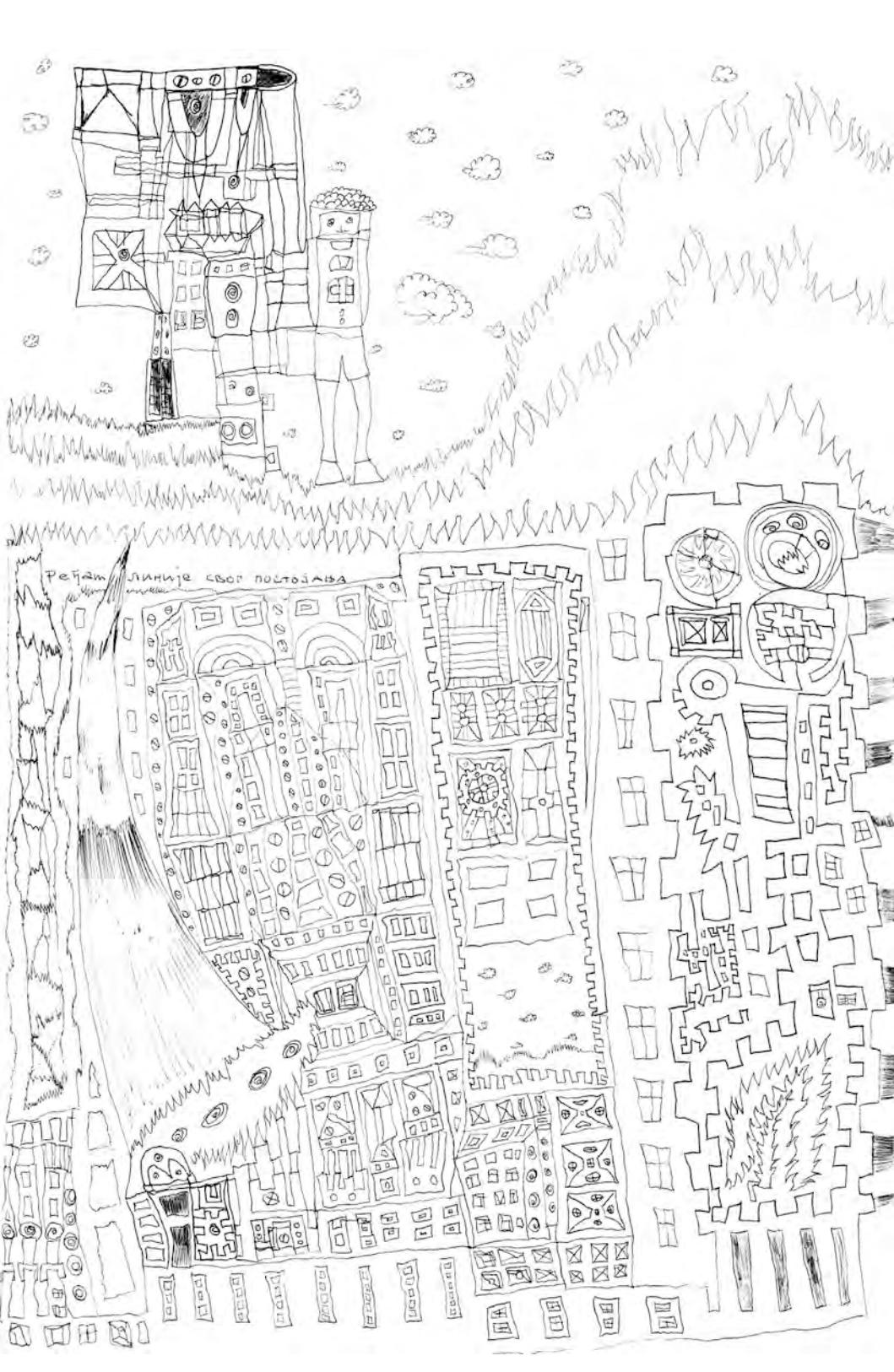
- Lopea De Ruede: Šesti paso, 207
Riccardo Nicolosi : Enciklopedijsko u *Enciklopediji mrtvih*
Danila Kiša, 223

kRITIKa

- Tamara Živankić: O Branku Lazareviću, 249
Ivana Peško: Zazorno prepoznavanje i razobljeđenje kruga, 287
Aleksandar Bjelogrlić: Polen zlatne groznice, 299
Ivana Maksić: Padanje u klasnu nesvest (Opomena ili podsećanje), 302
Ana Avramov: Kreativni višak „Sitnih sati”, 311

sTRIp

Predrag Lojanica: Stripovi, 325

poezija

Vaše danas za moje sutra

Danas ne pripadam sebi,
Stoga izvolite:
Uzmite, grabite, kradite i otimajte.
Ne ostavite ništa od mene.

Danas ne odgovaram na pretnje,
Stoga izvolite:
Razapnite, kidajte, koljite i palite.
Ne ostavite ništa od mene.

Danas sam gluv,
Stoga izvolite:
Urlajte, vrištite, ogovarajte i spletkarite.
Ne ostavite ništa od mene.

Danas sam slep,
Stoga izvolite:
Podmećite noge i kopajte rupe ispred mojih
nogu.
Ne ostavite ništa od mene.

Sutra ću se probuditi srećan
Znajući da sam dao
Sve od sebe.

Arti i Kejt

Prošle noći smo odustali od plesanja
Pokazao si mi svu svoju ljubav
Odveo me u stranu i ponizio
Ošamario korice
Ižvakao listove
Eliminisao reči
Približio razmake
Uklonio zareze
Jednostavno obrisao sve...

Hladan tuš u mraku
Za jedno umetničko delo
Sok od malage,
Parče papira,
Klima uređaj,
Svrab na gležnju,
Mlohavo telo... je sve što mi sada ostaje.

Izgubila sam nešto i samo još daleki grad
Nacrtan na kutijici-suveniru
Opija moja čula
Tvoja milovanja bila su kompenzacija
Za nedostatak razumevanja
Izraz frustracije i povremene nervne
rastrojenosti

Pa sam ispio šampon i pomislio
Oh bože pomislio
Pa sam ispio šampon i pomislio
Oh bože pomislio

Pa sam ispio šampon i pomislio kako u njemu
 možda još ima njene kose
 Kako se svet sastoji od mehurića sapunice
 Dugine boje su svuda oko nas.
 Pitaju me šta ja mislim o tome?
 Šta želim?
 Prijatna toplina
 Čaj sa cimetom
 Popodnevna dremka

...kako je više nema...

Jutarnja rosa u danu.
 Peškir sa motivom ribe.
 Plač, plač, samo plač.
 Užitak.
 Vozili smo se na ludoj vrtešći,
 Šljive su padale na moju glavu.
 Bio sam kralj sveta,
 A ti nestvarno lepa.
 Olovka u mojoj ruci
 Baš i nije neko oružje...

Ležali smo.
 Pokušavao sam da ti skinem majicu.
 Otkrivao sam te sloj po sloj,
 Značenje za značenje.
 Žao mi je, Kejt.
 Nisam te napisao da ostaneš.
 Potoni u crvenoj boji
 Kad već ne možeš u boj.
 Oboj se u mene
 I budi neznatan broj u kolekciji propalog
 umetnika

Ne brini, neću ti razneti glavu
Pričom o tvom životu i kako je sve pogrešno.
Obećavam.
Samo kad bi izašla napolje da se malo bolje
upoznamo
Posmatrali bismo porodaj noći.
Vidi, sve zvezde su krvave!

Izgubljeni su oni časovi
Između kojih si se provlačila
Prstiju isprepletenih sa mojima
I sa priveskom anđela oko vrata
Pevala o suncu i sreći

Zar je naš savez bio tek apstraktni idealizam?!

„To sam i rekla!“
„Ne, nisi!“
„Da, jesam!“
„Ne, nisi!“
„Znam šta sam rekla!“
„Zar stvarno misliš da bih.....

Bacila si čašu vina na zid
Kao da je on nečemu kriv
Staklo je prsnulo u hiljadu kristala
I zaslepolo mojih očiju vid
Nisam ni primetio
Uzela si kaput i tiho
Iz sobe ispuzala, kao crv
Niz... slivalo se vino,
Kapala je
Moja krv

Brišući suze, ušla sam u voz
 Fina lasta preletala je nebo
 I pratila moju glupost na jug
 Čekanje i dug put
 Oh, Arti...
 Zar si morao ovekovečiti pupčanu vrpcu koja
 nas spaja?!
 Zar si morao stvoriti nešto nedeljivo i
 nedodirljivo
 Što ipak potvrđuje uništenje...
 Trebalо je preći peron
 I stići na nepoznatу
 Stanicu, obući nepoznatу
 Krinolinu čiji je materijal
 Zaborav

Tvoj bol je moja ljubav
 Pašću, pašću!
 Ješću, ješću!
 Svariću čitav svet!

Mirno popodne na jezeru
 Smeх nasmešenih lokvanja
 i trupovi pecaroša.
 Jutro u napuštenom vagonu:
 „Dobro vam jutro, ptice i vrapci!“

Žao mi je, Kejt.
 Naša ljubav bila je previše za ovaj svet

Interferencija i fraktalni motivi grada

Elementarne čestice ljepote (Andreja)

Noćas su se pomaknule tektonske ploče
i jutro smo dočekali bliži nego ikad.

Zrnastost slike i kristalizaciju osobe
ne moramo izravno povezati:
emocionalno preciziranje može biti i
komešanje.

Zar i krila noćnih leptira ne ostavljaju
tragove na prstima?
Pjesma je najkrhkije od tuđe ljepote,
provjerljivo njene:
oteti fragmenti labave opstojnosti
kao svjetlucavi ukrasi po
ontološki odsutnoj
božićnoj jelki.

Zmaj je fosilizirani motiv pred vratima
tabu teme. Izotopima ugljika datiramo
starost i porijeklo tekstova
koje ćemo tek napisati;
foton je ispaljen kroz stotinu proreza
istovremeno,
i ključna je poruka nehotice arhivirana –
nedjeljno je predvečerje utorkom popodne
i mogli bismo lako oboljeti od paradoksa –
sezonski i bezopasno,
kao kad prašina netaknutih knjiga
natjera na kihanje.

Šareni u srcu tame (Darija)

Tada, htio sam joj reći nešto novo o životu,
nešto
pametno što još nije čula,
ponuditi neko opravdanje sporosti,
ali samo sam izustio: pisanje pjesme je
permanentna evolucija teksta,
isprovociravši mnoštvo omanjih
upitnika i uskličnika
uokolo njene glave.

Šank je neožbukani bedem podignut između
prijatelja, najlučih neprijatelja
zajedničkih neprijatelja. Novine su
viseći mostovi između nebitnog jučer i
trivijalnog sutra. Iz njih isparava dan.
Bujice na svetim rijekama nose leševe u more,
kao da nisu prosipali pepeo,
kao da je tsunami
udario s kopna.

A ja sam ovdje šaren, ona šarena u crnom.
(Svi ste vi u crnom!)
Ali jedini sam ja
gledao u srce tame.

I kako nakon toga da pričam i da lažem
više nego dopisnik
rubrike kulture
na putu za cirozu?
Najčešće šutimo pred vama, ljudi.
Osobito ja: obeshrabren i fasciniran,
kao pred fotografijom
hadronskog sudarača u CERN-u.

Položaj i moment u mirisu kose (Danila)

Koliko će nam svjetlosnih fotona trebati
da nam se oči ozelene?
Ovdje je mračno kao u rogu.
Ovdje je mračno kao u polutarnim bajkama
kojima se s jeseni ili o otopljenom Božiću
djeci daje do znanja
da će jednom postati nezakoniti roditelji.

Hladno je, ovdje, sam s pokušajem pjesme,
silueta na peronu za nigdje
ili svagdje,
prohладно je na ovoj stanicici;
sam s fraktalnom kartom oblaka u lokvi,
ili u mirisnoj i toploj polutami sobe,
izbjegavajući genitive
kao misao na nečije obline, možda njene.
Ovdje i sada, rolete su svileni kapci dana
pod kojima promiče
prvi i posljednji
vlak za Vukovar.

U jednadžbu ulazi duhanski dim.
On je nepovratan kredit hinjenoj sljepoći
na boje, na okuse i zvukove.
Mirišem joj kosu, sada dok zbrajam i
oduzimam,
skutren u tamnjem kutku dana
koliko je gigabajta u sjeni šalice čaja,
koliko je riječi između stepeništa za wc
i Stairway To Heaven.

Nepodnošljiva lakoća postojanja (Antonija)

Rukavica košmara izokrenuta je
baršunastom stranom van.
Standardnim hrvatskim: pjesnik se probudio.

Pločnik je nogostup i obratno, objašnjava
Enciklopedija građevinske leksikologije
koja godine dvije tisuće devetnaeste
donosi natuknicu o nama i našem
ohrabrujućem platonizmu.

Jezik je dvosmjerna slijepa ulica u kojoj se rodiš,
povremeno umreš. Jezik
može biti kvadrat, namreškano
odleđeno jezero iz kojeg
ribe same uskaču
u konzerve za bolji svijet.

I lokva je suvišak u neravnini teksta
kojim se svakodnevno probijaš u društvu
polumrtvog pjesnika
između čekaonice drugorazrednih i
baroknoga centra
predgrađa nepostojećeg grada.

Why won't you make up your mind?, pitala je
u koraku, ne mareći za realnu mogućnost
da Gmazovi vladaju iz sjene
i da je život u sjeni samo luk napet između
antipsihotika i citostatika.

I ne mareći da bi odgovor mogao potrajati
duže
od pomnog iščitavanja
Nepodnošljive lakoće postojanja i
druge Vergilijeve ekloge
skupa s objašnjenjima.

Okvir za neuspjeli Kraj (Katarina)

I na kraju Svega još bi se mogao zapitati
tko ti se usudio prekinuti
višegodišnju i kilometarsku
kolodvorsku šutnju.

S drveća padaju metafore
uzaludne kao podnevni Mjesec.
A vi ste čuvena Sjena iz pisca,
milo mi je, Zalazeće Sunce.
Magijska proza u plavim radnim hlačama
njen najbolji je izgovor
promašenoj profesiji.

(Crveni okvir zapinje na datumu
kao metak u cijevi.)

Dvadesetog dvanaestog puštali su rock,
Losing My Religion. Rekla je:
To što studiraš na Filozofskom
ne daje ti pravo
da mi tu sad filozofiraš!
I to što sam ti prekinula šutnju
upavši u svaku neizgovorenу riječ
nekoliko sati prije Apokalipse
ne znači da će te R.E.M.-ovci spasiti od svega
što sam jednom davno
nakanila istjerati iz tebe.
Ne znači.

I kad bude nestajalo svijeta
priznat ćeš si jednostavno:
krajnje je dobro započeti Krajem.

Plastično voće i Yo La Tengo (Julijana)

Jedino ona nikad nije pitala
 ono što se pita prije zadnje presude
 ...*a može li se živjeti od poezije?*
 Kao da je važno može li se živjeti,
 u doba kad se ne može od ičega...
 Kao da je važno od čega živi poezija,
 kad o niti visi konac egzistencije
 za koji smo privezali
 suhu slamku spasa.

Imali smo svoje slabosti i sablasti,
 i dani su se protezali kao
 vrat od brontosaura.
 Priča mi o neizrecivom i bezmirisnom
 plastičnom voću na tetkinom stolu
 koje ni Warhol ne bi odobrio
 kamoli neki Bog.
 I svemu daje težinu, poput Higgsa
 perolake kategorije života
 i smrti.

Popodne protječe smjerom suprotnim od
 shvaćanja
 i po stoti put ga gledamo
 kroz neoprana vinkovačka stakla.

Zgužvane vrećice, prazna pepeljara.

Tableta s čajem i mililitrom mlijeka.

and you in your autumn sweater.

Prekomjerno granatiranje Zizija

Oni su revolucionari, svi odreda.

Slili su se s podivljalih planinskih vrleti
u gradove, iz šuma na trbove,
udarili kolo kao
četrdeset pete.

Oni pucaju na sve što se miče i na ono
što se možda miče da se slučajno
ne bi ni maklo.

Oni pucaju i po njemu,
šalju isturene izvidnice, snajperi
šaraju pročeljima zgrada, mostovima
i kontejnerima,
kontroliraju ceste, ključne prijelaze, oni su teško
naoružani i obučeni, oni su
specijalci za Zizija.

Oni su pjesnici s točnim koordinatama
u nišanskim spravama
svojih usijanih cijevi.

Oni super precizno ispaljuju
najteže haiku kalibre,
nedozvoljene prozne, lirske i epske,
međunarodnim konvencijama zabranjene
pejzažne genitive,
oni ga iz blizine i dalekometno
prekomjerno
pogađaju.

Stipendiranim kozmopolitizmu (lirske subjekata iz pičke materine)

Ovo tu je fotelja.

Njena mogućnost trosjeda fenomenološki je prođubljena
više nego jednim Dragojevićevim epigonom.
Danijel se prevrće u krevetu,
pokraj je čaša za noćnu žed ili tabletu.
Ona može biti šumeća i beskorisna
kao televizijski šum
pozadinskog značenja.

Kako živjeti usred kozmičke eksplozije
kojoj je još lakše nazrijeti početak od kraja
i ostati smiren?

U Kairu i Bostonu pretukli su istog pedera iz
Frankopanske,
opljačkali istu staricu iz Radićeve,
trenutno kao kvantni fenomen,
vidio sam svojim očima
u novinama.

Snijeg u Beču padao je u Nuštru kad mi je
otac u veljači
nakon sto trideset i pet tisućitog projektila
poželio najsretniji osmi.

Nebo nad Berlinom ružno je i ovdje
dok odrpanih patika na korzu, pronicljivo i
elokventno,
donosim pariške prosudbe o Kišu.

I obožavam metadonske podnevne šetnje,
prelaske zebri kroz crveno i zeleno,
jer sve je ovdje sivo kao i u Pekingu,
a smrt je samo impotentni kurac Vječnosti.
Pun Mjesec je nad Vinkovcima
a u njima više nego pun,
i prazan.

Šarlatani u mojim Vinkovcima

Budim se uz noćni The Best Of *on repetition*.
Kao i svakoga jutra do sada,
od sada,
pa dok me smrt ne sastavi,
ustajem na lijevu nogu.

Ovdje i mjesecina miriše na plijesan:
njušim je oprezno i s gađenjem, nataloženu u
desnoj čaši uz rub kuhinjskoga padeža,
ustajali zadah karijesa
na vrhovima
vampirskih sjekutića i očnjaka. Koga ili čega?

(I počeše samo lijevo jaje, desno nek trpi,
nabije ga na kurac!)

Sve nesumnjive predmete od života značajne
a kao takve bezznačajne
trpam u dizajnirane džepove i krećem
u potragu za svakodnevnim ničim.
Jer ja sam skeptička jama obzidana
dragim kamenjem pobosutske nepismenosti.

Ptice ne umiru pjevajući u gradu umjetne
ophodnje
s hiljadu novoizgrađenih stanova,
i tisuću kontejnera bezobrazno visoke
stanarine.

Nesumnjivo nagnutog nad pogrešnu provaliju
izbjegavaju ga djevojke i majke,
od predugih nogu i očiju plavih zaziru unuke i
bake. Kauboji, domoroci – svi se zvijeri paze.

A on se ipak smješka i polagano hoda –
kao da su Charlantanski rasturili koncert
posred najdrevnijega

europskoga kalendara. Iz godine Gospodnje dvije tisuće devete.

Duša hrvatskog narkomana

I reći ču vam samo još jednu
stvar: jučer sam progutao
petnaest tableta.
Ne doduše u polulažnom pokušaju.
Jučer sam kroz osam sati
abnormalnom tolerancijom.
Shvatili ste – to je petnaest neizgovorenih.
Jučer sam za osam sati
šaku kondenziranih smirujućih tvari.

Tamna tvar čini devet desetina svega i
...misliš da sam blijed i mutav?
Danas me je obuzela transparentnost, a već
sutra
volontirajući egzorciram
svečenstvom opsjednute ljude i demone.

Jednom je prošao polarnom kuhinjom,
jedan se jedva ustao iz fotelje.
Snovima mi odjekuju krici
jer ja sam duša hrvatskog,
tražim je i nema je.

I da mi je preksutra Dolinom Smrti krenuti.
Pogađate.
Opet bih sve isto.

Minijaturni laptop i golema jabuka (Kristina K.)

*Neke tvoje pjesme su toliko
sarkastične
da me nerviraju, napisala je u poruci
djevojka s jabukom kraj mini laptopa
ne trepnuvši najduljim trepavicomama
koje je svijet ikada vidoio,
a opet su super i kraj je uvijek
jednostavan, zaključila je,
i tako nekako za tebe tipičan.*

Stoga sam se smjesta preobratio na
hinduizam
ne bih li se reinkarnirao
u hiperaktivnu ženku terijera...

...i pregrizla joj televizijski kabel
u najpresudnijem trenutku
finala
španjolskoga ljubavnog trokuta.

I ne bih li se potom zavukla pod krevet
promatrajući je ne trepčući dok
spaja i izolira
u svrhu ponovnog uspostavljanja veze.

Između najtupljeg kuta i
onog najnevažnijeg
tipično jednostavnog kraja.

(Vinkovci, 1984.)

Evolucija ludila

Niskokalorična sloboda

Kasno je za mirenje

Sloboda srndaća
Visi na više kuka

Ni mesar niti sjekira
Ne prizivaju pošumljenu

Krivotvorinu lagodnog disanja

S pticama luckast
U slobodnom letu

Prokazujem sebe

Ni ponad pločnika
Ulaštenog suzama

Niti u jednom ustavu

Najslađa imenica
Sloboda
Nije kalorična

Kao ohlađena dinja sa šlagom.

U ludilu sve je moguće

Ponekad kada
Svi zaspete
Ustanem iz sna

I prljavim prstima
Blefiram
Sve tamnije od sebe

Kresnuvši upaljačem
Na stranici neizgorive
Rečenice Borislava Pekića:

Samo u ludilu sve je moguće

Probuđena pitaš me
Što onda sviče
Poput smrti osjećajno

Gore li to možda toksični
Premda pobožni suncokreti

Zapaljeni izlazećim suncem?

Bitka za dobru ljelinu

Da bih mogao
Projuriti kroz crveno

Morao sam pregristi
Strah u svom rječniku

Dobra sam kiša koja pada
Bez dopuštenja
Na listove samrtnih biljki

Jedino tako mogu
Oživjeti glasove
Njihovih umornih jezika

Zagrizajući požare, pijavice, oluje
Ostao sam bez ijednog zuba

Bio je to jedan
Od mojih uspješnih izbora

Ove su godine polja
I žene obilnije rodile piromane

Prepuna sam smočnica sunca
Na vratima s ogrlicom od mrtvih zuba.

Prijevara

Dan kada je Ja
Posvojio svijet

Kvascem duše
Diglo se tijesto
Teorije evolucije
Poput olujna oceana

Potopljen valovima
Kao nekoć davno
Disao sam na škrge

Izgubivši jezik
Udvarao sam
Ribama šutnjom

Sve dok predvečer
Nisam izbačen
Poput utopljenika

Mokar otpuzao sam
Naslijepo u bivšu
Rimsku metropolu

Grad je kipio od sukњi
Pod reflektorima na pisti

Stavio sam ruku ispod jedne
I šakom uhvatio muško spolovilo

Licem nisam odavao prijevaru.

Sezonski imigrant Edo Popović

Izašavši iz unutrašnje emigracije
Već iza prvih stambenih kutija

Stopalima sam osjećao mjesecinu
Što su je upile trave uz cestu

Ispraznivši pun mjehur
Obilježio sam
Svoj teritorij kontemplacije

Piskutanje mladih sova
Ne pobuđuje
U meni osjećaj sujevjerja

Niti ptičje mlijeko
U njegovoј naprtnjači
Što je izmuzao penjući se na Oltare

Iz Ponoćnog boogiea
Nije ostala ni suza žestice

Sada u njegovim plućima
Planina duhovno sagorijeva

Bolesti oduzimajući budućnost.

Lude gljive

Ne znam nijedan parlament
U kojem nećeš dijagnosticirati
Krista Budu Muhameda i Krišnu

Pomisliš da si u ludari
Nijedan nije bez svog Napoleona

Na galeriji doji me Prečista Djevica
Kaže,
Popodne idemo brati lude gljive.

Otvorena vrata

Prije mirisa kave
Tuš kiši
Poput oblaka

Voda ima
Dobro pamćenje

Sjeća se naših tijela
Iz maternice

Svakog spontanog
Pobačaja
Demonskog fetusa

Dogorjevši učeći svirati
Svaku kuću u gradu

Širom sam otvorio
Naša ulazna vrata

Otada zajedno
Doručkujemo
Mrvice Sunca.

Fejsovac u prosvjedima

Na fejsu mjesecima
Vježbajući zglobove

Koji moje prste i slova
Doživljavaju zlostavljačima

Na ekrani što neutralizira
Emocije
Siline udaraca pendrecima

Ne uspijevajući zaliječiti
Nijednu zajedničku traumu

Krv je opsesija
Srčanih mišića
Zbiljnosti mase

Blažena s vodom
Iz vodenih topova
Slijeva se u šahte

Dok se ne izgubi iz vida
Sa slinom mokraćom suzama

Kasno nakon ponoći
Strasno počinjem vježbati zglobove

Na njenim tvrdim bradavicama.

Izbijeljeni oplođivač

Naprasno mi se digao

Na sredini ulice
Iz njega sipe
Gusta vesela slova

Snijeg lud poput mene
Ne snebiva se viđenim

Izbijeljeni oplođivač
Omekšao je ugrožen
Pretjeranom čistoćom

Pao je u hipu s visine
Od 17 centimetara
Ne doživjevši prosvjetljenje

Kažem mu budi spokojan

Ni azijski gospodarski divovi
Nisu ostvarili tako visoku stopu rasta

Pahulje su prikrile tragove naših zločina

Primijetim li nekontrolirane
Simptome stresa
Poslat ću te spontano na tečaj joge.

Svečana trpeza

Nadrealan smijeh
Na svečanoj trpezi

Nudi rijetke plodove
Pripitomljena ludila

Ima u njemu nečeg
Poput iznenadne dobrote
Ruku kojima se dodirujemo

U samoobrani njima
Grijemo ohlađene obroke

Početnički blagi kao
Ranoproljetno sunce

Usprkos toplijoj rasvjeti
Ljubav ostaje mutna

Hvata se za slamku
U nabujalim potocima

Déjà vu smirena srca
Ostaje sjediti u praznoj stolici.

Martinje 2000.

Jesen je kada tvoj
Lijepi jezik uživa

Sunce nakupljeno
U čvrstim bobicama

Autistični slador
Eksplodira u moštu

Zacrnjenim krilcima
U vinskom podrumu

Mušice praskaju
Podižu svečani stol

Pijanog prasca
Ne puštaš
Ispod suknje

Da bi mogao
Vidjeti mrjestilište

Zlatnih ribica
Barem u sfumatu

Mamurnog Narcisa
Nagnutog nad
Žutom lokvom.

Izgubljena zemlja

Sam sebi najopakiji terorist

Susprežući manu nebesku
Opirem se izbrazdanim
Slavonskim horizontalama

Svojim prisućem
Frustriran pčelama
Zamaram krajolik

Nakon neuspješnog
Revolucioniranja
Oprašivanja cvjetova

Paralitični bezemljaš
Zapjevam genetski
Modificiranim glasom

Svojim toplim sjemenjem
Napunivši plastičnu vrećicu

Nepokretan
Čekam te na izgubljenoj zemlji.

Misterij mozga

Preživjevši srčani udar
Progovorio je drugim
Jezikom zaboravivši materinji

Uči li mozak
Više jezika
U poodmaklim
Mjesecima fetusa?

I tko je zapravo
Njegov učitelj?

Ostaje mi samo
Nagađati da se u
nekoliko desetinki sekunde

Njegov uthli jezik
Reinkarnirao u velški.

Nesreća na cesti sisak-zagreb

Oljuštena čovjeka

Od madeža
Na sljepoočnici

I ožiljka od posjekotine
Posve prispodobivom
Zarezu na drugoj strani lica

Premda baš taj obraz
Panično pere
Mokrom maramicom

Ne može prepoznati
Ni ona koja osjeća
Svaki detalj njegova tijela

Odustavši od brisanja

Kamo ona zapravo maše
Tom sada već
Zaprlijanom maramicom

Poslije prometne nesreće

Uoči koje je za volanom
Pjevušio njezinim ustima.

Nema mesta sućuti

Iz stana izašao sam
S amputiranim
Lijepim sjećanjima

Nisam sam u njima
Ima nas na stotine

Dan je topao i vedar
Proći ćemo cijeli grad
Gledajući u lice svaku kuću

Do zalaska sunca
Stići ćemo do pošte
Sa zlobnim izrazom fasade

Njezino preparirano srce
Ne oslobađa nimalo sućuti

Iz ispružene ruke
S nekoliko novčića na dlanu

Invalid bez obje noge
Samo odmahne trepavicama.

Nova mladost

Iz nezdrave sobe
Samo u nuždi
Izlazim danju

Gosti naviru kroz prozor

Šitan gusti snijeg
Što se pomiješa s brašnom

Žamor ludila
Dobrih gena

Svježe suze
Kravlјeg velikog oka

Religiozni zvuk
Zvona katedrale

Bludni šumovi
Perja sjenica

Autistični poput mene
U posve novoj mladosti

S lakoćom čete me
Prepoznati poremećenog

U planetarnoj kakofoniji

Noću bjesomučno džogiram
S mrežicom za leptire
Naganjajući mjesečeve zrake.

Na istoj frekvenciji

Dvije presmione energije
Nesputano nahrupimo
S modrim nebesima u plućima

Brujećim stopalima
Ozvučujući krošnje
U kojima su ptice zanijemile

Dok sve vrijeme
Gradska zubala
Melju sendviče s očajem

Uvježbanim prstima
Dugo razgovaramo s gluhonijemima;

Na istoj smo frekvenciji
Krtice svojski ruju u nama.

Razbijač snova

Kozmički mafijaš
Shrvan gravitacijom

Oslobađajući jednu
Po jednu rečenicu

Od svih mojih opsesija
Nebeskim otpadom

Pozlati moćima
Senilnu
Prostatu

Nasmijavši me
Erekcijom

Svladana
Popodnevnim
Snom

Njegov rasuti
Bijeli prah
Ponad gnijezda

Gasi
Dragocjeno
Cvrkutanje

Svih
Mojih
Godinama

Posvajanih
Sjenica.

Svetkovina u smrtnom času

Kontrarevolucionari

Poput ptica selica
Suludo smo sletjeli

U smrtnom času
Socijalizma

Neki su od nas
Svetkovini
Prinosili komade
Svoga mesa

Oni drugi perje
Što sipi sa snijegom

Metafizičke
Sokove sa dna
Nutrine

Sve što nitko
Ne želi uzeti

Ispucavši nakupljenu
sućut diktaturi
slobode glasa.

Blagdanska gozba

Prognan iz vrtova emocija

Poremećenim jezikom
dovoljno sam vas strašio

Ne upućujete mi svoje osmijehe
i odavno nadživljene čežnje za dobrim

Baš kako sam osmislio
posljedice svinjskog roktanja
na dalekim izgubljenim pustopoljinama

Nisam jedini koji ga čujem
neudobno usidren u ovom ovdje

Tu su i tri sačuvana prijatelja

Njih samo za blagdane
pozivam na gozbu

Počinjem od sunca
usitnjenog njihovim zubima
mijesiti tjesto za slastice.

Osluškivanje snova alata ludila

44

Bolestan dan
umirućeg srpnja

U procjep usana
padne mi list
prva mlada smrt

Izabrani sam ženik

Ako ne odapnem
i napokon odahnem

Prije njezine punoljetnosti
noktima ču šivati
veselu vjenčanicu

Nespaljivi Shakespeare
lektorirat će svaki
ubod svilenog konca

Sve krvave točkice
do boli ispikanih jagodica

Što svakog predvečerja
prerano zagase sunce

Prije počinka zelenila
ispod jastuka
odlažem alate ludila

Kako bi uho moglo
osluškivati što sanjaju.

Dani čudesnih talaca

U zatamnjenoj
arhivi emocija

Predvečer sebe
počinjem gušiti
autobiografskim zlodjelima

Iz djedova sna
kradem sjemenje

I sijem žito pod stolom
ne posvetivši ga suznim riječima

Ne ponudivši se
dobrovoljno smrti

U izmorenoj noći
ekran svjetluca

Posljednja naranča
izmamljuje osmijeh

Neću je oguliti
sebe doživljavam
jutarnjom izmaglicom

Navješćujući novi
dan prepun
čudesnih talaca.

Zatvorena brbljaonica

Nekoć sam se s pastusima propinjao
prilikom svakog čitanja Šimićeva stiha

Čovječe, ne hodaj malen ispod zvijezda

A sada svaku pomisao na propanj
Doživljavam poput izbljedjelog krika

Koji se rasipa sa zvijezda
i presađuje u oblačić iz krematorija.

Zemlja obećana

Vajdi

Februar i južna jezera, flamingosi poleću
u oštroj formaciji, perje, sutoni – obale
ostaju kao krvave: pigmenti te pomeraju

iz kupea: to je slika za beg. Ne smeš se predati
licima / ogledalima – varljivoj lepoti noći /
stablima pod fijukom mesečine i vagona, a tu
su
mesta egzekucija / brbljaju da bi prećutali:
istorija
savlađuje se epikom, recesijom /, crvena
šapka
primiče se iz grla hodnika, I Galicija je u
dobro –
susedstvu sa stratištima, pa? – Kartu!, hrappav
glas meša stvarnosti kao u šiplu – blesak!,

i to je već De-Be lampa – Nemam! Do Lavova¹,
ujednom pravcu, sekvence pe-er-el prijavnice,
pločice isledničke sobe, masne farbe hodnika,

tamnice, Nisi na ispravnoj trasi, patinirani
kadrovi i amblemi na uniformi, mudar budi,
izađi pre vremena, ovde se duše, vilinim
vlasima obmotane, noću podižu iz jezera,
mogle bi da usnu kada ribe ne bi govorile
zašto? zašto? zašto?

---

¹ Linkovati do pesme Adama Zagajevskog „Putovati u Lavov”.

Merkantilna hirurgija

Zažmirio sam i čekao da me ubiju.
Stopala su zaboljela od hladnih pločica.
Dok su odnosili leš, krv se slivala među
moje nožne prste.

Operiraju mrtvaca, organi se smrzavaju,
elisa se zahuktava, oh!, ljetet ču preko
oceana u ručnim frižiderima.

Škripa šarki, sijalica me ošamarila
po kapcima, unervozio sam se, vojnik je
mirno otpuhao dim u moj visoki tlak.

Koliko staje jetra, srce, posebice zalisci,
bubrezi – mlađi, stariji, pušački – nepušački?
A otpad: kosti, vene, utroba, crijeva?

Mogućnost
reciklaže? Koliko njih će me posjedovati?!

Biblijski sam se tješio: telo se dekonstruiše,
perspektive se umnožavaju.²

---

² Petar Jevremović, *Telo, fantazam, simbol* (Beograd : Službeni glasnik, 2012).

Neću o aušvicu

Ne fotografiši, savetovali su me pred put, Pusti neka te obuzme, ponese.

Molitveni šalovi visili su u vitrinama, nestvarni bez pokreta.

Priđi sa strahopoštovanjem, slušao sam.

It was fun, rekla je studentkinja iz Amerike na izlasku dok se objektiv uvlačio u telo kamere.

Svetlost reflektora cvetala je na staklu: iza su bile tone ljudske kose.

U povratku kući ljubi me *djevuška*, vodič u kompleksu, tada osetim prašinu kako silazi sa odeće i kože i preuzima naš stan.

Piši o tome, kaže poznanik, to je dobar motiv.

Pod osvetljenjem ne bleska nijedna čestica, ništa: iza staklenog fronta guraju se koferi.

Posebni popusti prevoznika na povratne karte do Osvjenćima.

Planina obuće u vakuumu iz jednog koraka nestala bi.
Nikada se ti đonovi nisu istrošili.
U malom gradu nisam imao izbora do čitati o Holokaustu.

Sada živim u Krakovu, svuda su suveniri. Neću o Aušvicu. Kada pomislim na zavičaj, začutim.

Proleće u galiciji

Ostajemo sami. Mi i čaure na nasipu
zaboravljene
od rata. Reka je to izbacila. Rodi je probijeno
krilo
i krvari sada u polju zbog neopreznih lovaca
Na
snegu koji ubrzano kopni. Okolo su borove
šume,
odatle pristižu vozovi. Kilometri po času
raznesu
huku i vетар što probije kapute, kosti i meso.
Nagli
poluokret od pruge i pramenovi se uvijaju,
lome.
U brzometnoj refleksiji koloritne mrlje –
profili
/ konture što blede u okнима. To smo mi.
Raspršeni
u osećanjima koja ne dopiru van. Kao ni svest
o ovim predelima, o Galiciji. Ozeleneće, ali
našeg
prisustva neće biti ni u zamišljaju. Brujaće
prastara
poljoprivredna mehanizacija, sreća seljaka
poljskih
i ukrajinskih opažala bi se u dimovima –
motora
sumnjivog zvuka i lula – nigde nisam čuo
toliko ptica
iz klasja, žbunova, šumaraka kao što bih tada,
video
toliko raži kako se povija na *suncu / vetru /*
avgustu.

Plodovi oranica narastaju im u licima, ispod
osmeha
nema rovova, čaura, masovnih grobnica,
izbledelog
jidiša na srušenim spomenicima kao na tim
poljima,
tu je samo radost pluga što prevrće zemlju,
postoje

koloseci negde, žetve su ovde izdašne, šteta
da propadnu,
dok ima cvetanja, korenovi se ne ispituju,
čuješ li zrikavce
u noći, ništa se nije poremetilo, kraja sveta nije
bilo,
zaista nije bilo.

Murti bing (helm edition)

Gigantske razmere spomenika kao pred
antičkim
hramovima ne menjaju se, samo oruđa: to su
heroji
nacija, rada i korporacija, sa mačevima,
zupčanicima
i aktovkama. U njihovim okriljima crvene
senke
neuverenih na trgovima. Katkad tu ne
razaznaju lepet

gradskih golubova od aplauza iz trošnih
razгласа
govornicima na *ultra-wide skrinovima*.

Neprirodna
rumenila našminkanih obraza, zato uverljivije
u prezasićenim bojama okruženja; nema
bora, vidljivih
tragova prolaznosti dok sažimaju prvo lice
množine
u sebe, akutom: *Mi!* To je pakao, osmeh biva
ironijom,
vedrina se motri sa razlogom.

Kolhozi mišljenja i saosećanja građane
preuzimaju
dobrovoljno; kako *svariti* mučninu? Organska
promena
svetonazora sada se odigrava u šumećoj
tehnologiji.
Zamisli šištanje mehurića kao uzvišeni šapat
u važnom
trenutku bogosluženja / odagnaj leptiricu
sumnje
od voštanice, ne cvrče krila, samo mozak / –
prikloni se
neprekidnim paradama istina i progresa,

dugi marševi
tako te prihvataju, u kolonama postižeš
toplinu; nas će
uvek podržavati aplauzi sa javnih razglosa.

Stoya doll

Nikada više neću gledati film Digital playground produkcije, ljutit je bio otac. Mama, gorštakinja iz Škotske, emancipacijom je očuvala tajnu.

IT je restaurisao stambene blokove.
U osmobilnoj arhitekturi uzrastaše naša čula.
Joystick postade taktilno središte sveta.

Dadilja je brinula o lepim veštinama:
plesovima
i ritmikom izgradih suptilnost neverovatnih
pokreta.

Stecišta intimnosti behu u svetlosnim
grupama:
laser, ekran, sintetike.

Menson je bio preokret, pokazao mi lepotu
bizarnosti: uživanje u poeziji. Spoznala sam
majstorstva: kako sintaksu lomiti u
opkoračenju
spontano kao telo u zahtevnim scenama.
Kulminacija
nije nužno seksualni čin, već umetnički.

Rime, latentno biseksualne, prenule bi me
zvučnim poljupcima: u šopingu, prelaženju
ulice, na kastingu. Pisala sam stihove u
tajnosti.

Grafit na stražnjoj strani moje omiljene
knjižare
privlačio je pesnike: *My vagina is a flower,
delicate flower.*

Jey Sovu 2. "Lugor"

"Sodro je" - Luge

ZVEZDA!

GDE TI IGRAŠ TU
SMO MI

ZVEZDA!

Srpski marš

Sve skupa zajebao nas bad timing
političari, biznismeni, tajkuni, mafijaši,
popovi, rodoljubi, pedofili,
kaubojii & indijanci,
Srbende, vojničine, vojvode i junaci
raspale pičke, stari dobri narodnjaci.
Nadrkane sise, glave prazne
usne pune botoksa, botoksa i sperme.
Vip devojčice i dečaci, biseksualci,
metro, a i oni pravi homoseksualci.
Grand, Laguna, pihtije i čvarci
kao šlag na tortu, Vučićevi naprednjaci.
Ratovi i sankcije, tripovi i mitovi
kosovski, menstrualni i izborni ciklusi
suvi triper, povraćanje
gonoreja, kapavac i dijareja,
abortusi, loši đaci, na ulicama crnoberzijanci
po kabinetima i eparhijama
manijaci, fašisti i perverznjaci
sjebao nas PDV, krediti i švajcarci.
Karlovac, Karlobag, Ogulin i Virovitica
navukli nas mangupi, dripci i ludaci
lažni proroci, враћare i vidovnjaci,
vidovite trandže i epski junaci
stari naši znanci, Ameri, Elizabeta, Vatikan
Švabe, Hrvati i Albanci.
Gardisti, udbaši, navijači partijski tamburaši
secikese i reketaši, snegovi, suše, poplave,
ledeni talas u Feketiću,
bensedin na recept, 'leba na crtlu
manjak vitamina i minerala,
a višak turskih serija.
Laki peting u koaliciji

lažni premijeri i njihovi zamenici
vanbračna deca, rupe u budžetu, znanju i pamćenju
finansijski stručnjaci, berzanski mešetari
doživotni ministri, mostovi, kule i gradovi
korumpirane sudije i policijci
afirmisani pisci, obrazovci, radovci i dveraši
Evropa i Kosovo, Srpski marš...
MARŠ U PIZDU MATERINU!!!

Zmaj od srbije

Taj je još na rođenju zajebao i babicu
istrčao mesec dana pre termina
iznenadio celu ekipu,
ćaleta, kevu, konzilijum, primarijusa
i pride načelnika ginekologije.
Stričeve, strine, ujake i tetke
obe babe, jednog dedu,
onaj drugi riknuo mnogo godina
pre nego što se ludak rodio.
Oni se iznenadili,
a on samo što se ispilio
odmah po hejtu udario:
„Š'a ima....?
Mislili ste da nikada ovaj dan neće doći!
Sve mi se čini da malo ste se zajebali,
mamicu vam vašu!
Priroda je to, filozofija i matematika
tu ne pomažu mnogo,
ništa razlomci, sinusi i kosinusi,
jebeni zbir stranica nad katetom,
sve što uđe mora da izađe
tako je oduvezek bilo,
jebo planiranje i kalkulacije
ovako je slađe.”
Svi bili zbumjeni
porodica uža, šira,
dalja, bliža, dublja, plića.
Doktori rekli majci da nosi devojčicu
Matori od sreće odlepio
celu kuću u roze prekrečio
od trinaeste plate kupio i par plišanih igračaka
sve u istom koloritu
Ej nije mala stvar tatina popišulja.
Đorali se za imena
Katica, Jorgovanka, Đurđija, Mileva,
kad ono čuna

kuronja i to oho, mašala
šta pionirska,
skojevci bi mladi pozavideli mu na njoj.
Ista ona zbog koje su dve-tri godine kasnije
kada je ono po Tučepima i Makarskoj
gologuz šetao,
zgranuti Dalmoši urlali
čulo se do Dubrovnika:
„Odite ljudi da vidite kurato dete,
ovako kurato još niste videli!!!“.
Ćale se napio al' ipak prvi se pribrao
doduše još nekih minuta dva,
onako jampi, po prstima prebirao
u neverici glavom vrteo,
nišanio kevu... kažiprst,
srednjak, palac,
mali i domali,
sve nešto: „Jedan, dva, tri... sedam, osam...“
i sve tako ukrug
al' opet jedan mu fali,
onaj deveti, jebo mu ti mater.
Na kraju ipak s teškom mukom
šatro radosno izjavio:
„Beš mu mater šta je tu je,
rodilo se valja ga ljljati.“
Nasta cika, vriska, dreka
opštenarodno veselje,
kevi pao kamen sa srca,
njenoj majci dva komada,
mislim kamenja.
Pokupe ga oni tako na brzinu,
pa na sporedni izlaz, da neko ne vidi bruku.
Na sporedni pa u nacionalnu klasu
belog raspalog fiću
petnaest godina starog
bez levog fara, desnog brisača
razlupane štopaljke.
Falilo mu još ponešto

ali kotrljalo se kljuse
 prva, druga, treća,
 dok lupiše dlanom o dlan
 eto ti njih u njihovom voljenom
 radničkom predgrađu
 punom smoga i nepismenog polusveta
 žešće zlovoljnog i namrštenog.
 Ispred zgrade dočekalo ih par penzosa,
 dve-tri alkice
 nekoliko baba što sve vide i sve znaju
 kako, zašto, ko koga i zbog čega
 jedino što ne znaju jeste ko im jebe rođenu
 snajku
 i čije je kopile što ljljaju kao svoje.
 Našla se tu i neka flaša sa brljom
 u međuvremenu stigao i ostatak familije
 cirka njih 69
 uredno ponabijanih u dve-tri lade,
 jednog stojadina,
 žutog tristača, i tamića kaki bolje,
 ovi iz Tama od tri tone
 došli iz nekog udaljenog sela,
 došli da vide Beograđanina
 prvog u svojoj jebenoj familiji
 sa dugom malograđanskom tradicijom
 dekadencije.

Ono nešto treznih se odmah
 tu na licu mesta ponapijalo,
 oni pijani nalizaše se još malo,
 potom povraćali kao svinje,
 valjali se po sopstvenoj bljuvotini,
 posle se ljubili sa ovima iz tamića.

Jebo lud zbumjenog
 čitava pozorišna predstava
 i to sa sve pucanjem,
 pevanjem i podvriskivanjem.
 Posle čuku i po
 nekako se uzverali na jedanaesti sprat

socrealističke sprdnje od zgrade
u kojoj je u to vreme živeo njihov
ljubazni domaćin
kažem uzverali,
jer majmuni upravo to rade,
naravno da se šalim,
lift je već godinama bio u kvaru.
Neke babe-tetke posle par popijenih piva
krenule da nariču
pojedinci morali da ih upozoravaju
da niko nije bacio kašiku
i otegao papke
nego da se ovaj bot rodio.
One pijane boleo kurac
bitno je samo da se krka i loče
manje je važan povod
sa'rana, rođenje,
krštenje, četres' dana
il' pola godine.
Ubrzo izbila frka oko imena
drž' da jebem, nije nego
matori hteo da se viče Stojan,
majka ni da čuje,
stric prelagao Milojica
ujčevina pridržavajući dojku
svoje rođene sestre od tetke
dovikivao: „Kakav kurac Milojica
Srcko ima da se zove!“
Babe se nisu izjašnjavale
Bake su samo čutke nastavljače
bezubim ustima
halapljivo da dudlaju kožuricu nekog vepra,
koji pritom nije bio ni škropljen
pa je žešće bazdio na sitan jeb
razvrat i blud u najavi.
Da krkala se svinjetina
ništa čudno
i to usred posta,

čak i komšija Pera pravio se lud,
kao nema pojma o čemu se radi,
a sve masne prste o mantiju briše
i ispod oka popaljivo merka
ujkinu sestru od tetke,
onu istu što ujku
krišom ispod stola za mačara drapa.
Ona njega za mačora, a on nju za
sestrinsku dojku.
U spiku utrčale ujne i strine
zetovi i paše
komšinice i njihova sitna deca,
ko jebe kumašina
i ko budalu za šta pita.
Povatali se za guše
pljuštala imena, sve jedno od drugoga luđe:
Avakum, Bogosav,
Vilotije, Gvozden,
Živadin, Zosim, Jeremija,
Milisav, Nastas, Naum,
Savatije, Stojadin, Stojan, Stojko.
Jedan viće Mika, drugi Žika,
Treći Jovanča, četvrti Tripko,
bilo je ludaka koji su pored imena
davali i prezimena
ništa originalno
već stereotipi tipa Boško Buha,
Stevan Sirogojno, Slobodan Penezić,
Leka Ranković, Taras Buljba.
Ovi reakcionari iz tamića
udarali po četnaji,
pa da vidiš kad krenuše da izleću
Draža, Đujić i Kalaba.
Oni najpijaniji behu možda i najoriginalniji,
počeše da predlažu nadimke i da brkaju
brzine,
pa sve nešto na šemu:
Mirko & Slavko, Prle & Tihi,

Zagor & Čiko, Tine & Radojka,
Tito i Jovanka.
Najzad čaletu u jednom trenutku puk'o kurac
lupio šakom o sto i odlučio:
„Zvaće se Veselin!!!“
Sva sreća pa sutradan
kad je otisao u opštinu
on se otreznio, a zaboravio ime
pa u frci morao da izmišlja.
Dragan prvo na pamet mu palo,
pa tako Veselin postade Draganče
ostatak života tepali mu kao da je mače.
Zatim ga upisali u obdanište,
par puta ga zaboravili preko vikenda
i jednom za Novu godinu.
Kroz osnovnu jedva se provukao
ali zato najebao u srednjoj mašinskoj,
ko ne plati na mostu, izjebe se na čupriji.
Onda ga prebace na zanat
završio ga na jedvite jade
daj šta daš, važno je da ima šaru.
Baja ti se u međuvremenu dohvatio ulice
loše društvo, pa gluvarenje, gudra
kocka, sitna krađa...
zatim se bacio na šverc crnogorskog
marlboroa,
mađarskog kačkavalja i rumunskog benzina.
S vremena na vreme, amaterski bavio se
tenisom
udarao malo po reketu, a malo po belom
znaš ono priča u fulu
šana, vala gudra tozla.
Malo falilo i bajbok da zaglavi,
srećom dosetio se da druka najboljeg drugara
eto tako ti se baja izvukao.
Negde u to vreme, baš kad mu ponestade
ideja
šta i kako sam sa sobom

kad eto ti rata kao kakav blagoslov
i to ne jedan, nego nekoliko vezanih u nizu.
Ej Slobodane ruke ti se pozlatile
rat kao poslednja šansa za one koji su do tada
sve zicere promašili.
Dajcao se on tako neko vreme
uzduž i popreko preko Juge
prašio redom: Slovenija, Slavonija, Baranja,
Krajina pa Bosna,
malo ratovao, malo kraduckao
pucao, žario, palio...
'rvatice i bule na kurac nabijao,
potom završio na Kosovu
tamo poduvao omanju njivu albanke
i nešto malo osiromašenog uranijuma
vratio se kao pobednik na svom zelenom
tenku
ujahao u Beograd ko Damjan na Zelenku
u međuvremenu čale mu ostao bez posla
pored alkohola navukao se i na bensedine,
a sirota mati se prokurvala
doduše kurvala se ona i ranije,
ali ovo beše na granici profesionalizma
pričali mi ljudi da su je viđali
kako peglja Gavrila Principa,
a pokatkad da zna i Ibarsku da ispoštuje
ništa fensi, pušenje dvesta
trpanje petsto, a stari dobri anal sedamsto
pedeset
pa ti bajo parkiraj Rabu pokraj ceste, i udri
jeftinija mindža nego ručak kod Ere u motelu
jbg izginuo pun kurac Zmajeva od Srbije
pa na berzi mesa cena pala
statistika neumoljiva 7:1
upravo zbog toga mnoge se jebale za dž.
Kad ga matori video onako u uniformi
od sreće siroma zaplakao
ej bre sin,

Srbenda
ratnik i heroj
vratio se gajbi.
Odmah ga zaposlili
kao čuvara plaže u zimskom periodu,
potom preko rođaka dobro ga i oženili,
našli mu neku mutavu seljančicu iz fine
familije
nije bila loša, jedino beše čorava na jedno
oko,
a i leva noga bi joj kraća od desne,
ali sve to namiri dobar miraz
jedino što je rođa zaboravio da prijavi
jeste, da je malu peglao i on,
a i pola sela pride,
te da je nesretnica imala pun kurac abortusa
i da može pre da zatrudni
moja pokojna baba Ruža
nego ona.
Al' jebi ga dok se vlasti dosetiše
prošao brzi voz.
Baju baš usralo, prvo ostane bez šljake
zatim mala pobegne za nekog matorca
što voli da kara klinke,
potom rikne mu čale, ubrzo i keva,
a ovaj ti se propije, sve rasproda i prokocka
zatim od onog uranijuma
proradi mu neki kurac
prvo na plućima, pa na mozgu
veliko finale bilo mu na jetri
Zmaj od Srbije
riknuo prošlog proleća
sjebao se Draganče...
znaš onaj,
što tepaše mu Mače.

Zeko mali

A opet bio jedan drugi
 ali taj ne zajeba bobicu
 već ona njega
 bila je navučena na neka doktorska sranja
 jebiga oni kad se rade
 šljakaju se samo sa ozbiljnim stvarima,
 a ne ko mi kreteni što za 10-20 evra
 kupujemo mačku u džaku
 pa posle se češi i tamo gde ne svrbi.
 Ona ga nežno ispustila na pod
 i to nekoliko puta zaredom
 on siroma' malko kolutao očima
 kratko potom došao k sebi,
 mama Žici rekli
 da gistro neće imati nikakvih posledica.
 Doktorku kao i uvek kolege zdušno

podržale

Sicilijanci, Kalabrezi,
 meksički narkokarteli,
 dobro poznata kolegijalnost na delu
 zavet čutanja, omerta i slična sranja
 mafija u belom,
 još joj na kraju nežno napomenuli
 mojne da laješ i ješ' lajne
 pa da nas kao nešto po novinama drukaš
 cimaš i pevaš beogradskoj hronici,
 znaš mlada si ti još treba da rađaš,
 a mi ovde od silne gužve i prekovremenog
     rada

znamo s vremena na vreme
 i po koje žgepče da zagubimo,
 pa onda frka kuku majko,
 belo roblje, kurac i palac.
 Keva bila dijabola, kao manje-više i cela
     familija
 čuti kenjaj, dobro smo prošli

spakuje ga u dve-tri pelene
pa pravac Banovo brdo.
Mi drugari iz kraja odmah ga izvalili
mada je i nama falila po koja,
nekome dve-tri,
a nekome bogami
i više komada,
mislim dasaka,
ali to je već za drugu priču.
Majka mu se kurcala sve u šesnaest
poštari, vodoinstalateri,
električari-banderaši
sirotica bila udata za nekog
geljavog gagulu, ljakse voleo šah
gagula, gagula
ali nije mutav
iz čistog voajerizma
voleo da gleda
dok mu drugi gospođu taslači
ma šta da gleda,
skoro pa podvodio je bre.
U pauzama zveckanja
mama mu tepala zečiću moj
mi ostali nismo,
već smo ga terali ravno u kurac
i umesto mamin zeko mali,
jednostavno zvali ga Strigoje.
Da l' zbog onog pada ili ko zna zbog čega
te mukica ti svako jutro
tačno u pola sedam
kao kakva pokvarena ploča
po pastirskom roku udarao
čisto da ispoštuje staru dobru ojkaču
znaš onaj ex-YU hit:
„Od Vardara pa do Triglava...“
da je bar pevao, nego se ko magarac
iz svec glasa drao, on se drao,
a komšiluk mu jebao majku milu

neki i više puta, našao se tu i pokoji Šiptar,
majka Žica nikada nije bila nacionalista
a i šta kure zna za veru i naciju.

Krenemo ti mi u školu, kad eto ti problema
fiks ideje, disfunktionalno ponašanje
i tripovi svih fela.

Potom bace ga za bravara,
odmah zatim teraj to u vojsku, za bolje i nije
možda tamo i neki metak na'rani,
ovi iz vojnog odseka provalili da nešto ne
štima

ali kad niko neće u rat, dobri su i trećepozivci
baba sere i smotane sajle.

Izvade mu oni krv,
Zeko mali u nesvest ti padne
daju mu vakcinu,
a on tras Jovo-nanovo.

Taj je mogao o zemlju da treska koliko ti volja,
pirne koji, pljas... uđe u bus, šljas...

Dune malo jači vetar, a on tri puta tras, tras,
tras...

Svaki dan ista pesma
tu me žiga, ovde boli, tu probada.
Najžešće ipak kurcem o ledinu zviznuo
kad je na nju natrčao,
veselicu malu,
kurcu radost,
tepali joj mnogi

Zeko nije, al' je zato kao i njegov babo
voleo da sluša i gleda
palile ga takve stvari,
a ona ga sirotica volela iz dna duše,
pa mu svaku želju ispunjavala
malo falilo usput i kopile da im uvali
ali on i majka mu Žica, nimalo naivni
jašari na test navalili,
ipak ispalo da je dete njegovo
mada se snajka žešće u to vreme

od koksa satirala, što od koksa
od palije češće.
Malom Zeki to smetalo nije
imaš pičkomešala koje takve stvari pale
a i snajka volela kad joj tenkre tepa:
„KURVO PROKLETA!!!“
Porodica krenula da raste,
a šljakati se mora
eto ti novog problema
od samog pomena brusilice i bravarskog
alata

Strigoje ti glavom o zemlju udara,
šljas, tras, pljas... pa opet Š, T, P!!!
šta će sirota baba Žica
nego opet udri picu o ime
pa jedincu forda pazari
kao što je nekada i fiću,
video-rikorder i polovni mikser,
ali opet kinta fali
tu ga vadili mi drugari.
Saterivali dugove,
dugove i miševe u rupe,
nek dete šoferira i taxi tera
i onako usput
snajku iz prikrajka merka
da se opet plavojka u promet ne pusti
ko bre da plaća te silne testove.
I tako ti Zeko mali
malo bleji
malo forda tera,
svako malo saobraćajke pravi
bar jednu na nedelj' dana
ne može Žica
samo farova i krila da se nakupuje,
nema veze što pride i crnom berzom se bavi
i što nikad nije čula za PDV-e,
ko jebe nas budale,
a meni ti samo knjizari,

kad jedom u tri godine izdavača zbarim
odrape pedeset posto rabat, pa ti vidi
ali pusti sad mene ludaka,
ovog puta nisam ja tema,
već mama mu i Zeko njen mali
oni ginu,
a snašu boli uvo da naplati,
sirotica to
iz ljubavi radi.

Orlov totem

Rođen kao divlje dete
na mrtvačkom brodu
ja sam mali od palube.
Po savetu sveznajućih
raj biram radi klime,
a pakao zarad društva
radi toga, sad na mene
ponosan je čak i on
glavom i bradom
sam kapetan Blake.
Učitelji mi behu
sve sami proroci, buntovnici
i mudraci,
premudri Los i Ork.
Na brodu mrtvih
pohodio sam tamu,
morima mračnim
stigoh do na kraj sveta
vrata percepcije srušiše se.
Zarad toga sad gradom
kruže neproverene priče
da demonskoj legiji
zabludeala duša mi kliče.
Prešavši crtlu najednom se nađoh
u društvu guštera mudrog i tigra strašnog
što pojavom svojom pleni i plaši
sve u jedan mah.
Kao mornar žedan staroga ruma
sa izvora blatnjave vode, znanje sam pio.
Mudrost je vidljiva tek
nevinom dečijem oku,
rezervisana samo za hrabre i odvažne.
Kada jednom kreneš stazom saznanja
ne osvrći se više nikada putem za sobom.
Igračkom s kojom igraš se u mraku
na javi si dužan od nje načiniti idola

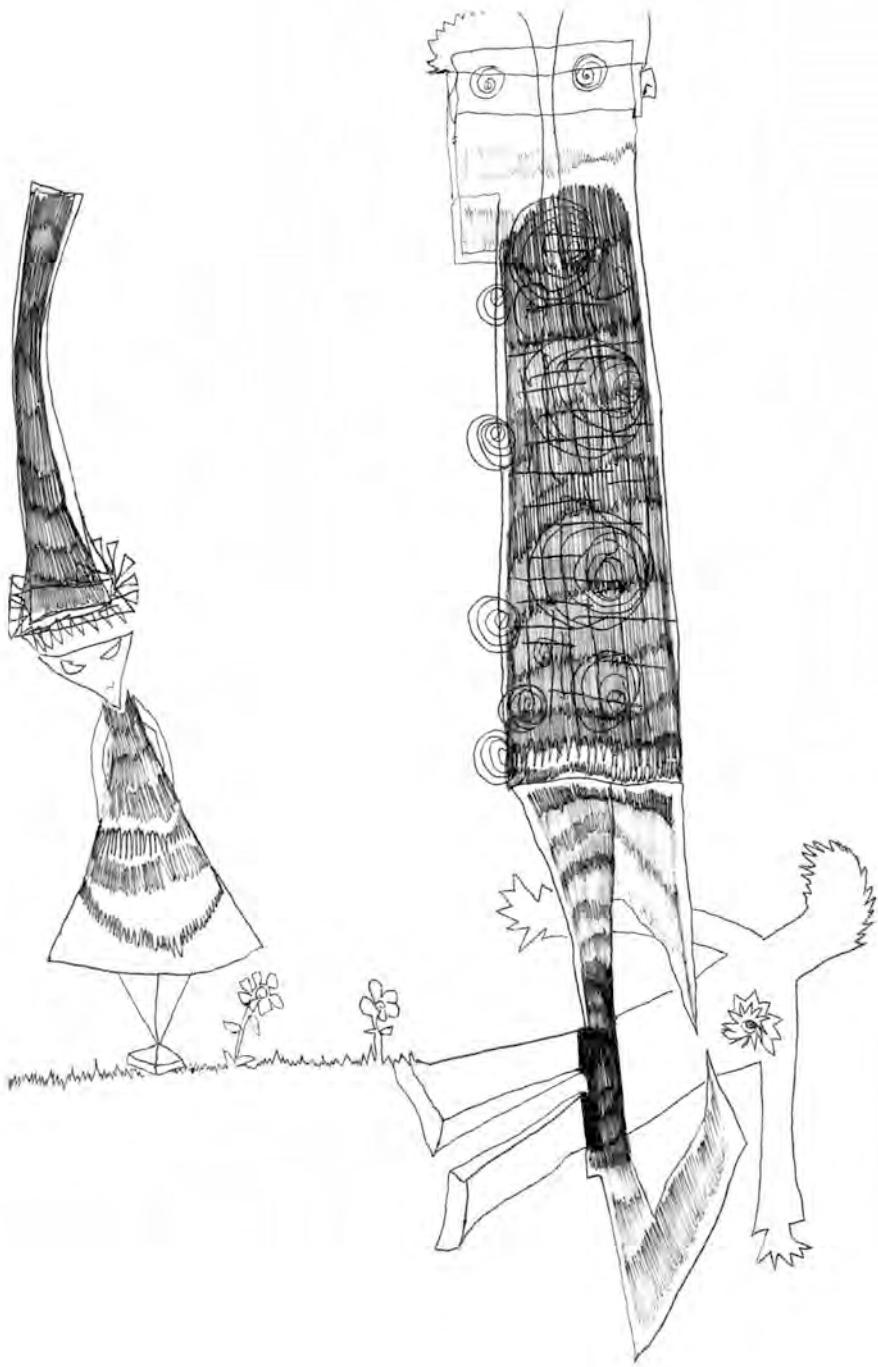
veličanstveni totem,
paganski simbol istine strašne.
Pošto u meni prepoznaše učenika,
da ne gube vreme
koje već odavno više i ne postoji,
druidi nadenuše mi ime
Eksebeče.
Vrati se sada ti rodu svom
i puno mu pričaj,
al' ne reci nikome, nikad i ništa
jer zadatak tvoj bio je, jeste i biće
pokraj puta znake da tvoriš
ponoćno nebo zvezdama puniš.
Proći neće još mnogo onoga što i ne postoji,
a već će stazom naići neko nalik tebi
detinjast, mio i drag,
spreman do samog kraja da ide
radeći ono što najbolje ume.
Orao sa vranama nema šta da traži,
posavetovaše me mudro
mistični gušter i tigar strašni.

**John Kolenski
(1973 –)**

Mad, bad and dangerous to know

Ono malo plavo piče
što stoji udesno od odra mog,
da ne plaće ono više,
nad grobom razbojnika ne liju se suze.
Ceo život proživeo,
baš onako kako sam i hteo,
ne mareći puno za porugu ljudsku,
ne pitajući za cenu i kaznu.
A i vi ostale popišulje male,
da ne čujem jecaje i uzdahe bolne,
jer srce moje lupeško to izdržati ne može,
ako baš i mora pokoja suzica da kane
neka to onda budu one
iz vaših sočnih
breskvice malih,
nek umesto vas sad plaču one
pravda to se zove!
Mesto suza, skratite suknjice
pobacajte gaćice, zlatne toke
čipkom ukrašene.
Hoću grešan da i ovako mrtav
jošte jedan pogled na krasotu bacim,
pa da onda mrem kao baraba,
kao baraba i kao čovek.
Poznat kao onaj koji sakuplja kućke
čitavu kolekciju imao sam,
sve same kurate hijene.
Od Rudi Felera
jedino na svetu više ljubio Kevina Kigena,
na izbrijanom petoparcu
bio sam Liverpulov „Mighty Mouse“.
Ka večnosti sa najboljima jahao,
Borom, Peđom...,
Stolakisom,

Rudijem & Bobom.
Oterajte popove,
recite bradatim kulovima starim:
„Beš'te dalje vi od njega...
mesto svoje ustupite ciganima
jer od vas oni lepše i silnije pevati umeju,
a i dragi nam se pokojnik ne sprema za raj,
već on hrli krčmi u dnu samog pakla
gde zabludela braća kroz večnost
sve jednu za drugom turu viču.”
Neću spomenike i epitafe,
kad mi oči spalite neka mi klinci grob
pikavcima i praznim flašama zatrpuju,
to će meni biti poljupci,
nalik onim na Oskarovom grobu.

pROZA

Dubrovčanke

Rekla je da ima šezdeset godina. Lepa žena.

Sa devetnaest se udala za pomorskog kapetana. Rodila je dvoje dece. Nekoliko godina kasnije muž joj je bio ubijen u Čileu. Tamo je i sahranjen. Svaki put pred plovidbu on bi joj rekao: „Ako mi se štogod desi – neka me tamo. Neka me ne vraćaju ovde.“ Ispunila mu je želju.

Podizala je decu sama. Radila je u biblioteci.

Sin je pošao na studije u Zagreb. Dve godine kasnije i čerka se odlučila na isto. Pre nego što je otišla, rekla je majci: „Brinula si o nama, sad malo brini o sebi. Daj mi svoju burmu. Nosiću je na lančiću. Ti sebi nađi drugu. Onaj zlatar Vido i dalje pravi burme, i dalje je zgodan muškarac, i dalje je sam, i dalje te voli kao onda kad si se između tate i njega odlučila za tatu. Tebi je četrdeset. Ni puno ni malo, ali sasvim dovoljno da kreneš novim putem.“

Padala je jaka kiša. Uzela je kišobran i krenula vedro i odlučno Stradunom. Pljusak je prestao baš kad je stigla ispred zlatare „Vido“. Sklopila je kišobran i ušla u zlataru. Vlasnik joj se obradovao. Začuđeno je gledao.

Žena je stavila ruku raširenih prstiju na staklenu tezgu. Rekla je: „Nema više stare burme. Treba mi nova. Napravi mi jednu.“

„Kakvu želiš?“ upitao je Vido.

„Ti si zlatar, napravi kakvu bi ti voleo da ja nosim.“

„Burme idu u paru, za koga da napravim drugu?“

„Za sebe.“

Godinu dana kasnije dobili su čerku.

Devetnaestogodišnja čerka je svratila do biblioteke da poseti majku. Ja sam se tu našao slučajno, posle dokone poslepodnevne šetnje pustim ulicama Dubrovnika. Kada je čerka otišla, rekao sam ženi: „Jesu li mladići srećni s njom ili ne?”

Žena se nasmešila. Nastavio sam: „Ona je lepotica. Ponekad lepota ne donosi sreću.”

„Da”, rekla je žena i malo se zamislila... „Vi niste odavde?”

„Ne. Daleko sam od kuće... Vi ste takođe lepa žena, čerka je na Vas.”

„Sedite.”

Seo sam, popio ponuđenu kafu sa njom i čuo njenu priču. Pred odlazak rekao sam joj kako bih u zlatari njenog muža kupio svojoj ženi prsten. Možda sličan njenoj burmi. Nešto tako lepo nisam nikada video. Ona se nasmešila i rekla da obavezno posetim zlataru njenog supruga.

Sledećeg dana, pre podne, u zlatari „Vido” kupio sam ženi veoma lep prsten. Pozvao sam zlatara na kafu u obližnji kafe. Rado je prihvatio poziv. Popili smo kafu, pa onda i po jednu lozu. Lepo smo razgovarali. Želeo je da plati račun, ali ja nisam dozvolio. Rekao sam, zadržavajući njegovu ruku u kojoj je već bio izvađen novčanik: „Dozvolite da ja častim, kupio sam ženi divan prsten. Vi ste umetnik.”

Vido je pristao, ali je na odlasku predložio da u večernjim satima popijemo zajedno po čašu dobrog vina u jednom restoranu u koji on rado odlazi sa suprugom. On časti. Znao sam za taj restoran. Prolazio sam kraj njega idući ka hotelu „Argentina” u koji sam odseо pre nekoliko dana. Prihvatio sam poziv.

U večernjim satima, u restoranu, uz dobro vino, priyatno smo časkali zlatar, njegova supruga i ja. Kasnije,

pridružila nam se i čerka lepotica. Rekao sam: „Vaša čerka je lepa kao prsten koji sam jutros kupio ženi.“

„U to ime, popijmo još malo vina,” srećno je rekao ponosni Vido.

Sledećeg dana, poslepodne, neko je pokucao na vrata moje hotelske sobe. Otvorio sam i ugledao čerku – lepoticu. Iznenaden, gledajući tu lepotu, dosetio sam se da je tako lepa bila još jedino devojka koju sam jedne noći ispred crkve, na predbožićno bđenje, pre puno godina, upitao da li bi se udala za mene, a ona rekla da bi.

„Imam tri predloga,” rekla je lepa devojka. „Možemo da odemo na kupanje, možemo da popijemo kafu na terasi ili, treće, možemo da vodimo ljubav ovde, u tvojoj sobi.“

„Treće zaboravi,” rekao sam sa smeškom. Prišao sam devojci i poljubio je u čelo. „Idemo na terasu da popijemo kafu – i gledamo more.“

U sutan, Ilma Rakusa sedi na klupi u Čopovoj. Uspravna je, dlanovi položeni kraj nje po toploj dasci klupe. Velika kožna torba je kraj njenog desnog dlana.

Gleda Tromostovlje, Prešernov spomenik, crvenu fasadu Franciškanske crkve. Tu su i dva visoka jablana kojima lišće svaki put zatreperi kad zapiri vetar što odnekud iz sporednih ulica donosi blagi miris lipa. Desno je veliki okrugli, zeleni plastični šank kraj kojeg se okupljaju mlađi. I devojke i mladići piju pivo.

Zdesna čuje glasove. Na dva-tri metra od nje tri devojke, dve mlađe i jedna starija, pozdravljaju se sa „adio”. Jednom joj je neko u Srbiji rekao da mu je čudno to ljubljansko pozdravljanje sa „adio” pri susretu. U Srbiji se „zbogom” kaže kada se najavljuje duži rastanak ili kada se ode zauvek.

Ilma gleda stariju devojku. Misli: „Ovakva sam ja bila: ista crna kosa, crna kao zift, ista visina i stas, takve grudi, samo moj je nos malo prćast pri vrhu a njen je prav.”

Tako se ona nekada oblačila: crne cipele, skoro ravne, crna sukњa, crna bluza. Belo lice, beli listovi; neko raskopčano dugme na bluzi i tu je slutnja belih dojki.

Jedan srpski pisac joj je nekada davno rekao: „Za velike grudi su ruke, za male usne. Za srednje, kao što su tvoje, i ruke i usne. Mogao bih jednu dojku da ti milujem a drugu da ljubim.”

„Pijan si, pa lupaš,” rekla mu je sa smeškom, pa onda spustila pogled dole.

I on se nasmejao. Prstom joj podignuo bradu, pa kad ga je pogledala u oči, zapevušio: „Od života sve što imam – malo nade kad sam pijan.”

Zvoni mobilni telefon. Ilma ga brzo vadi iz torbe: „Danilo?”

„.... Nije Danilo... žao mi je, stvarno... nije Kiš...“
čuje se muški glas.

„Joj, ti si... oprosti ... nešto sam se setila Danila,
pa...“

„Da, razumem... njega nema odavno... Nego,
kaži mi gde sam te ovaj put pronašao? Da li si u Cirihu ili
negde u belom svetu?“

„U Ljubljani sam. Na klipi u Čopovoj ulici.“

„Gledaš Prešerna, Tromostovlje i mlad svet.“

„Da. Ti poznaješ Ljubljjanu?“

„Bio sam davno, davno tamo. Nekoliko dana. Na
toj sam klipi napisao pesmu ,Dečacima dolazi veče'.
Trebalo bih da je potražim i pošaljem ti je ovih dana. Da,
to ču da uradim pre nego odem...“

„Gde putuješ?“

„.... Ne znam kako to izgleda kamo idem... Pozvao
sam te večeras da ti kažem da te uskoro više neću zvati,
a ni ti mene više nećeš dobiti na ovom broju...“

„Zašto?“

„.... Ilma...“

„.... Bože,... ti si bolestan?“

„.... Da... Idem ti ja... tamo... negde...“

„.... Mogu li nekako da ti pomognem?“

„.... Možeš... kada te neko pozove telefonom, a
ti umesto ,halo' ili ,da, molim' reci moje ime... ponekad.“

Ilma Rakusa sedi sama na klipi u Čopovoj ulici, u
Ljubljani. Noć se spušta na njenu kosu, na bol na njenom
lepom licu, na suze što se slivaju niz obaze.

Tiho govori: „Dečacima dolazi veče... dečacima
dolazi veče... devojčicama...“

Dok zbori Tito

Miladinu Šobiću

Na televiziji drug Tito. Jugoslovenska radio-televizija direktno prenosi miting u Splitu. Govori predsednik Josip Broz Tito.

Žika je na kauču sa ženom. On je na njoj, među njenim raširenim nogama. Pomera mu se gola zadnjica gore-dole, ali glavu nije zaronio, kao obično, u njena bujna nedra, nego bulji netremice u ekran televizora.

Tri sata ranije, šef smene je okupio radnike i rekao im: „Drugovi, danas radimo dva sata kraće. Idemo svi kući da gledamo govor druga Tita. On će sigurno nesto važno da nam kaže. Možda smo pre vremena ispunili petogodišnji plan. Ovo je istorijski trenutak za našu zemlju. Zato svi da gledate televiziju. Ko nema televizor neka sluša prenos na radiju. Sutra nastavljamo udarnički. Sutra svi ima da zapnemo kao drug Alija. Rudar i narodni heroj. Znate, kad je drug Tito posetio njegov rudnik, prišao je Aliji i upitao ga: ‚Alija, ti si mnogo uradio za naše narode i narodnosti, za našu socijalističku zajednicu, da li ja mogu nešto da uradim za tebe?‘ Alija je hrabro pogledao druga Tita i rekao: ‚Pa, možeš druže Tito‘. Ovi drugovi iz pratnje pretrnuli, uplašili se da ne kaže kako živi sa ženom i petoro dece u drvenoj baraci iza rudnika i da mu drug Tito da stan u nekoj novogradnji. ‚Kaži, druže Alija,‘ reče drug Tito, ‚slobodno, ne brini za ove drugove iz moje pratnje i tvog direktora.‘ A Alija će na to drugu Titu: ‚Druže Tito, kaži ovim mojima da mi naprave jednu veću lopatu. Ova mi je mala. Hoću neku veću, da mogu još više uglja da zahvatim. Hoću da oborim svoj rekord. Sa većom lopatom neće ni jedan radnik na svetu da uradi više od mene.‘ Drug se Tito nasmejao, a i svi iz njegove pratnje, pa je rekao: ‚Dobro, druže Alija, reći ću ovim tvojima da ti naprave veću lopatu.‘ Tako je to bilo i na druga Aliju mi svi treba da se ugledamo.“ Onda je

pogledom potražio Šandora Nemeša: „Mađar, nemoj da čujem da si bio na pecanju u vreme dok nam se direktno obraćao drug Tito. Ako to čujem, dobijaš momentalno otkaz! To da ti je jasno... I da nisam čuo da je neko od vas svraćao u kafanu, danas. A ti, Žiko, ne skači po ženi.“

Sad je Žika na svojoj ženi Mici. Gleda u druga Tita. Kad kamera pokaže okupljenu masu, ,sto hiljada ljudi, najmanje, brat bratu', misli Žika a iz grla mu glasno izleće zadržavajuće oduševljenje: „Uuuufff!“

Mica misli da je Žika završio posao pa pita: „Jesi li svršio?“

„Nisam, vidiš da pratim miting. Mešaj malo da brže svršim.“

„Prošli put kad sam to radila rekao si ,šta si navalila, šta si se uzbudila, polako, cela noć je pred nama, sutra je 1. maj ne radi se. Plus još tri dana, povezali Praznik sa nedeljom‘.“

„Ćuti ženo i radi šta sam sam ti rekao, hoću da čujem i vidim druga Tita. Ne sabotiraj.“

Žika je završio „skakanje“ po ženi, pridigao se, navukao pantalone pa seo ukrat kauča do drvenog rukohvata sa čije je druge strane bila nahtkasna na kojoj se nalazi pepeljara, kutija „morave“ i šibice. Žika pali cigaretu, duboko udiše dim pa ga izduva u stranu, da mu ne zaklanja ekran televizora. Stavlja desnu ruku na ženino koleno, zadovoljno kaže: „Šta ćeš lepše od ovoga: uradiš posao, zapališ cigaru i gledaš na televiziji najvećeg sina naših naroda, našeg Predsednika, druga Tita. A, šta kažeš? Rođeni smo u pravo vreme na pravom mestu. Jugoslavija je najbolja država na svetu. Ovde je radnik car. I naš predsednik je bio radnik.“

Mica leži na leđima i gleda golu musavu sijalicu što visi sa plafona. Zatvara oči i dobro vidi ono čega još ima u kući: sto, četiri stolice, šporet, sanduk za drva i kofa za ugalj, lavor na malom drvenom stolu i plehani

kazančić za vodu sa žutom slavinom, iznad je malo ogledalo, kredenac, nahtkastna i kauč na kome spavaju Žika i ona. U susednoj sobi gde spavaju njihovi mali sinovi su dva kreveta, jedan je kauč kao taj na kome ona leži, za starijeg sina, i otoman, ispunjen morskom travom, za mlađeg sina. Tu je i dvokrilni orman.

U dvorištu su dva drvena klozeta. Jedan koriste oni, a drugi stanari iz drugog dela kuće. Kako su oni prvi došli u stan, koji im je dodelila opština, u napuštenoj nemačkoj kući, mogli su da biraju koji će klozet. Žika je tad, ne otvarajući vrata da proveri kako koji izgleda iznutra, rekao: „Naš je ovaj levo. Ja sam levo orjentisan!“

Sumrak

Nedelja. Kasno popodne. Čovek u sivom izbledelom ogrtaču sedi na krevetu. Ispred njega, na niskom drvenom stočiću, nalazi se polovina hleba i poveći komad kobasicice. Nekoliko trenutaka kao da se premišlja, zatim počeša vrat, visoko podiže bradu i u tom trenutku zazvoni telefon. Zvuk na koji nikako nije mogao da se navikne.

„Da!“

Podigao je slušalicu levom rukom. Prstima desne ruke vrteo je jedan kraj kobasicice.

„Srđane...“

„Da?“

„Sonja ovde.“

„Da...“

„Kako si?“

„Dobro“, reče on, izbacivši jednu nogu pod drveni stočić, „Evo, upravo se spremam da večeram.“

„Da zovnem kasnije?“

„Ne“, gotovo se prenu, „Ne. Šta radiš?“, sada izgovori to tiše.

Njegovi prsti, već umašćeni, spustiše kobasicu pored hleba. Zatim se uspravi, ušmrknut malo vazduha i tiho ga ispusti kroz nozdrve.

„Evo... Danas je lep dan, zar ne?“

Zbog načina na koji je to rekla učinilo mu se da se osmehnula. On obrisa prste o kru kojom je bio prekriven sto i prikupi okovratnik ogrtača.

„Da, jeste, čitavo popodne sam šetao. Juče je bilo strašno, ceo dan nisam mogao da izađem iz stana od onih demonstranata...“

„Ne pominji mi. I ovde je bio haos.“

„Tumarali su ovuda, palili kontejnere, urlali. Grozno. Samo se pitam gde je milicija bila. Danas ih je pun grad. Juče nijednoga...“

„Iza čoška“, reče i to mu se učini kao dobra šala.

Na trenutak je zavladala tišina. Čovek malko sagnu glavu i pogleda u dan koji se gasio ispod žaluzina, zatim pruži ruku, otkinu parčence hleba i gurnu ga u usta.

„Znaš zašto te zovem“, prekinu ona tišinu. Čovek je čutao, jedan kraj slušalice držeći prislonjen uz uho, drugi odmakavši visoko u vazduh. Brzo je žvakao komad hleba, trepući ispod naočara s tankim metalnim okvirom. „Sećaš se Bojana Đorđevića? Primili smo ga pre dve nedelje, ti si bio dežuran kada su ga dovezli...“

„Da, da, sećam se...“, reče on progutavši komad hleba, „...Momak kog su dovezli iz stacionara u Herceg Novom. Šta s njim?“

„Znaš šta je danas uradio?“

Čovek nabra obrve i iskrivi glavu u stranu, premestivši slušalicu na drugo uho.

„Napao je čistačicu govoreći joj kako nije smela da ulazi u njegovu sobu. Jedva smo ga odvojili od nje. Malo je nedostajalo da je udavi...“

„Kako?! Kako se to dogodilo?“

„Ne znam tačno. Koliko sam shvatila iz onoga što je uspela da kaže, on je stajao na hodniku i svađao se s nekim iz susedne sobe. Onda je ona naišla...“

„Šta je sada s njim?“, pitao je oslonivši šaku slobodne ruke o sto.

„Pod sedativima je. I pod ključem. Vezan je, leži u četrnaestici. Neprestano ječi. Razmišljam šta da radimo, pa sam htela prvo da se čujem s tobom.“

„Hm!“

„Koliko znam, uzimao je litijum. To si mu ti prepisao?“

„Da... jesam“, reče čovek namakavši prstom naočari na nos, „U stvari, to je bila terapija s kojom je došao. Ja sam mu samo malo pojačao dozu.“

Žena s druge strane ispusti jedva čujan uzdah koji se meko odbi od slušalice. Onda je začuo njene klopmpe. Poznavao je sobu u kojoj je bila. Zamislio je kako korača do ormarića s lekovima, kako nagnuta posmatra kutijice iza tankog stakla, pridržavajući mantil na grudima. Često je to radila.

„Ja bih mu još pojačala terapiju.“

„U redu“, reče on stisнуvši usne.

„Šta misliš?“

„Mislim da smo pogrešili što smo ga stavili u *otvoreni*. Trebalo je da budemo oprezniji“, u kratkom nastupu ljutnje on utisnu nokat palca u kobasicu, potom je odgurnu kažiprstom na drugi kraj stola. „Ne znam... Sada treba biti budan, neprekidno paziti na njega. Znaš kako je s takvima, ako nemaju objekat na kom bi iskalili svoj bes, onda ga okreću ka sebi. Ko je dežurni doktor?“

„Ilić. Ali htela sam prvo tebe da pozovem, pošto si ga ti primio. Stvarno ne znam... taj momak kao da je počeo da se popravlja, ne čini li ti se tako?“

„Da, jeste. I meni se činilo. Kako je ta žena koju je napao?“

„U šoku je. Dali smo joj bensedin i odvezli u ambulantu. Sada je kod kuće. Mislim da ta jadnica ne zna šta je snašlo!“

On pruži ruku ka drugom kraju stola gde je stajala kobasicica. Ispod podvrnutih krajeva ogrtača provirivale su njegove jake butine. Potom otkinu još jedno parče hleba, stavi ga u usta, sputi slušalicu na krevet i zagrize kobasicu. Žvakao je snažno i brzo, zatim proguta zalogaj i ponovo podiže slušalicu.

„Kako si ti?“

„Misliš posle ovoga?“

„Ma ne, kako si ovako, jesи li dobro?...“

U iščekivanju odgovora zavali se u naslon kauča. Krajevi izlizanog ogrtača poviše se još više i otkriše njegovo telo sve do pojasa. Bio je go, raskrečenih nogu, da bi ih odmah potom prekrstio i uvukao šaku među butine. Voleo je da sluša njen glas, voleo je kada je uznemirena. Tada bi njene oči dobijale neki naročiti sjaj, a usne postajale vlažne i nežne. Opet je začuo zvuk njenih klompi. Zatvorio je oči očekujući odgovor. Zamislio je kako odlazi do prozora i seda na ivicu stola.

„Dobro. Stvarno dobro... znaš, nedostaješ mi.“

„Znam, i ti meni... Nećeš verovati, minut pre nego što je zazvonio telefon pomislio sam na tebe.“

Ona uze vazduh i naglo ga ispusti u male otvore zelene slušalice: „Da, ali isto tako razgovori, kao naš poslednji, ne vode nikuda.“

On otvori oči, mrdnu zenicama udesno, kao da traži nešto, pa ih ponovo zatvori: „Sonja, osećam prevelik pritisak, odlično znaš kakve mi se stvari događaju. Slona bi oborile. Nemaš pojma koliko mi sve s tobom znači; naišla si u pravom trenutku... moj život...“ Palčevi nogu su mu poigravali u kućnim papučama. Jedan kraj ogrtača mu propade između nogu. Usta mu se počeše puniti neizgovorenim rečima, kojih odjedanput poče da se plaši. Zatim njeno čutanje. Ponovo strah. Osećaj koji je gotovo zaboravio natera ga da se uspravi u krevetu i otvori oči.

„Sonja?“

„Da, tu sam. Razmišljam... Htela sam da te pitam kako stoje stvari sa Oljom?“

„Dobro, mislim... dobro. Valjda će se sve to završiti u četvrtak. Razgovarao sam sa advokatom... Ma, nije ni bitno, bitno je da rešim to konačno. Jedino to što... Aleksa ide njoj...“, potom je opet zatvorio oči kako stisnuvši kapke, „Užasno mi je u ovom iznajmljenom čumezu. Želim da ponovo živim kao čovek, razumeš, želim da budem s tobom, Sonja... Ne izbijaš mi iz glave.“

Slušalicu je pribijao uz obraz, dok mu je glava pala ka grudima.

„Znam Srđane, zaista znam, ali mislim da sada nije vreme. Brinem kako si?“

Čovek se ugrize za usnu namakavši dlanom naočari na nos.

„Dobro... U stvari, loše. Eto!“, reče i sve ono što mu se gomilalo u ustima i grlu ispusti kroz jedan snažan izdah. Opet je odmakao slušalicu od lica, ali sada da bi protrljao oči.

„Proći će, videćeš, iz ovoga učimo da budemo jači, mora tako, sve ima svoje... Srđane?“

„Tu sam, Sonja.“

„...Nema dobrih stvari bez ovoga, i sam znaš, samo treba proći...“

„Da, znam, hvala ti... ali bih voleo da me razumeš... moje strahove. Sonja, ja više nemam kontrolu nad svojim životom. Ne mogu da zamislim noći bez tableta. Bude me najmanji šumovi, svetlost, Sonja, svetlost me budi, toliko sam razdražen... i ništa ne pomaže, ništa!“, sitne, nervozne trzaje mišića oko očiju pokušavao je da primiri stiskajući ih prstima i ubadajući ih noktima, „Moja glava Sonja, to je nepodnošljivo. Ne mogu da pobegnem od nje, to je postala pokretna soba za mučenje. Dani... nepodnošljivo...“

„Ja sam tu“, ubaci se nekako oprezno, prstima dodirujući usne, kao vodeći računa da iz njih ne izađe nešto što ne treba, „Zajedno ćemo kroz ovo, samo ne bih volela da se previše brineš. Znaš kako si mi ranije govorio da čovek mora u teškim situacijama...“

„Ranije, uvek je lakše to ranije. Gotovo da se stidim sebe kako sam olako shvatao stvari, tuđe živote... uvek je lakše kad ti je guzica na sigurnom...“

„Mislim da neko ide.“

Spustivši slušalicu na grudi izgovori jedno kratko i prodorno „Da.“ Kroz vrata ordinacije promoli se glava devojke, prstima je nervozno pokušavala da zabaci za uvo jedan prekratak pramen kose:

„Doktorka, momak u četrnaestici... mislim da je pokidal utege. Da ponovo zovemo obezbeđenje?“

„Samo trenutak“, reče žena u belom mantilu i vrati slušalicu na uvo, „Srđane! Izgleda da nije dobro. Pokidal je utege. Ne smeju da uđu kod njega!“

„Zovite obezbeđenje!“, reče pridigavši se s naslonom. Vrhom jezika strugao je po bradi ispod donje usne. „Neka mu odmah daju injekciju valijuma.“

„U redu, čućemo se večeras. Srđane...“

„Da.“

„Budi dobro!“

„Sonja...“

Jedva čujan šum dopirao je kroz plastičnu šupljinu do njegovog uha. Onda se začulo jedno *klik* i veza se prekinu. Čovek s bradom starom dva dana, u iznošenom kućnom ogrtaču, kratko je buljio u slušalicu kroz tanko staklo na svojim naočarima. Na krevetu s njegove desne strane ležale su cigarete i upaljač. Izvadio je cigaretu iz paklice i stavio je u usta. Onda se podigao sa utonulog sedišta kauča i vratio slušalicu u ležište aparata.

„Živci...“, jedva čujno prostrujalo je kroz njegove stisnute zube. Protrljao je šakama ramena i otišao do prozora. Senke mraka već su počele da prekrivaju ulice, mešajući se sa uličnim svetlom. Deo dana kada su njegove oči najviše patile. Čkiljeći, upinjao se da razazna siluete ljudi koji su stajali na stanici s druge strane ulice, zatim se odmakao od prozora, spustivši čelo na otvoren dlan. Cigaretu se odvoji od suvih usana i nečujno pade na tepih. Soba za njegovim leđima polako se prelivala u jednu veliku, nepomičnu tamnu senku. U jednom trenutku kao da reši nešto, spusti šaku, pogleda ka vratima i napravi nekoliko nervoznih koraka. Negde na sredini tepiha stopala se zaustaviše, krenu nazad, htede ponovo da stavi šaku na lice, ali se okrenu i šutnu drveni stočić koji je stajao uz krevet. Parče kobasicice prelete preko sobe, udari u zid i završi u plavom lavoru u kom je stajala kesa s prljavim čarapama. Sledećeg trenutka on se sruči na patos jedine sobe u iznajmljenom stanu, grizući se za jezik.

Na drugom kraju grada, u sobi obloženoj zelenkastim pločicama, dvojica u raskopčanim belim mantilima obuzdavala su bes mladića. Plastičnim kaiševima pritiskali su njegovo telo o tanki dušek kreveta. Treći je stajao po strani. U šaci podignutoj u visinu lica držao je špric. Na vratima sobe, jednom nogom u hodniku, stajala je doktorka. Vlažnih usana, treptala je uznemirena onim što vidi. Ugrabivši pravi trenutak, treći pritrča krevetu. Mutna tečnost se sjuri u meko meso slabina i ubrzo sve prestade. Kao da je neko zatvorio prozor usred oluje. Osećanje sigurnosti vrati se na njeno lice.

„Biće to dobro“, reče jedan držeći otvoren kapak mladićevog oka. Zatim namignu doktorki pored koje je prošao izlazeći iz sobe. Za njim izade i drugi. Treći se kratko muvao oko kreveta, prislanjao dlan na mladićevo čelo, gladeći mu kosu u stranu:

„Bilo bi dobro da neko bude tu kada se probudi.“

„Obilaziću ga ja“, reče ona naslonivši se ramenom na okvir vrata. On sporim hodom zaobiđe krevet, posmatrajući telo oko kog je kružio, a onda podiže glavu ka njoj. Usne joj postadoše još vlažnije.

„Sonja, kako si?“

Mišići noge počeše da poigravaju kada joj je prišao blizu.

„Misliš... posle ovoga?“

„Ne, uopšte, kako si?“

Tri povetka o Igoru A.

Uobičajen sat pred večeru. Igor A. sedi u velikoj fotelji uz prozor. Pogleda na časovnik. Sedam i petnaest je. U poslednje vreme žali se ženi na bolove u grudima. Danas je to malo popustilo. Možda zbog vremena. Soba u kojoj sedi je uska, dugačka, s teškim tamnim zavesama preko celog jednog zida. Iza njegovih leđa je prozor, a u dnu su vrata koja vode u kuhinju. Kroz pukotinu u dnu tih vrata nazire se svetlost s druge strane. Odatle dopire šum pucketanja ulja i miris jela. Igor A. nakratko oslušne taj zvuk, potom stegne grudni mišić, pa vrati pogled na knjigu.

Čita priču o čoveku koji se kroz mrak zapuštenog dvorišta prikrada svetlosti prozora na oronuloj kući. Rukom je oslojen o jedno drvo i steže dršku noža koji mutno svetluca u vlažnoj noći. Diše teško, dok vazduh škripi u njegovim napetim nozdrvama. Zadnji delovi nogavica, kao i đonovi njegovih mokrih cipela, prekriveni su blatom. Potom se ta senka noći, trkom preko baštenske staze, hitro dokopa zida blizu prozora.

Igor A. uvek oseća nelagodnost dok čita ovakve priče. Opet rukom kreće ka licu, pa zglobom prsta podigne naočari i protrlja levo oko, spustivši knjigu na koleno. Potom se zagleda u vrata u dnu sobe. Osluškuje. Zamišlja svoju ženu oslonjenu o štok s druge strane vrata. Pomisao na njen glas tera ga da proguta pljuvačku i udobnije se smesti u fotelji. Čitavog dana nije osetio bol u grudima. Nije znao kako to da tumači. Cuo je da bolesni od teških bolesti osećaju izvesno olakšanje pred smrt. Ali, nije mogao sebe tek tako da svrsta u tu grupu. Ovo njegovo je sigurno beznačajno, misli on, i opet podiže knjigu i nastavlja da čita.

Čovek prikriven mrakom steže vilice teško dišući, pritajen blizu prozora.

Igor A. ponovo diže pogled s knjige. Teskoba koja se hvata oko njegovih grudi dok čita ovakve stvari je neizbežna. Blago se mršti i ponovo potraži pogledom vrata u dnu sobe. Teška tamna zavesa miruje s njegove desne strane. Oduvek mu je ulivala sigurnost. On sleže ramenima i još više uleže u naslon fotelje, mada pomisao na smrt ne prestaje da ga opseda. Igor A. tada sklapa oči, stiskajući kapke i okreće glavu u stranu. Za ovakve misli mu je potrebna koncentracija. Zamišlja neku fatalnu bolest na svom plućnom krilu. Ona mora biti fatalna, jer ga samo strah pokreće, i sledećeg trenutka naglo otvara oči i po treći put, mada sada žustrije nego pre, podiže knjigu s krila i nastavlja da čita.

Mračna senka s nožem u ruci primakla se sasvim blizu prozora. Prljavim noktom palca desne ruke guli plastiku na držaču noža. Pošto pogleda u mesec, polako se okrene ka prozoru. Nestrpljiv je i gotovo uplašen. Đonovi umazani blatom primiču se bliže svetlosti. Gleda unutra. Vidi zavesu namaknuta do pola prozora i unutrašnjost uske, dugačke sobe. Zatim muškarca koji ustaje iz visoke fotelje, odlažući knjigu u stranu. Obraća se ženi koja стоји iza otvorenih vrata. Ona nešto govori, a on sluša. Potom podiže šaku, žali se na nešto, i oslanja je na mesto na grudima gde će još iste večeri biti proboden.

„Zove se Tina“, šapuće mi Tijana, verovatno videvši da je posmatram.

„Ko?“

„Tina“, onda podigne obrve ka devojci crvene kose.

„Ma ne“, kažem. Zatim izgovaram njeni ime u sebi i oslušnem kako to zvuči.

Tada nam prilazi jedna devojka. Zove se Olja. Saginje se ka Tijani i nešto joj govori. Potom odlazi. Tijana prinosi čašu mojoj, igrajući se velikim brošem koji joj visi oko vrata. Stakleni obodi se dodiruju. Zatim me gurne kolenom i kaže:

„Olja nas zove na terasu. Biće i Tina tamo.“

Na terasi je svežije i prijatnije. Olja govori nešto o cveću u saksijama koje stoe tu do naših nogu. Smejemo se. Onda se saginje ka jednoj od saksija i podiže džoint. Zatim se pojavljuje Tina. Upoznajemo se. Samo ja. Oni se već znaju.

„Tina“, kaže.

„Dvadeset i treći rođendan“, dodaje Olja.

Pružam ruku, a ona se namešta na poljubac. Crvena kosa miriše na lak.

Vesna se saginje ka jednoj od saksija i podiže džoint. Svetlo u jednom od stanova se gasi. Papir pucket. Onda džoint stiže do mene. Prvo kratko srknem jedan dim, onda drugi malo slobodnije i prosledim ga dalje. Desno je Tina. Dodiruju nam se vrhovi jagodica. Ne znam zašto, ali počinje da mi se odmotava film prethodnog dana, dosadnog popodneva, drkanja, tuširanja, telefonskog razgovora s majkom. Na trenutak osećam potrebu da me neko zaštiti. Od čega?

Razmišljam. Zatim se setim očiju devojke do mene, njene kose, tela koje naslućujem pod uskom crnom haljinom. Onda to prolazi. Na zgradi preko puta gasi se jedno svetlo. Odlazim do kuhinje po piće za Tijanu i mene. Tamo su tri tipa. Jedan nosi belu rolku, ima uska ramena i ogromno dupe. Drugi je debeo i sedi. Zrikav je i nekako pospan. Treći nešto govori gledajući u mene.

Sipam piće i vraćam se u sobu. Malo zatim ponovo sam pored Tijane. Prilazi mi skroz blizu i pita gde sam do sada. Pružam joj čašu. Stojimo blizu vrata terase. Crveno, crno, plavo, žuto, crveno. Gde je crveno, pitam se. Tražim je pogledom.

„Kulovčino matora“, kaže mi Tijana. Onda se pojavljuje Tina. Otpijam gutljaj vina. Nudi me cigaretom. Trenutak zatim stojimo oslonjeni na ogradu terase i razgovaramo. Gledam u njene oči. Govori o knjigama. Voli Sabata, Milera, Bukovskog. Govori dugo i polako. Na trenutak pogledam u zgradu preko puta, pa u nebo. Želi da gledam u nju. Dodiruje mi ruku vrhovima prstiju. Ili umišljam? Čekam još malo. Govorim o Mileru. Kaže mi da voli da piše, ali da joj se likovi u pričama mimoilaze. Piše o strasti i ljubomori. Šakom steže metalnu ogradu terase. Na trenutak se zagledam u saksije na patosu. Miruju utečene u mrak. Ispijam preostalo vino iz čaše. Želela bi još jedno piće. Izgovorim nešto, pre nego što krenem ka kuhinji, jedva uspevši da odlepim jezik od nepca.

U kuhinji su tri tipa od malopre. Tip u beloj rolki se nečim ispolivao. Na belom su tamne fleke. Mali prst desne ruke uvijen mu je u toalet papir umazan krvlju. Debeli štuca zatvorenih očiju, oborene glave, smejući se. Levom rukom steže čašu s pivom. Treći mi govori:

„Je l' momak, je l' ti znaš da je Miki Maus bio peder?“

Glas mu je hrapav i dubok. Potom ga pogledam u lice i vidim njegove spojene obrve. Utom počinjem da se smejem, a on se obrati debelom:

„Eto, nema pojma, ni on ne zna“.

Debeli pridržava glavu oslonivši čelo o šaku, a lakat o mokar sto. Sipam vino u čašu. Tip sa spojenim obrvama prilazi nudeći mi džoint u ispruženoj ruci. Povučem jedan dim i oblak marihuane, težak kao betonski valjak, tresne o moj želudac. Nije loše. Pomislim na Tinu i pitam se koliko je vremena prošlo a da je nisam video. Pet minuta, deset, pola sata. Ne znam. Srknem još jedanput vreli karton i setim se drkanja tog popodneva. Ne osećam ništa povodom toga. Ništa poput tuge, gađenja, stida. Samo mi je smešno. I smejem se. Smeje se i debeli sa ispasanom sivom majicom. Onda Tinin broš. I on mi je smešan. Tip sa spojenim obrvama i dalje nešto priča i svi se smeju. Onda pomislim da su svi oni drkali danas i da je to smešno. I jeste smešno. Voda curi iz slavine. Čaše su svuda po kuhinji i ja se smejem, rešen da sačekam još koji minut dok se ne vratim na terasu.

Prodavac knjiga

Imao sam gazdaricu. To je bilo pre desetak godina. Izdavala mi je sobicu od dasaka i prljavih dušeka u najudaljenijem delu stana. Studirao sam, ponekad bio i bio konstantno dekintiran, a ona neprestano tražila pare za neke račune. Jedno jutro, dok sam se pijan uvlačio u stan, sačekala me u kuhinjici. Namakla je naočari na oči, vrh jezika je klizio po gornjoj usni, dok se svetlost hodnika probijala kroz mutna stakla. Njen veliki crni mačak nestao je prethodne noći. Pitala me je da ga nisam slučajno video. Slegnuo sam ramenima. Buljila je kratko u mene kroz ta mutna stakla. Iz mračne rupčage napeto je virio vrh jezika i nekoliko krnjavih zuba. Klimnula je glavom i ostala da sedi bez reči. Ja sam se odvukao u svoju sobu. Opsovala je. Legao sam u krevet i tamo proveo većinu dana. Misli su se u mojoj glavi premeštale bez reda. Znojio sam se. Spavao. Čim mi je bilo malo bolje stajao sam na prozoru i pušio. Bio sam sporiji od senke svetla koja se rastezala po podu i nameštaju kako je dan odmicao. Kada je pao mrak dugo sam ostao u tom crnom vazduhu, pušio i gledao u zid preko puta. Onda sam sišao do kioska po cigarete i oglase. Proverio sam nekoliko oglasa za posao. Jedan je zvučao zanimljivo. Tražio se prodavac knjiga. Ženski glas mi je postavljao pitanja i na kraju mi zakazao sastanak za naredni dan u šest popodne, u jednom hotelu na drugom kraju grada.

Hotel je ličio na staru kutiju za glancanje cipela, bez odsjaja, mračan, zarastao u korov i rđu. Nije imao lift, pa sam morao da se penjem do vrha gde se nalazio restoran. U dnu sale sedele su dve žene. Ona s punđom me je fiksirala pogledom dok sam prilazio. Izgledala je pristojno, negovano. Imala je oko četrdeset godina i oblak parfema oko sebe, gust kao fabrički dim. Rukovali smo se. Rekla je da su me čekale i povela me u veliku salu gde su stajali ljudi u odelima okupljeni oko velikog

dugačkog stola. Plava punđa je izvukla stolicu, sela, a zatim izvukla jednu za mene. Potom su svi seli, slušajući uvodnu reč čoveka sa vrha stola. Predstavila me je i ja sam ustao. Tišina, čak iz najdaljih čoškova te prostorije koja mi se tada učinila tako velikom, sjurila se na mene. Mozak mi je nešto šaputao, ali sam ostao nem. Ona je počela da priča umesto mene. Tada sam progovorio. Rekao sam kako mi je drago što će početi da radim za njihovu firmu. Ovom u vrhu se to svidelo. Nasmejao se. Jedini sam smrdeo na duvan, bio neobrijan, uplašen. Duša mi je bila kao smežurani balon. Ništa nisam osećao. Samo neki tupavi strah. Ništa drugo. Plašila su me ta odela. Ovaj u vrhu je počeo da priča, gledajući u mene i u ženu bezbojnih usana koja je, kao i ja, očigledno bila nova. Pričao je o nekom bračnom paru iz Holandije, ljudi su počeli kao obični prodavci knjiga, istih knjiga kakve ćemo mi prodavati. Sada imaju stanove po Amsterdamu i „bentliju“. Služili su kao primer celom svetu. Žena bezbojnih usana je klimala glavom, sumanuto buljeći u njega. Potom su predstavili najuspešnijeg prodavca za prethodni mesec. Sedeo je na drugom kraju stola. Ustao je, šaka prekrštenih preko sakoa i poklonio se. To mi je popravilo raspoloženje. Počeo sam da se smeškam. Dobio je aplauz. Tapšao sam i ja. Plava punđa je bila zadovoljna. Posmatrala me je, klimala glavom, ne prestajući da aplaudira. Kada se sve primirilo, najbolji prodavac za taj mesec vratio se u stolicu i ostao da sedi kao da je od gipsa. Bio je primer. Bio je poželjan. Očigledno je smatrao kako je najprikladnije da čuti u takvoj situaciji. Stezao je vilice i gledao u sto pred sobom. Čim je podigao glavu namignuo sam mu. Skrenuo je pogled. Mogao sam da zamislim kako znojav obilazi škole i stanove, dosađuje, moli, kako ga teraju s praga, kako izviruje kroz špijunke, kako vozi i trepće u tamni asfalt kroz kišu i škripu brisača. Ovde se osećao dobro, kao pacov u podrumu. Odelo s drugog kraja počelo je da čita pojedinačne rezultate za taj mesec. Kako bi nekoga pomenuo taj bi ustajao. Prodavac meseca i dalje nije

pravio nikakve pokrete. Samo je prezriivo posmatrao ostale. Na kraju su meni i ženi bezbojnih usana podelili upitnike koje smo odmah popunili i poželeli nam uspešan rad. Plava punđa se zvala Olja. Spustio sam se do kola s njom. U pepeljastom sutonu, na parkingu od ispucalog betona iz kog je izbijao korov, pokušavao sam da iz njenog gepeka izvučem paket knjiga koji je trebalo da zadužim. Ogromna kutija, oblepljena selotejpom, bila je teška kao olovni sanduk. Izgledalo je da pokušavam da rukama podignem sidro teretnog broda.

„Odvešću te do stana“, rekla je odjednom.

Seli smo u kola. Mrak je stezao vazduh oko nas. Onda je počela kiša. Vozili smo se uličicama kojima nisam prolazio do tada. Zatim je počeo pljusak. Gledao sam ljude stisnute uz neonske izloge i po prvi put posle dužeg vremena imao osećaj kao da sam spustio ruku na nešto što uliva sigurnost. Ali, sve to je kratko trajalo. Kutija koja je poskakivala u gepeku podsećala me je na stvarnost. Sve vreme vožnje, plava punđa mi je govorila o principima rada i o tome da je ona od sada moj nadređeni i da će moje rezultate lično dostavljati firmi, ali ču, čim pređem određene kvote, postati odeljak za sebe.

„Tako to funkcioniše“, zaključila je.

Kiša je i dalje padala kada smo se zaustavili ispred zgrade. Pomogla mi je da unesem kutiju u ulaz i otišla. U sobi sam otvorio kutiju. Enciklopedije, teške po nekoliko kilograma, blistale su u plastificiranim povezima. Zamislio sam sebe kako tumaram po gradu, sa rancem teškim dvadeset kilograma i nudim knjige po kućama. Nije bilo nikakve šanse. Odmah sam odustao. Napolju je i dalje padala kiša. Uzeo sam jednu enciklopediju, zavalio se u krevetu i počeo da listam.

Sutradan ujutru kiša je i dalje padala. Sedeo sam u krevetu i pušio kada je ona pokucala na vrata.

„Je l' ti to za učenje?“, pitala je i pokazala ka gomili enciklopedija.

„Jeste“, povukao sam dim, oslonjen o jastuk.

„Aha“. Zabila je nokte u kosu i počešala se. Ono malo mašte otpreduckalo je među oblake posle tog pitanja. Pogledala je ka meni. Ličila je na veliki smrdljivi zadah u iznošenom braon prsluku.

„Treba da mi daš dvesta dinara.“

„Za šta?“

„Za telefon“, rekla je i začkiljila u mene. Rekao sam joj da je prošlo jedva petnaest dana otkako sam se uselio. Onda je počela da priča o nekom velikom računu i o tome kako ona ni pola od toga ne troši mesečno, da bi na kraju podigla prst i upozorila me da će ubuduće telefon biti zaključan i isključivo za nju.

„Snađi se“, rekla je, „A sad mi daj dvesta dinara.“

Rekao sam joj da će doći za minut. Okrenula je svojih osamdeset kila sala u mestu i otišla niz hodnik. Čuo sam kako papuče odmiču lepljivim linoleumom. Sela je ispred televizora i čekala na svoju pobedu. Novac je gurnula u prsluk. Lice joj je opet bilo opušteno. Video sam je kako zatvorenih očiju leži na bolničkom krevetu, sa slamčicama pobodenim u vene i kako zeva u plafon. To mi je bilo neophodno da bih se osećao bolje. Limeni sims je zvonio od kiše koja je u talasima prelazila preko prozora. U sobi je bilo hladno. Jesen je dolazila. Otišao sam u kuhinju po čašu vode. Ona je nešto pričala. Na teškom drvenom stolu presvučenim mušemom stajala je otvorena kutija bensedina, a pored nje limena kutija za nakit. Prišao sam, uzeo dve tablete iz srebrnaste folije i odmah progutao jednu. Ona je pričala glasno o nekom drugom, boljem vremenu, kada se znao red i kada je moglo da se živi. Kada sam se vratio glava joj je bila oslonjena na šaku, dok joj je lakan klizio po stolu. Rastopljeni bensedini u njenom mozgu u prvom naletu pravili su haos. Vilica bi šklijocnula sama od sebe, a onda bi se ona odjednom nasmejala, podižeći prst i pozdravljujući slike koje su nadolazile. Još jedan smešak

i hop, kažiprstom je poželeta nešto cimnuvši njime kroz vazduh, zatim opet jedno hop i pridigla bi se u stolici iz koje je klizila. Upirala je prstom u mene govoreći kako mi mladi ne znamo da živimo. Suljala je laktom po stolu i prisećala se vremena svoje mladosti, odvratno se cerekajući, dok joj se lice gubilo u oblaku dima koji je curio iz njenih usta. Odjednom je začutala. Televizor, na kraju dugačkog stola, radio je bez tona. Pokušala je da ustane. Ruka položena o koleno nije imala snage. Cigaretu je dogorevala među njenim prstima, dok je ona odlazila kao mali motorni čamac na horizontu velikog rečnog rukavca. Pre nego što se sasvim izgubila, rekla mi je da joj se prispavalо. Ugasila je cigaretu i prešla na krevet.

Ja sam se odvukao do svoje sobe, dok mi je uz mišiće puzaо slatki umor. Stao sam i pogledao oko sebe. Odeća je ležala preko naslona stolice, iz torbe su virile prljave stvari, na stolu folija puna opušaka, šuškanje miševa u zidu, enciklopedije koje su bile u potpuno pogrešnim rukama. Legao sam na krevet i konačno priznaо sebi da sam ništa, da me niko ne može poštovati, jer ne mogu sam sebe da poštujem dok ovako živim. Zaključio sam to lako, bez imalo truda, jer mi je bilo svejedno. Smeškao sam se. Konačno malo lepog vremena i za mene. Zapalio sam cigaretu i ubrzo zaspao.

Čovek koji je možda nosio brkove

Recepcioner mu je dao ključ s plastičnim priveskom na kome je pisao broj 34. To je bilo u subotu popodne. Recepcioner koji ga je razdužio uzeo je natrag ključ od sobe u nedelju pre podne. Oba recepcionera su dala gotovo identičan opis čoveka koji je prespavao u hotelu u noći između subote i nedelje. Policajce je zbumnjivalo to što njih dvojica nisu mogla da se slože u tome da li je dotični nosio brkove ili ne. Taj podatak je bio bitan, jer se u noći između subote i nedelje, u tom istom hotelu, dogodilo ubistvo. Glavni osumnjičeni bio je čovek od oko pedeset godina, srednje visine, crn, koščatog lica i s velikim plastičnim naočarima za vid. Podaci upisani u hotelski registar nisu bili od pomoći. Ime, kao i svi ostali podaci, bilo je lažno. Drugim rečima, taj čovek nikada nije postojao.

Subota. Četiri i petnaest popodne. Prešavši veliku, osunčanu raskrsnicu, čovek u lakom, prolećnom mantilu, s velikim plastičnim naočarima za vid, uđe u hotel noseći u ruci mali kožni kofer, priđe recepciji i pruži ličnu kartu preko recepcijskog pulta.

„Soba broj trideset i četiri, gospodine Đukić“, osmehivao mu se dežmekasti recepcioner. Čovek ničim ne pokaza da mu je stalo do recepcionerove ljubaznosti, podiže torbu s poda i ode niz hodnik, u pravcu lifta. Malo zatim, zaključan u sobi broj 34, samo u gaćama, sedeo je uz prozor i posmatrao odbleske svetlosti u rupama burenceta svog revolvera. Radio je to dugo i polako, pregledajući rupu po rupu. Potom napuni burence mećima, vrati ga u ležište i spusti revolver na krevet. Onda je dugo stajao uz vrata, osluškujući hodnik. Negde oko osam uveče iz torbe izvadi sendvič umotan u tanki najlon, odmota ga, sede na krevet i pojede ga u tišini. Nakon toga leže na krevet. Držao je otvorene oči do deset uveče, kada se brzo obukao, zapasao revolver za kaiš pantalona i oprezno izašao u hodnik.

U to vreme, u sobi broj 51, punija gospođa, od oko pedeset godina, spremala se za spavanje. Taman je tapkala rukom po velikom, tvrdom jastuku, kad neko zakuca na vrata. Ona iznenađeno trgnu glavom i tiho zakorači po mekanom tepihu. Potom zastade ispred vrata osluškujući, pa upita:

„Ko je?“

Neko se predstavio kao recepcioner. Želeo je da mu se otvore vrata, govoreći da je hitno. Žena, prihvativši okovratnik bade-mantila desnom šakom, polako otključa vrata i otvori ih poduprevši ih stopalom. U hodniku je stajao naš čovek, poduprevši vrata sa druge strane. Žena krenu da vrisne, ali njegova ruka je zgrabi za usta, gurnu je unutra i, pogledavši niz hodnik, uđe za njom u sobu držeći u ruci revolver.

Da je narednog jutra bila u stanju da govori, slučaj bi lako bio rasvetljen. Sigurno bi je veoma začudilo to što recepcioneri nisu mogli da se slože u tome da li je dotični Đukić nosio brkove ili ne. „Pa moj bivši muž nikada nije nosio brkove“, razjasnila bi ona brzo, kao da je stvar tako očigledna da je glupo o njoj raspravlјati.

Priobalje

Istinita verzija

Gledano spreda, sa naše strane Tise, vide se samo šalukatra na tavanskom prozoru i modrina zabata oivičenog oštrim uglom krova. Gustina dveju krošanja ispod njih zaklanja prizemlje. Još niže, par metara pred tremom, nazire se linija zemljjanog puta; pod njim prilaz molu urastao u trsku. Petnaest metara udesno stoji crna silueta bandere. Iznad su zvezde. Najveći deo prizora zauzimaju te zvezde, raspoređene po tami koja je sa donje strane isprobadana visokom trskom i vrhovima drveća. Iza pojasa trske i stabala, što razdvaja vodu od zvezda, nemoguće je zamisliti išta do nepregazivih polja zrelih kukuruza koja se prostiru ka levoj i desnoj ivici prizora, i u dubinu. Umesto tih nevidljivih kukuruznih polja, bolje bi bilo ništa drugo ne zamišljati.

Gledano straga, odavde gde su moje oči, vidi se više. Uz bočni zid kuće parkirana su dva stara motocikla. Dva pravougaonika – jedan zdepasti i jedan izduženi – tamniji su nego zadnja fasada. Zdepasti pravougaonik je prozor koji reflektuje neku zagubljenu, gotovo sasvim potrošenu svetlost. Izduženi (vrata) je ispunjen jednoobraznom crnom. Podno prozora, na terasi koju sa zadnjim dvorištem povezuju nekoliko stepenika, naziru se obrisi stolice presecani vertikalnim prečkama ograde kojom je terasa oivičena. Dole, između terase i mesta gde ja stojim, prostor je zadnjeg dvorišta. Najveći objekat u njemu je stablo oraha, posađenog tu da bi pravilo hlad. Travnjak je sporadično zasut nekakvim predmetima koje je uglavnom nemoguće identifikovati. Među njima se nalazi veliki sto. Vidi se njegovo pročelje

i sa svake od strana po klupa bez naslona. Na desnoj klupi uspravljene siluete flaša, na levoj nema ničega. Gore, na površini stola, nalazi se ljudsko telo, položeno na leđa. Sa terase, pa pored stabla, razmotan je gajtan. Gajtan preseca tlo i vodi ka nečemu što bi mogla biti gajba. Pivska gajba. Na gajbu je postavljena druga, ista takva, a na ovoj drugoj je televizor. Televizor je upaljen. Iz stakla isijava beli šum svetlosti. Komarci i noćni leptiri zaleću se ka tom staklu, udaraju, odbijaju se, padaju, nestaju u mraku i spremaju se onda za novi nasrtaj. Ili su mrtvi. Na dva metra ispred televizora nalazi se još jedna stolica, a u njenom okruženju još flaša. Jedne su uspravljene, a druge položene po neodržavanom travnjaku. Zaplijuskivano blještavilom sa ekrana, u stolicu je zavaljeno još jedno nepomično telo i boje svega su: modra, bledosiva, tamnosiva, teget, zagasito ljubičasta i crna. Vidljivost objekata umanjuje se sa udaljavanjem od televizora, premda će se ovo promeniti: lansirani u njega iz nevidljivog ponora u donjem rubu neba, uskoro će po prizoru početi da padaju minijaturni geleri svetlosti. Iz minuta u minut biće ih sve više. Čuju se zvukovi zrikavaca. Čuju se zvukovi drugih insekata. Ispod njih, sasvim tiho, konstantni šum televizora. U pozadini svega toga osećaju se kontrakcije koje upumpavaju krv u moje arterije, kao ponavljače aluzije na neki tabu, kao udari nekog jezovitog metronoma.

Zečja verzija

Ne znam stvarno. Ja ništa nisam video. Gledao sam svoja posla. Kao i uvek. Verovatno zato i nisam ništa video. Mene se te stvari ne tiču. Žao mi je, stvarno bih vam pomogao, ali ne znam kako.

Znala sam da će se to desiti. Neka mi Bog oprosti, ali znala sam.

Promenile su mu se oči. Više nisu bile kao naše. Videla sam to. Na znam kako, ali jesam. Sve više su ličile na njihove. A njihove oči, nemojte me pogrešno shvatiti ali njihove oči drugačije su od očiju nas... ....nas iz ravnice. Drugačije su. Zato što gledaju različito. Našima još jedino nalikuju oči primoraca. Jer i primorci i mi gledamo otvoreno nebo, od jednog čoška do drugog ruba, od kraja do kraja. I gledamo pod njim – kukuruze ili talase. Što su za nas polja, za primorce su modre pučine. Ali i jedni i drugi rađamo se i mremo gledajući otvoreno nebo, vodoravni prostor; prostor.

Dok oni... ...oni ne. Njihove su drugačije. I ne umeju da motre na horizonte. U njima horizonti postanu panika. Drhte. Što one gledaju nije nebo. To su parčad neba... Parčad, komadići uklješteni među padinama. I nebo u njihovim zenicama zato je zgužvano. U njihovim zenicama je klaustrofobija koju nemaju čime da vide. I zato ne znaju (ali mi ih vidimo, mi vidimo njihove oči, pa znamo). Njihove oči gledaju nešto drugo. Ne vide prostor, vide nešto što nije prostor. Nešto skučeno. Nezamislivo. Nama. I čekaju vidikovce. Te njihove, to su druge oči. Vide nešto drugo. I trajno iščekuju. I velim, nemojte me pogrešno shvatiti, ali ništa dobro one ne donose. Nemojte me pogrešno shvatiti, ali tako je.

Sigurna sam da ćete čuti svakakve priče, ako već niste, ali ja ga nisam videla još od marta. Čula sam da je poslednjih mesec dana bio tamo na Tisi i da je terao sve koji su dolazili, osim onog Amerikanca. Rekla sam vam: znala sam da će se nešto desiti. Odavno. Videla sam. Možda nisam videla to, ali sam videla nešto. Retko sam smela da gledam u njegove oči, ali videla sam kad su se promenile. Postale su drugačije. Postale su kao planinske. Ili kao velegradske. Svejedno. Kao oči koje su

došle iz mesta pod zatvorenim nebom, iz mesta tlačenog soliterima i terasama (ili planinčugama), iz mesta na kojem sve oči na kraju postanu iste, nerazlučive jedne od drugih... ...kao njihove. Onakve. Videla sam, i zato sam znala.

Kujina verzija

Ne znam koliko je sati bilo. Išla sam od kuće do kuće. Bila sam gladna. Videla sam da se kod njih u dvorištu nešto dešavalo. Videla sam neku frku. Videla sam ljudske noge i ljudska tela. A gde ima ljudi, ima i hrane. Zato sam došla. Ali nisam jela. Oterali su me. Jedan me je gađao flašama, a drugi me je zastrašivao urlajući. Urlali su kao zveri. Obojica. Otišla sam dalje, njuškala sam okolo, nadala sam se da ću naići na neke pitomije ljudi ili bar na otpatke kraj neke druge kuće. Bila sam gladna. To je sve što znam i sve je bilo tako. Proverite. Pitajte druge životinje. Osim mačaka. Mačke uvek lažu. Čak i kada nema potrebe. Mačke su proklete bolesne lažovčine. Ali pitajte bilo koga drugog. Pitajte poljske miševe, pitajte vrapce, bube. Bilo koga, osim mačaka. Mačke su ološ.

Druga verzija

Rekao sam vam sve već: bilo je jutro. Oko deset. Ne znam tačno. Nisam gledao na sat. Vraćao sam se odozgo, sa rukavca. Sa pecanja. Prolazio sam tuda, javio se, pozvali su me da sednem. Popili smo rakiju. Ja jednu, oni po nekoliko. Posle, ja još jednu-dve a oni još po nekoliko. Na kraju su prešli na pivo. Tog drugog – tog debelog – prvi put sam juče video. Kad sam seo za baštenški sto, on je čutao. Uglavnom je samo čutao.

Na početku bar. I ja isto. Zna se ko je vodio reč. Barem na početku. Ali ne samo na početku. I rekao mi je baš dobro da si naišao. Rekao mi je da se debeli zove Pera. Rekao je da je Pera živeo u Americi i da je projektovao teretne brodove. I on je takođe pisac, rekao je. (Tad ga je debeli zasekao jednim pogledom iskosa. Ne znam kako da vam ga objasnim, ali bio je to pogled koji, kako bih vam rekao... pogled... koji je značio nešto što нико nikada neće sazнати.) Zatim je rekao nešto što se nadovezivalo na razgovor koji su vodili pre nego što sam se pojavio. Jutro je bilo, ali bili su u pola nečega. Nutkali su me pićem. Hranom nisu. Hrane nije bilo.

Ne znam zašto vas interesuje to oko knjige, ali dobro. Kažem, pričali su mnogo i konfuzno. Tražio sam da mi ponavljaju i objašnjavaju, ali džaba. Postavljao sam pitanja, ali njihovi odgovori uglavnom nisu imali veze sa onim što sam želeo da razumem. Što su mi govorili bilo je prilično sumanuto. Što su mi govorili teško da je moglo poslužiti kao odgovor na bilo koje pitanje. Kako to – zajedno pišete, pitao sam ih. I insistirali su da se može pisati udvoje. I pobrojali su druge, navodno uspešne, primere (neka imena kojih se ne sećam, koja mi nisu značila ništa, koja su komotno mogla biti izmišljena). Ima materijala za dva toma, rekao je. I još uvek ga razrađujemo. Pera je dobacio da će ga verovatno biti i za treći. I nije prazna priča, rekli su, nije prazna priča, imamo dokumente. A ja sam, i sami to znate, ovde vrlo lokalан – krajnje sam lokalan ovde na Tisi, pa ipak, ja za to što su pričali nikada ranije nisam čuo. Do juče. Bogami nisam. A niste sigurno ni vi. Nije tako? Znam, znam da jeste. Ali bili su ozbiljni. Valjda. Uslovno rečeno. Šta uopšte znači to biti ozbiljan? Šta to znači? Je l' to dobro? Je l' loše? Ko treba da bude ozbiljan? I kad? I Dokle? I kako znaš da je neko ozbiljan? Kako znaš da si i sam ozbiljan? Kako znaš da nisi čorav za svoju rođenu neozbiljnost i zajebanciju? Izvinjavam se. Evo, ja sam sad ozbiljan, osim ako nisam čorav, a ne verujem, ne verujem da sam čorav, ali da li je to pametno što sam ozbiljan i da li je to dobro? Ili nije?

Ili to uopšte nije dobro? I ko to zna? Gde taj živi? Imate njegov mobilni? Evo, recite vi. Kažite vi... Možda to uopšte nije dobro, majku mu, ali šta da mu radim, majku mu, i koga da pitam, i kako da znam? Kako ja to da znam?

Izvinjavam se. Elem, čak su insistirali da se obavežem da ču držati jezik za zubima. Ne znam zašto. Pristao sam, naravno. Ne, naravno da nisam video nikakve papire – ama, ja sam samo svratio na piće posle pecanja i malo se zadražao. Priča zvuči nebulozno – to stoji, to je jasno ko dan – ali to je tako sada, ovde. Kako da vam kažem, tamo je bilo drugačije. Bila je vrućina, i rakija, ali nije ni u tome stvar. Ne znam, ne mogu da vam objasnim. Ne može čovek sve da objasni. Osim ako nije budala. A ja da sam budala, ljudi poput vas ne bi na mene gubili vreme. Ne mogu da vam objasnim, kažem, ali bilo je drugačije, verujte. Kako? Sumanuto... Sumanuto i zabavno. I sasvim ozbiljno. Da, sumanuto i ozbiljno. Pa sam samo slušao. Znači, prema tim njihovim papirima, grupa muškaraca odlazi da uspostavi neku vrstu komune, ako tako može da se kaže, na jednoj adi na Tisi. To se sve dešava u devetnaestom veku. Ne znam tačnu godinu, mada su pomenuli tačnu godinu, ali zaboravio sam. Lažem, nisam zaboravio – nisam je ni upamtio. Da pogodađam? Negde osamsto šezdesetih, sedamdesetih; ne znam. Nemojte me držati za reč. Koliko ljudi? U početku ih je svega nekoliko. Možda pet-šest imena su pomenuli. Sve muška. Zapamtio sam jedino Ilariona Ruvarca i Vojislava Despotovića Drevnog. Ostali nemaju ulice, ili bar ja ne znam za ulice sa njihovim imenima, pa ih nisam upamtio. Bilo kako bilo, radi se o družini koja se iskrčava na jednu tisku adu, zvanu Kartaroška ada – sa idejom da na njoj uspostave „pravedno upravljanu oblast“ i organizuju „život višeg reda“. Tim rečima. Tačno tako su rekli. Toga se dobro sećam. I, onda, zamislimo sad: živopisna družina zaposeda nenaseljeno ostrvo. Raskrčuju, dakle, trsku, raskrčuju šiblje na istočnoj obali; raskrčuju, kako bi ustanovili koloniju. I ustanovljavaju je. U tajnosti. A zatim kuju planove.

Kakve planove? Nije baš jasno. Deluje da su u suštini ofanzivne prirode ti planovi. Izgleda da je ideja da se, po organizovanju života na samom ostrvu, postepeno krene u zaposedanje delova kopna na obalama Tise i da se na njima, korak po korak, uspostavlja nekakva prelazna „artistička uprava” ili tako nešto. Drugim rečima, zauzeta potiska sela biće transformisana u komune koje neće biti „nit’ varoši a niti ne sela”; „nit’ varoši a niti ne sela”, tako su rekli, toga se dobro sećam, već nekakve kolonije čije će se stanovništvo postepeno, ali u razumnom roku i bez odugovlačenja, „manuti poljoprivrede i okrenuti ozbilnjijim stvarima”. Kojim stvarima? Na osnovu dokumenata teško je reći. Trećim rečima: hoće da se šire, hoće da osvajaju, hoće još. To oni nisu tako rekli, ali ja vam kažem: plan je da hoće još. A šta su ozbiljnije stvari? Objasnili su mi da su koloniste povezivala interesovanja ka onovremenim dostignućima u različitim oblastima. Nabrajali su ih. Ne znam da li su me zavitlavali. Pominjali su poeziju, pominjali su lirsку astronomiju, simbolističku pejzažnu arhitekturu, ili tako nekako... onda teoriju meteža, teoriju mreža... budalaštine neke... Šta još? Vajarstvo... matematiku, tj. ekspresionističku matematiku... sve takve neke stvari. Ne bih da izmišljam. Ali onog „nit’ varoši a niti ne sela” se odlično sećam. Ele, plan je bio samo plan. Poživeli su na ostrvu, ali izgleda da se u prvoj i u dobrom delu druge godine aktivosti družine svode na organizaciju života u naseobini i na tek sporadične upade na priobalne salaše. Te su osvajačke akcije bez vidljivih efekata (ako zanemarimo varljivu korist od kratkoročne opskrbe životnim namirnicama). I iz tog se razloga, koncem druge godine, konačno odustaje od doktrine teritorijalnog ekspanzionizma. Kao naizgled praktičnija ideja počinje da figurira pokretanje diplomatske inicijative, koja bi rezultirala međunarodnim priznanjem suvereniteta Kartaroške ade. Ozbiljno vam govorim. Tako su rekli. Ali svašta su pričali i već se neko vreme nalazimo u delu priče čiji je status sad i meni nejasan: pošteno govoreći,

ne mogu da razlučim kad su se završili ti navodni dokumenti i gde je počela njihova buduća „književnost“. Da, vama je, naravno, sada to pitanje očigledno. Ali to je sada. Juče je bio drugi dan, sumanut i ozbiljan i bilo je drugačije. Malo sam popio, uvukli su me u priču, urlali su, nisam obraćao pažnju. Povrh toga, pričali su zbrkano, zarakijano i mnogo, upadali su jedan drugom u reč, ispravljali se međusobno, prepirali se, krkljali. Desilo se postepeno, ne znam kako smo od dokumentovanog i pečatiranog stigli do izmišljotina (ozbiljnih i sumanutih izmišljotina). A juče nije ni imalo veze. Samo sam slušao. A sad je gotovo. *Finito*. Tako da se vratim na stvar: epistolarno lobiranje u Beču i Pešti (veze iz studentskih dana) i u Moskvi (progresivne pravoslavno-mističke veze), te jalovo odašiljanje pošte u Prag i Carigrad ne pomera stvar ni za korak napred. Sa naročitim entuzijazmom sastavljaju se dugačka pisma adresirana na razne utopističke kolonije po Americi („Amerika“ je u žargonu Kartaroškađana bila svečana reč koja je u sebi sažimala toliko toga; baš kao i „život višeg reda“, baš kao i „inkubacija“). Ali pošta je u ono vreme spora i nimalo nije pouzdana. I kako već biva, kada projekat ne napreduje – projekat nazaduje. A onda tenzije rastu. Previranja u koloniji, koja se u međuvremenu uvećala i koja sada broji nekih dvadesetak članova, sve su češća. Dani su sve više ispunjeni ostrašćenim raspravama. U njima termini iz vojnog žargona ponovo počinju da preovlađuju. Samo što ovog puta to više nisu osvajački glagoli u futuru. Tih više nema ni u kondicionalu. Pitanja unutrašnjeg uređenja – organizacije života po principima „života višeg reda“ – takođe padaju u drugi plan. Povrh toga, vreme prolazi. I glasovi se raznose. Po pitanju tajnosti poduhvata više niko nema iluzija. Populacija kolonije se uvećava, a sa njom i strepnja. Čas samo što nije kucnuo. Vlasti će konačno nešto preduzeti. Reći će dosta. Obračun K und K monarhije sa Kartarošađanima više je od zle slutnje. Na zapadnoj obali podignuta je osmatračnica. Da se nadgleda i čuva. Da se bude budan

i na oprezu. Radi čega? Radi skrivenog blaga u špilji? Ne. Nisu ga Kartarošađani imali. Niko nije pomenuo špilje i skrivena blaga. Ali legenda veli da nešto imali jesu. A šta to? Nešto. A šta to? Nešto nečuveno i dragoceno. A šta to? Nešto za šta Habzburzi ni po koju cenu nisu smeli saznati. A šta to? Nešto za posedovati neprocenjivo i u slučaju gubitka fatalno. A šta to? Previše pitate.

Previše pitate.

Naravno da mi nisu rekli.

I na istočnoj je obali podignuta osmatračnica. Uspostavljene su noćne straže. U maglovitim i hladnim noćima priviđanja parobroda i desanata sve su učestalija. Ali uzbune su sve lažne. Austrougari ne dolaze. Ili možda dolaze, ali prerušeni u nove koloniste? Kako to znati? Kako znati? Sad Pera uzima reč. Kaže i tu ti sad počinje pravi kuršlus. Ali to je sve. Neće da objasni šta mu taj „kuršlus” znači, nego samo nešto petlja. Samo kaže da priča neslavno završava. Ili slavno – kako se uzme, ispravlja se. Kako? Čekaj treći tom, kaže. Šta se dalje dešava? Ne znam. Skoro ništa više ne uspevam da saznam, jer se u tom trenutku rasplamsava neki njihov sukob povodom nečega što ima veze sa romanom i što ništa ne razumem. Deluju usplahireno i nerazumno. Sad. Juče su samo delovali. Jedan više mora tako biti, a drugi da ne može biti tako. Jedan se goropadi i zavija da mora, a drugi insistira da ne sme nipošto. Jedan objašnjava jedno, a drugi ga poklapa i tvrdi nešto drugo. Ožučeni su do apsurda i do dna gajbe. Sumanuti i ozbiljni. Nema tu pomoći. Jedino sam još uspeo da izvučem to pitanje Kartaroške ade. Kažem ja njima kako, bre, kad na našoj Tisi (a mislio sam „na našem delu Tise“, i razumeli su me) postoje samo dve ade – Titelska i Mužljanska? A oni odvraćaju da je to danas zaista tako, ali mi skreću pažnju na činjenicu da su današnja i jučerašnja istina različite priče. I to nije nerazumno. Čak ni danas. I slušajte sad objašnjenje: sve se završilo ni manje ni više nego potapanjem najveće od tri ade na reci Tisi! I dalje

sam ozbiljan. To su rekli. Pa još po direktnoj naredbi Beća! Još uvek sam ozbiljan. I to su rekli. I delovali su ozbiljno juče dok su to govorili. Nakon takve kolosalne geografske intervencije, dodaje Pera, usledila je jedna još drastičnija: iz biografija znamenitih kolonista imaće biti eliminisano svako pominjanje zaposednute ade. I dalje sam ozbiljan. I oni su tako delovali juče, svega mi. Mere predustrožnosti. Tako je rekao. Zatim su počeli da se cere i krkljaju. Cerili su se dijabolično i ozbiljno, a krkljali su životinjski. I šta je bilo sa kolonistima, pitao sam ih, ali samo su se cerili, obojica i krkljali i mrmljali su mi možda, sve ti je to, prikane, uvek, možda...

Tražili su da im diktiram naslove mađarskih horor filmova. To je sve što su od mene tražili. Rekli su da im je to potrebno za priču. Ali zahtevali su isključivo folk-horore. I to ne bilo kakve, već mađarske folk-horore čiji je žanr očigledan već iz naslova. Može se reći da sam ja u to upućen. Volim horore. Ali ne kao ovaj. Volim horor-filmove. Kad su dobri. Kad su stvarno dobri. Mađari su za to majstori. Zato su me sigurno i pozvali da sednem, zato što su znali da sam upućen i što sam im trebao. Kakve to veze ima sa njihovom pričom? Kakve to veze ima sa devetnaestim vekom? Nemam pojma. Pitao sam ih i nisam dobio dogovor. A zadatak nije bio lak. Većina dobrih mađarskih folk-horora ima neupotrebljive naslove. Uglavnom su nesugestivni ili apstraktni. Ali uspevao sam. Prisećao sam se i navodio sam po pamćenju, a Pera je zapisivao. Za desetak minuta imali su otprilike ovaj spisak: *Cijanid u Balatonu*, *Nemiri Kossuth Lajosa*, *Debrecinski psiho*, *Nečastivi na čardi*, *Aveti II: Nagykanizsa*, *Očnjaci györskih devica*, *Kobni gulaš*, *Poslednja noć na Trgu heroja* (za ovog su se pobunili da ne zvuči kao folk-horor nego kao melodrama) i *Podrumi Kecskeméta*. Mislim da su to svi koje sam im pobrojao (zaboravio sam *Zaposednutog Attilu* i *Novi Trianon*). I sa ovog spiska ima možda dva filma koja su dobra. Ali to ih nije interesovalo. Nije ih interesovalo ništa osim imena.

Zapisali su i rekli su mi hvala ti. Rekli su mi super, hvala ti puno. Odbio sam još jedno pivo i otišao sam odatle.

Verzija rezignirane krtice

Pitajte nekog drugog. Ja sam sve što znam već rekla vašim kolegama. Bilo je nekoga gore juče. Kao i prethodnih dana. Vibrirali su po površni kao da ih je bilo dvoje-troje, možda četvoro. Ne znam. Nisam obraćala pažnju. Ne izlazim ja više na površinu. Dosta je meni svega. Jesam: rezignirana sam. Ovaj svet je otpočetka bio loš svet, a svakim danom još je gori. I što se više trudiš, sve se više ukopavaš. Nema tu pomoći. Zato se treba povući. Treba se zagledati u sebe. Ne da bi se tamo tražio unutrašnji mir. Niti povod za samouništenje. Nego prosto treba gledati u sebe. Treba se suočiti. Opstajati. Odbaciti budućnost. Odustati od čula. Vremenom ionako počnu i sama da se gase. Treba ležati. I čutati.

Još jedna ženska verzija (Bačka)

Hvala vam. Nema potrebe da se izvinjavate. U redu je, ne brinite. Mogu, mogu da govorim.

Pre tri nedelje se nije vratio kući. Naravno, znao je i ranije zanoćiti na vikendici. Ali te se nedelje nije javio. I nije se vratio. Pre nego što je otišao svašta se bilo izdešavalо i, verujte mi, nije me ni bilo briga. Naprotiv. Bilo mi je drago da ga ne vidim. Leknulo mi je. I u ponedeljak me nije bilo briga. Ali u utorak nisam otišla na posao. Jutro sam provela spremajući se za ono što će se desiti kada otvorim vrata vikendice i vidim ga sa kućkom. Onda sam otišla tamo.

Ali na dve vikendice od naše sam se zaustavila. I nisam mogla dalje. Jednostavno nisam mogla.

Vratila sam se kući. Te noći oka nisam sklopila.

Kao ni narednih.

Danju sam išla na posao, ali noću nisam mogla da budem na poslu. Kod kuće sam govorila sebi kako treba da sam srećna. Kako sam napokon dobila ono što sam već odavno želela. I to na najlakši mogući način: samo ga jednog jutra više nije bilo. Kao u mašti. Ali onda bi pao mrak. I onda sam znala da nisam srećna. Znala sam da nisam dobila što sam želela. Jedino to sam znala. Urlala sam u sebi, obraćajući se dovratku. Obraćajući se praznom dovratku u kojem se on nije nalazio. Osećala sam se raskomadano. Morala sam svašta da mu kažem. Ali govorila sam dovratku. U sebi. Satima. Kad bih eksplodirala govorila sam naglas. Pred zoru bih zaspala.

Posle toga sam još dva puta otišla na Tisu.

Prvi put je bilo prošlog četvrtka. Nakon svih noći koje sam provela smišljajući planove, otišla sam bez ikakve ideje šta će tamo. Šta će tačno tamo raditi. Ili uraditi? Nisam imala pojma zašto idem. Ali sam otišla.

Glava mi je prvi put u životu bila potpuno prazna. Što nije ni loše ni dobro. Ali nije bilo dobro. Ništa tada nije moglo biti dobro. Došla sam do istog onog mesta na zemljanim putu, dve vikendice pred našom, i onda sam stala. Opet. Opet nisam mogla dalje. Ali ni nazad nisam mogla. Stajala sam tamo možda decenijama. Ili možda sedam-osam minuta. Ili četrsto dvadeset kilometara ili tona. Onda sam se vratila.

Drugi put je bilo juče. Juče jesam dobro znala zašto idem. U košmarima i bdenjima, prethodnih noći, videla sam kako sedi za baštenskim stolom, na travnjaku i kako ja sedim spram njega, govorim mu da sutra podnosim zahtev za razvod i da ne želim više u životu da ga vidim, a on ne izgovara ni reč, niti se miče, samo me gleda i onda ja ustajem i odlazim. Mnogo puta sam to gledala svake noći. Uvek je sve bilo isto. Danju sam zurila u zidove i pitala se kako će reagovati. Ništa nisam

uspela da smislim. Pre nego što sam izašla iz stana rekla sam sebi zapamti, bez rasprave, šta god da se desi nikako se ne upuštaj u diskusije, niti u objašnjavanja, objašnjavanja su odavno gotova, nema razgovora, nemoj da planeš, samokontrola, nepokolebljivost, budi kratka i kontroliši se, pobrini se da deluješ uverljivo, izgovori što imaš i idi. Nisam išla zemljanim putem pored Tise jer sam znala da me tamo čeka ona tačka koju ne mogu da prođem. Nisam htela da rizikujem. Zato sam prišla vikendici sa druge strane, od nazad, kroz kukuruze. Na ivici kukuruza sam se zaustavila. U daljini sam videla dve figure za baštenskim stolom. Jedna je bila muškarac.

I druga je bila muškarac.

Do mesta na kojem sam se nalazila glasovi im nisu dopirali. Izgledali su kao neki film bez zvuka. Ne. Ne kao film. Drugačije. Izgledali su kao lutke – elastične sablasti postavljene na neku zlehudu, veoma udaljenu pozornicu. Izgledali su kao da pripadaju nekoj nedohvatljivoj dimenziji. Dugo sam ih gledala iz kukuruza. Ali ništa se nije dešavalo. Ili šta god da se dešavalo nije uspevalo da se probije iz njihove dimenzije. Znala sam da ovaj put ni po koju cenu ne smem da odustanem. Znala sam da ne smem to sebi ponovo da uradim. Zbog sebe, zbog zdravlja, ponavljala sam, zbog pravde, zbog svega, ponavljala sam u sebi dok sam ih gledala. Ali nisam mogla da iskoračim na travnjak. Tako da sam dugo stajala u kukuruzima. Zbog muškarca koji nije bio deo plana? Zbog nemogućnosti da pređem u drugu dimenziju? Zbog nekog trećeg straha?

Ne znam.

Ali nisam mogla da iskoračim iz kukuruza.

Otišla sam kući. Plakala sam. Bila sam neutešnija nego ikad. Popila sam dve pilule za spavanje i legla sam u krevet.

Da vas pitam nešto. Vi ste iz Bosne, je l' da? Rekla bih po prezimenu. I po naglasku. Vi moj sigurno

ne primetite. Deluje vam kao svačiji, sigurno. Ali nije. To je zato što niste odavde. Nisam ni ja. Ja sam od preko. Bačvanka. Ovde sam udata. Vidite, vi isto niste odavde pa ćete možda razumeti. Možda ćete razumeti o čemu vam govorim. Jer, ima ovde nešto. Ima nešto... ne znam kako da vam kažem... Ali ima nešto... I to nešto nije dobro... Znate? Znate o čemu govorim?

Naizgled je sve normalno. Ako pogledate, naoko je isto kao tamo kod nas, preko Tise, je l' da? Ne biste primetili neku razliku, je l' da? Da, jeste, deluje da je sve isto, stvarno, samo malo zapuštenije. Malo napuštenije. Malo praznije. Trošnije. Malo beznadežnije, besmislenije. Ali nije. Nije isto. Drugačije je ovde. Kod nas su polja – polja. A ovde su polja pustare. Ovde su sela umorna. Slute na nešto što nikako nije dobro. Voda je žuta. Vazduh kvaran. Putevi ne vode nigde. U iste takve nedođije u Rumuniji. Naoko je sve u redu. Ali nije. Ima nešto. Nešto drugo. Nešto što je drugo i što nije dobro. Čula sam da kažu bolesno, ali nije to ta reč. Nešto... zlokobno... dijabolično... Ne znam možete li vi to primetiti, vama je to možda sve isto: njive, kukuruzi, njive, kukuruzi... Ali nije. Nije isto. Nešto ima ovde. Nešto što nikako nije dobro. I uvlači se u njih. U sve ih se uvlači. Ali pošto su svi takvi, ni ne primećuju. Eventualno primećuju vas. Vas i Crnogorce. Sto je lako. Vas i Crnogorce primećujete čak i vi.

Ali mi, mi primećujemo njih.

I reći ću vam samo jedno: ništa ovde uopšte nije u redu.

Neka mi Gospod oprosti, ali nije mi ga žao.

Što me tako gledate, kao da sam osumnjičena?

Zvanična verzija

O rezultatima obdukcije javnost će biti obaveštena pošto pristignu nalazi patologa. Istraga je u toku.

Mesečeva verzija

Kad su se oblaci razmakli u dvorištu se video: veliki drveni sto sa dve klupe, na njemu nered, ostaci hrane, flaše i jedno telo; stolica ispred televizora, u njoj još jedno telo, okolo flaše.

Od tog trenutka, pa do kraja noći, ništa se nije pomerilo.

Izlazak

*Po mejane Mito cele noći odiš,
o zar tako Mito ti život provodiš?*

Uspenić me pozvao na piće jedne večeri. Baš sam se bio vratio s puta i moj grad mi se činio čudan. Lagano sam padaо u melankoliju, jer nisam mogao da se ufuram u svoju vlastitu sredinu. Trebao mi je dan ili dva da se aklimatiziram, ali sam ipak prihvatio poziv Uspenića. Mislio sam, možda je bolje da budem u društvu, nego sam kod kuće. Tko zna kakve mi misli mogu samom pasti na pamet. Na primjer, prošlog ljeta noću sam puzaо do prozora jer nisam mogao da ga zatvorim uspravno hodajući do njega. Živim na desetom katu i ured noći nešto me trglo iz sna i vuklo da skočim kroz prozor, neka strašno jaka sila me vukla, kao vrlo jak magnet. Probudio sam se, ali nisam se sasvim razbudio i ta somnambulna sila bila je još jaka pa sam morao puzati čvrsto pripjen za tlo. Dopuzao sam ispod prozora i vrhovima prstiju ga gurnuo i zatvorio, tek tada sam mogao ustati.

Kad sam s večeri izišao vani i sreо se s Uspenićem, s njim u društvu bila je Milena. Nisam mogao vjerovati da Uspenić poznaje Milenu. To je praktički bilo nemoguće. Ali java je opovrgavala moje zaključke. Uspenić nije hodao s Milenom, ali su iz nekog razloga imali dogovoren izlazak. Možda su čekali nekog trećeg, ili četvrtog, što ja znam. Ja nisam krio da poznajem Milenu pred Uspenićem. A ni ona, ovlaš smo se pozdravili. Uostalom mi jesmo na neki način bili tek površni poznanici.

Nekoliko mjeseci prije mnogo sam se udvarao Mileni. Ali sam na kraju shvatio da kod nje nemam

nikakve šanse. Da su moje šanse ravne nuli. Ma kakvoj nuli! Ispod nule. Less than zero. Shvatio sam ipak nakon nekog vremena. To nije bilo lako, teško je sebi priznati da je partner marka za vas. Ako to priznate sebi onda možete pasti u depresiju. Pa se vadi kako znaš i umiješ.

Išli smo niže kroz park do rijeke. Ušli smo u neki bars drvenom verandom. Šumaje već nosila tamne sjene noći. Našao sam se odjednom u nevjerojatnoj situaciji, bio sam unutra, u baru s Uspenićem i Milenom. Tko je to mogao da pretpostavi, jer bio sam odustao od Milene, zauvijek. Uspenić se ponašao normalno, bio je potpuno cool, kao i Milena, ili mi se tako činilo. Ipak, moja je situacija bila na rubu katastrofe. Uspenić je možda htio da odemo vani, da me malo opusti i razgovori, ali otkud tu Milena, moj možda i najveći životni poraz?

Ulazeći u bar brzo sam razmišljao: koliko sam mogao vidjeti jedina olakšavajuća okolnost bila je da njih dvoje nisu bili u nekom dogovoru, u tajnoj uroti da me zeznu. Tako sam čitao situaciju. A večer je bila predivna, topla, boje opuštajuće, prigušene sumrakom. Nisu bili u nikakvoj uroti, dapače čim smo ušli u bar i stupili na škripave daske, Uspenić je primjetio neko društvo na kraju šanca, dvije djevojke i nekog dečka. Otišao je da im se javi i odmah zauzeo mjesto uz njih, kao da mi ne postojimo, ili kao da očekuje, što se možda podrazumijevalo, da mu se uskoro pridružimo. Međutim, Milena se naglo trgla. – O, ne! – prišapnula mi je – Onaj odvratni tip je tu. Njega ne podnosim, čisti užas – pokazala mi je pokretom isturene brade na nekog tipa u jakni od skaja koji je stajao točno ispred nas, okrenut leđima. Nisam ga poznavao. Pa što da radimo? mislio sam. – Hajdemo onda ovamo na drugi kraj šanca – rekao sam i poveo je desno. Ovakva je bila situacija: Uspenić na lijevom rubu šanca, s nekim društvom, dvije djevojke i neki tip, nisam ih poznavao; na sredini šanca „odvratni tip“ s kojim je Milena htjela izbjegći susret i s njim u društvu još jedan dečko i jedna djevojka, ni njih nisam poznavao. Mi smo se uputili, na desni, mračni

kraj šanka. – Ma ne, ne mogu. Ne mogu zaista. Hajdemo odma' vani – reče mi Milena tihom, skoro na uho da sam osjetio njezin dah. – Dobro, kako ti kažeš – rekao sam. I mi smo se okrenuli i izišli.

Jednostavno nisam mogao vjerovati svojim očima i ušima, ali situacija je sada bila ovakva. Uspenić je ostao s tim društvom na lijevom kraju šanca; odvratni tip, koji nas isprva nije video jer je bio okrenut leđima sa svojim društvom na sredini šanca, možda nas je kasnije video dok smo se došaptavali i izlazili; a ja i Milena vani, sami, skupa idemo u grad, u noć. Nisam mogao vjerovati, ali java me demantirala. Šetali smo pored rijeke, nekoliko labudova i pataka plivalo je po mirnoj vodi i spremalo se na počinak. Žalosne vrbe su vrhovima lišća polegle na površinu vode. Znao sam da je sve plod čiste, nevjerljivne slučajnosti. Da je ova naša šetnja posljedica spleta nevjerljivih okolnosti. Ali, tko te pita? Uživaj dok možeš čovječe.

Prošli smo park i kroz usku ulicu stigli na korzo. Upitao sam se što će reći Uspenić kad shvati da nas nema, ali odbacio sam tu misao. Moram naglasiti da je Milena jako lijepa i svi su nas gledali na korzu. Ljudi su izlazili iz kavana i barova da nas vide, ili mi se samo tako činilo. Kad smo prešli skoro pola korza zazvoni mi mobitel. Uspenić. Odmah sam ga ugasio i spremio u džep. – Tko te nazvao? – upita Milena. – Ma, ništa. Nije važno – rekao sam.

Hodajući korzom rame uz rame s Milenom zračio sam pretjeranim optimizmom. Nisam mogao obuzdati svoju radost. Da, bio sam sretan. U te tri, četiri minute hoda glavnom ulicom osjetio sam pravu životnu sreću, iako sam znao da je prolazna, slučajna.

Opijen njezinim prisustvom počeo sam kovati planove, gajiti ludu nadu. Ako sam dosad imao ovoliko sreće, možda bude još i bolje. Možda sam konačno postao miljenik sreće, prvi put u životu. Možda ću noćas biti „lucky guy“. Milena je hodala polako promatraljući

osvjetljene izloge s najnovijim modnim kolekcijama. Ozbiljnim pogledom studirala je haljine, šešire, sandale. Zatim smo izšli s korza i preko starog kamenog mosta krenuli prema tihom kvartu u kojem je bilo nekoliko manjih kafića koji su obećavali mirnu, intimnu atmosferu. Tamo smo mogli popiti sok ili čaj. Idealno.

Ali već na mostu pojavio se onaj „odvratni tip“ iz kafića. Da li nas je možda pratio, ili je slučajno naišao, ne znam. Pozvao je Milenu i ona je otišla nekoliko koraka do njega. Razgovarali su minutu, dvije. O čemu su govorili nisam mogao čuti. Kad se vratila, sve moje nade su nestale, rasplinule se. – Čuj, ja moram sad da odem, hitno je, znaš. Oprosti... – rekla je. – Ok. Dobro... – rekao sam s laganim uzdahom. – Ali... imaš li ti problema? Trebam li te pratiti? – upitao sam. – Ne. Sve je u redu – rekla je. – Sigurno? – pitao sam s nevjericom, još prije pola sata nazvala je tog tipa odvratnim. – Da, sve ok – rekla je i odmah se okrenula. Otišla je s tim tipom natrag prema korzu. Što sam mogao? Ja sam joj se jedno vrijeme neuspješno udvarao, gotovo sam ispaо magarac. Potom je nisam vidiо nekoliko mjeseci i nisam znao baš ništa o njezinom novijem životu. Produžio sam preko mosta prema onom tihom kvartu da popijem pivu na nekoj terasi, popušim cigaretu i odem kući spavati. Bila je dobra utakmica na live streamu, možda ћu stići na drugo poluvrijeme.

Tek što sam prešao most, na malom pustom trgu začuo sam tiki vapaji: Pomozite mi, molim vas! – Isprva nisam znao odakle glas dolazi. – Ali, tko je to? Gdje? – upitao sam osvrćući se po trgu. Kućne veže i malo parkiralište u blizini bili su pusti.

– Ovdje dolje u šahtu.

Prišao sam slivniku uz rub ceste. Odvalio me zadah trulih jaja i pokvarene gorgonzole. Gledao sam unutra i nije mi bilo jasno. Posvijetlio sam mobitelom. Na dnu, u tmici razabrao sam crnog, žutookog mačka. – Što radiš tu? – upitao sam. – Upao sam, a ne mogu se izverati vani – reče mačor. – Pomozi mi, molim te.

Kleknuo sam na masni asfalt, riskirajući da uprljam najbolje hlače koje sam imao i gurnuo ruku između dvije slomljene rešetke u šaht koliko sam mogao. Ali nisam ga uspio doseći. Bio se zaista duboko otklizao.

– Kako si upao tamo dolje?

– Ne pitaj – reče žutooki – Ne mogu vječno ovdje ostati, ako me štakori provale, pojest će me. Pomozi mi, molim te.

Uzdahnuo sam razmatrajući njegovu tešku situaciju. Osvrnuo sam se po trgu nadajući se da će vidjeti neku granu, ili dasku. Ali nije bilo ničega sličnog. Naposlijetku sam skinuo jaknu. Još dublje sam uzdahnuo i gurnuo je u šaht, bila je to fina bijela jakna koja je nedavno bila na kemijskom čišćenju. – Uhvati se za ovo – rekao sam.

Nije uspio otprije, ali je uspio iz drugog pokušaja. Uhvatio se prednjim šapama za rukav jakne i uspentrao gore. – Uh, hvala ti mnogo – rekao je. Ja sam gledao jaknu, bila se usvinjila, nisam je mogao opet obući, a noć je postala prohladna. Propao mi je i odlazak na terasu. Trebao sam što prije otići kući i pokušati oprati prljavštinu s jakne. Prebacio sam je preko ramena.

– Dobro. Drugi put pazi gdje se zavlačiš – rekao sam i krenuo natrag prema mostu, to je bio put k mojoj kući. – Ja će ti pomoći. Vratit će ti dug – reče mačak, malo uljepljen od prljavštine, hodajući za mnom u stopu. Eh, eh, kako mi može pomoći jedan običan mačak – pomislio sam i nasmijao se u sebi. Sve je propalo, ali nisam se osjećao loše. Nisam znao zašto.

Dotucanje

Grad mu je izgledao kao da je od šarenih kocaka koje su mu roditelji kupili na *ruskoj* pijaci. Tamo, na onom mestu, gde, kako tata kaže, Mađari, Cigani i neki Rusi, Ukrajinci valjda, prodaju kojekakve predmete od plastike i gvožđa. Jeftine. I nepotrebne. Ali ajd'. Gde drugde pazariti, sve nam zabraniše.

Ovo je vreme kada će nas dotući...

Ko? Plašio se te tatine prekinute rečenice, drhtao je i nije mogao noću da spava. A bojao se da pita mamu ko će nas to dotući. Strahovao je od njenog odgovora i toga da ona ne počne da plače. Jer ona nikada ne plače.

Pred šmrljavim nosom mu se, vidi, diže taj grad od kocaka, grad neprirodno čist, čist od kiše što neprestano pada i od koje ga hvata vrtoglavica. Možda je to i od ujakove vožnje, on vozi kao da lebdi iznad puta. Zato su kočenja na semaforima čudna i to je, eto, uzrok vrtoglavice. Ujna ga pita je l' mu loše. Odmahuje glavom. Evo ti šoko, kaže mu ujna. Čini mu se da je ona to šoko rekla sa onim šumovitim š kao što ga izgovara i tata. Onda mu daje neki crveni pravougaončić na kom piše *schoko*. Odmotava papir i jede – to je nešto najlepše što je ikad okusio. Pita se da li je moguće u životu ništa ne raditi, već samo jesti šoko.

U Švajcarsku čemo mi da te vodimo, Bakac, rekao mu je ujak. Jedino ga je on zvao Bakac. Išao je u prvi razred osnovne i ta mu je zemlja od tada, zbog ujakovih priča o njoj, delovala kao magično mesto gde se svaka igračka, koja se u mozgu zamisli, može kupiti. Ujak je ponavljaо tu svoju nameru kada bi ujna i on došli kod njih, u Severno S., u goste. Onda kada bi Bakac spavao sa mamom i tatom, a ujna i ujak u njegovoj sobi.

I, najzad, posle tri godine, pred polazak u četvrti razred, ujak je ispunio obećanje.

Pazi, Dule, da mi ne dovede neku Švabicu, šaljem ga tamo da nauči šta je to rad i red, jer to ja cenim kod vas Švaba, poručio je tata ujaku, na rastanku, dok je zvučnik pozivao u avion. Mama je zavitlala rukom ka ujni, kao da hoće da joj zvekne šamar. A u stvari je pokušavala da joj smotranu plavu novčanicu stavi negde u predeo oko vrata. Uzmi bar ovo, Tanja, molim te. Olga, daj, makni se. Makni se, sejo, to mi častimo Bakca. Ajmo, Dule, brže, eno će ptica odleteti bez nas!

Nije bilo velike tuge što se mama i tata ostavljaju, već se od njih razdvojio prilikom ekskurzije u Novi Vinodolski, kada je bio drugi razred, ali plašio se, jako se plašio, da će mu roditelje nešto dotući, nešto što nije znao kako izgleda i šta predstavlja. Tu bojazan nadjačao je vazduh straha koji se širio od butina ka vratu. Avion uzleće sa piste, a srce brzo kucka, suše se usta: vazduha, vazduha! I gore, iznad tankog sloja mutnog neba, još uvek je u grudima bubalo. Ujna ga je zagrlila. Video je ujaka kako gleda kroz prozor i govori, sam za sebe: Jadna zemlja, uništi je Sloba. Na to je ujna odgovorila: Dule, stvarno si magarac, svađaš se sa njim, a jasno ti je da on voli Slobu i Šešelja toliko da bi se momentalno prijavio u dobrovoljce da nije Olge. Majmunčina i zatucanko, čuo je ujaka da mrmlja, zagledan u adreske oblaka.

Znao je da se to *majmunčina* i *zatucanko* odnosi na tatu. Osetio je nepodnošljivo gađenje prema ujaku i teret sopstvene izdaje, jer je pošao u tu zemlju svih mogućih igračaka, a tatu i mamu ostavio. Da ih nešto dotuče. U tom momentu avion je počeo da trucka, da propada, da *ore* nebo, kao što tata kaže da jugo ore asfalt kada idu na selo, kod bake i deke, tatinih roditelja, koji miluju nekako robotski i kojih se plaši. Poljubi baku i deku, tiho ga prekoreva tata, jer ih sutra možda nećeš videti. A sada se ispostavlja, to je pomislio, u trenutku, da sam sebe sutra možda neće videti! Počeo je da grize

vazduh, nije ni pomisljao da strah glasno iskaže. A onda je stao da mlatara desnom šakom oko stomaka i srca. Ujak ga je začuđeno pogledao i pitao da se on to, je l', ne krsti. Pa se namrgodio i okrenuo ka ujni koja je pomilovala rođačića po glavi. Bakac, to ti je običan vetrar, čini mu se da je jači od aviona, ali nije, rekao je ujak veselo, kao da imitira glas dugokosog Mande, voditelja dečje emisije *S one strane duge* koju i tata obožava da gleda. Od deteta bi napravili, zaustio je ujak, ali mu je ujna prekrila šakom usta, pa je on samo zamrmljao nešto.

Tanja i Dule su mladi ljudi, Milane, učeni, i to što su otišli za Cirih, to je njihova odluka. Nisu otišli, nego pobegli, Olga. A šta bi ovde napravili, onako ambiciozni? Šta ti to meni pričaš, Olga? Nešto mi prebacuješ, kao? Kao što i ja nisam otišao, a? Zaradio neke pare, obezbedio lagodan život! E, pa ja sam ostao ovde iako sam i ja neki intelektualac! Ovde je moj početak i kraj! Ja ti ništa nisam prebacila, samo sam rekla da je ovde... Znam ja šta je ovde, a ako je već tako zapisano, neka me baš ovde, u mojoj zemlji, dotuku.

Slušao je tako ponovo, u avionu, prepirku mame i tate koju je čuo jedne večeri kada nije mogao da zaspí, nakon što su se ujna i ujak vratili za tu *ku-ku zemlju*, kako je govorio tata. Mislio je da bi te večeri moglo doći i do toga da tata udari mamu. Ali, sve se iznenada umirilo. Trajala je tišina, a on je strepeo. U jednom trenutku je pomislio da neće valjda mama i tata doći do tog stepena posvađanosti i mržnje kada će se *tucati*. Tako je imao običaj da se izražava Ilija iz njegovog razreda koji je bio *došo s preka*, kako je jednom, gnevno, rekao tata, nazvavši Ilijine roditelje *s brda sišlim*. To se desilo pošto je Ilija pokazao duguljastu pišu celom njegovom trećem b razredu uz glasne uzvike upućene grupi devojčica. Ali ta slika iz škole mu je samo prošla kroz glavu; čuo je potom tatu kako govorи: Samo zbog tebe, Olja, ja ču ih trpeti u mom stanu, pogotovo tvog brata. Neka slobodno sere protiv ovog naroda. Molim te, nemoj više, rekla je mama

molećivo. Dobro, u redu, neću, odbrusio je tata, još uvek kivan.

130

Avion se spuštao na pistu ciriškog aerodroma. Bilo je to kao da mu onaj vazduh straha sada silazi iz grla ka butinama, kao da se vraća na svoju početnu poziciju. Ujna gaje, dok su prolazili kroz ogromni aerodrom, sličan intergalaktičkom laverintu, sve vreme držala u zagrljaju, vukući ga kao da je ranjen. Pustila mu je ramena nakon što su stigli do ujakovog automobila. Na površini velikog vozila, boje ogledala, video je svoj razvučeni, zvunjeni odraz, a iza tog odraza ogromno sivo nebo puno kiše.

Mada je vozio i morao da gleda pravo, na izglačanu traku puta po kojoj su klizili automobili kao da ih pokreće drum, a ne motor, ujak se okrenuo nazad, ka njemu. On je sedeо mirno, uvaljen u meko zadnje sedište, malo nakrivljen, poput plišane igračke koju je njihanje vozila zanelo u stranu. Ujakov kez delovao je zlokobno. Sada je jasno, da, pa taj će čovek dotući tatu! On to može, ima moć odraslih ljudi da, čak iako je ovako daleko, dotuče svog neprijatelja, majmunčinu i zatucanku. Želeo je kući, da bude uz svoje roditelje, da ih brani i da umre za njih i sa njima.

Ujakov iskerebečeni lik zamenio se sa ujnjom facom dobre vaspitačice, koja ništa ne mora da pita jer sve razume. Vodimo te odmah u robnu kuću, u *Rajbruke* – razumeo je baš tako – samo da vidiš šta tamo ima, pa ćemo sutra detaljnije obilaziti. To je rekla ujna, a on se namrštilo: džabe, sada je sve džabe. Mamu i tatu će dotući ujak.

Ali, automobil se zaustavlja, odjednom, staje skoro neprimetno, neprirodno – kao da se vreme zamrzlo. Ispred je pljosnati hangar, nalik bačenoj kocki, neuklopljenoj u konstrukciju zamka. Na krovu blešte plava slova: WILLKOMMEN. Staklena vrata se sama otvaraju ispred njih, kao zubi nekog pokornog, dresiranog čudovišta.

Ulagica 234-235

Idemo odmah dole, kod igračaka, da vidiš ti šta sve ima ovde! Govori ujna, a ujak mrzovoljno gleda na sat. To ima neke veze sa ujakovim neprijateljem, sa majmunčinom i zatucankom, nešto će se uskoro dogoditi i Bakac će zauvek ostati ovde, gde je daleko i drugačije, gde grad liči na kocke sa ruske pijace. Pogle ovo!, uzvikuje ujna i on se uz pomoć neke magije istrže iz svojih misli. I eto ga, među originalima Gospodara svemira: tu je, eno, pravi Hordak što izbacuje smrtonosni kotur iz grudi i pravi Skeletor i pravi Hi-Men i zeleni Čovek-oružje. Tu je i njihova kompletna oprema, čak postoji i veliki dvorac Grejskal – to još nije video u fri-šopovima u njegovom gradu! Ali tek ovo je tako privlačno: neke *Action man* figure sa kojima se prvi put susreće, pa srebrni dugi pištolj, kao pravi, nalik onom što ga nosi onaj Sledž Hamer iz mamine i tatine serije. Tu je i oružje Nindža kornjača u pravoj veličini i Betmenov kostim! Sve, sve tako mirše na novo i nedirnuto i stvarno je i opipljivo! I dostupno, pored nasmešene ujne. I pored ne više tako stranog i zloslutnog ujaka.

Ajde, sada idemo da jedemo, nismo ništa jeli još od Beograda, poručuje ujna, a ujak se slaže, drma zabrinuto glavom gore-dole. Možda je sve u redu, biće ovde, u ovom gradu, malo, kupiti igračke, a onda će se brzo vratiti u Severno S. Sada sve troje idu u market, kupuju namirnice, a ujak mu govori kako ovo mora da proba, ova čokolada je *zuper*, pa je ubacuje u korpu koju gura ujna. A Bakac čuti i oseća kako strah ustupa mesto osmehu.

Dok se voze do ujnjinog i ujakovog stana, on više ne posmatra grad. Samo razmišlja o onom što je video u tom Rajbrukeu. Pa pita ujnu da li će i sutra doći. Nego šta ćeš, odgovara ujak, pomalo odsutno, ali ipak kao neko kom se može verovati.

Ono što je zaista čudno jeste ujnjin i ujakov stan koji je sličan stanu u kom živi sa mamom i tatom. Zidovi su isto tako beli, tepih je šaren, kuhinja nešto veća,

ali zato njih dvoje imaju jednu sobu manje nego oni u Severnom S.

Večera. Ujna je spremila picu sa tanjom korom nego što mu mama sprema. Ujak kaže da je tako zdravije i da su sastojci zdraviji nego *tamo dole*, gde je sve zatrovano neukusom i truleži. Ali on ne mari šta priča ujak, ne razume on to, niti želi da razume. On bi želeo Hi-Mena, jer se original Hi-Men ne može nabaviti u Severnom S. Hordak može, ali Hi-Men – ne!

Spavaće kod televizora. Gledaj šta hoćeš i koliko hoćeš, kaže ujak i pruža mu daljinski upravljač. Nikada nije spavao pored televizora i to mu deluje baš neobično. Ujak je ostavio neki nemački film gde i muški i ženski glumci govore jednim glasom, muškim, dubokim kao voditelj tatinog Dnevnika.

Zvoni telefon. Ujna dovikuje da mama hoće da ga čuje. Mamino glasno ushićenje, oko toga da li je i šta večerao i da li mu je bilo muka u putu, izaziva bojazan u njemu: da neće ujna i ujak, koji se tu vrzmaju, čuti mamu i uvrediti se da ga nisu dobro pazili. Nimalo mi nije bilo muka, prvi put u životu, mama. Govori glasno i vidi kako se ujna i ujak smeju.

Ujna je razmestila *njegov* krevet, a onda su mu poželeti laku švajcarsku noć. Ugasili su svetlo i otišli. On je ostao zabuljen u ekran, u te čiste, šarene likove, kao sa originalnih video-kaseta sa crtaćima. Vrteo se malo po krevetu, tražeći najudobniji položaj za brz san, jer ako brzo zaspi, brzo će se i probuditi. A onda ga čeka sastanak sa njegovim najvećim željama. Nije prebacivao kanale, nije ga zanimala čista slika praćena dubokim nemačkim glasom, pa je pritisnuo crveno dugme na upravljaču, očekujući da će tako isključiti uređaj. Međutim, svetlašce ispod ekrana je zatreperilo i ništa se nije dogodilo. Pokušao je ponovo. Opet ništa. Pogledao je upravljač. Nije htio nešto pogrešno da čačne pa da pokvari televizor, veći i sigurno skuplji od

onog kod kuće, u Severnom S. Okrenuo se na stranu i snažno sklopio oči. Mislio je o nesalomivim mišićima glavnog junaka Gospodara svemira, koji ima najveću moć u čitavom univerzumu. To je najlepši heroj... Uzalud: duboki, jednolični nemački glas se i dalje čuo. Bar da zna kako da smanji ton. Ponovo se okrenuo na leđa, dohvatio upravljač i zagledao se u dugmiće. Pritisnuo je dugme na kom je nazirao pravu liniju, minus. Ali, umesto da utiša zvuk, prebacio je program. U prvi plan iskočio je čovek sa šeširom i spaljenom, narandžastom glavom. Umesto noktiju imao je duge, oštре noževe. Sledio se od užasa. Kada je taj košmarni šeširdžija podviknuo dubokim nemačkim glasom nešto kao *hahahalt*, istom bojom glasa kao i na filmu kog je maločas prebacio, ustao je i potrčao ka ujnjinoj i ujakovoj sobi. Sve što mu je bilo na pameti jeste da zamoli ujaka da ugasi televizor.

Našao se pred belim vratima i nije ni pokucao – još mu se u glavi tumbao lik i glas spaljenog čoveka – nego je odmah gurnuo bravu i provirio unutra. Ugledao je, kao u nekoj sekvenci sna, golo ujakovo telo kako leži preko golog ujninog tela. Tela su se zadihanu njihala imitirajući živi sendvič. Mogao je da oseti znoj u gustom vazduhu. Pre nego što je zatvorio vrata, slučajno je primetio razrogačene vrhove ujnih grudi. Bile su to oči koje se čude i koje ga kore, jer je tu, jer ih je – video.

A onda je otrčao u krevet i zagnjurio glavu u jastuk, dok se u pozadini čuo onaj nemački glas koji je sada bio uplašen. To spaljeni juri ljudi, pomislio je, a onda mu je misao potisnula sliku iz ujnine i ujakove sobe. Video je ono *tucanje* o kom je Ilija pričao, ali ovo nije kao to Ilijino tucanje, njegovo je smešno i prostačko i dešava se samo u njegovom okruženju. Ovo ga nadilazi jer je ozbiljno i stvarno. Stvarno kao igračke u Rajbrukeu. Stvarno kao obistinjenje svih psovki koje je čuo: u školi, u gradu, ponekad i u kući. Nije znao zbog čega, ali dok je tako pokušavao da ne čuje glas sa televizora, zamislio je da ne bi bilo strašno ni sramota da on sada ustane i da

se *osere* nasred sobe. Ne da se ukaki, nego baš *osere*, kako Ilijia ima običaj da kaže kada se na malim odmorima vrati iz WC-a.

Tada je nestalo onog glasa. Bila je tišina. Čuo je ujnu. Ajde, ustaj, ustaj. Odmaknuo je glavu od jastuka, i ugledao duguljaste prste kako drže knjigu na čijoj naslovnoj je bila uslikana neka porodica golaća: mama, tata, seka i bata. Svi goli i svi srećni. Sada ćeš ovo prelistati pa ćemo malo porazgovarati o slikama koje si tu video, rekla je ujna pružajući mu knjigu. Ujak je bio u crnom odelu, sa kravatom. Bio je užurban i namršten. Rekao je: Oni sa njim o tome nisu ni reč prozborili. Zatucani, pa to ti je! Mi ćemo ga podučiti, nadovezala se ujna na njegov glas.

Držao je knjigu i s mržnjom posmatrao golaće. Bio je besan na ujnu i ujaka zbog toga što nimalo ne osećaju stid, nego mu još daju tu knjigu da bi i on jednom bio kao oni. Sada je, umesto odlaska u robnu kuću, po Hi-Mena, želeo da se požali tati. Voleo bi da ga on zagrli i tako otrgne od ujne i ujaka, pa zatim i sebi i njemu navuče neprobojni oklop uz pomoć kog niko ne bi mogao da ih dotuče. A onda da njih dvojica, kao stari saborci, krenu u borbe koje se vode gore, negde na nebu, i iznad, u udaljenim galaksijama.

Diverzija

Krupan, zabrađen čovek u raspasanoj, maskirnoj uniformi piće rakiju iz flaše. Kloboče piće kroz grlo i dišu dva velika stomaka na koje padaju glomazne, gotovo ženske grudi. Potapa se sećanje. Na dnu neslekle rakije su njegova supruga i njeno dete. Pa onda i njeno i njegovo dete. Posvađani mangupčići, polubraća bez lica, stopljeni sa gomilom, na uskoj ulici koja ih guta, nazad, u majčicu Zemlju. Mada ih je nekad nagovarao da budu kao on, sportisti. Džudisti, borci i šampioni. Onda presek uz prasak: pljusnu ljuta rakija, najzad, sa naročitom silom, na onu brbljivu, malu Martu iz samoposluge, onu od koje je kupovao hleb, dok su usput razmenjivali mišljenja o situaciji u zemlji. Složili su se, rat je nešto užasno, nerazumno i nepotrebno. Mišljenja su nedugo zatim stopili u jednu misao: pobeći zajedno, negde gde skrivanje nije neophodno. Ode podno pića ta Marta, plahovita, brza i nikad mirna. Ispliva samo jedna krhotina noći, sa Martom, onom koja ne bira mesto, nego ljubi po celom telu. Nije li je onda sramota da onako ode sa... Uroniti u piće! Piti, povući u kovitlac dušnika priče, mesnatije nego stvarnost; one priče o Marti i njemu koje su došle do njegove supruge. Utopiti sećanje na raskol, viku, nesnosnu neartikulisanu buku. Zaboraviti pad u nepodnošljivu tišinu u kojoj se našao, sam. I uplašio se od toliko sebe. Još nema ni četrdeset, a evo...

I ovde je tišina. Gde su ti fijuci metaka, gde udari granata kada se zemlja bučno rascvetava? Čuo je samo neke reči, u doba kada je bio trezan, ali mamuran. Reči napukle i nervozne što sevnu u mozgu iz kog piće nije iščilelo, te se čitav organizam strese od neprijatne hladnoće. Izgovorio ih je neki pogrbljeni vojnik, pravio se važan i pokušavao da se ispravi. Možda je taj, razmišljaо je nešto kasnije, zaista njegov nadređeni. Napred... nik-hik, šapnuo mu je neko od ratnih drugova, zaplićući tako

slasno jezikom. Sada mu, u pauzi između cimanja flaše do ispucalih usana, ostaju samo pretpostavke. I dranje grbavog vojnika kroz vlažne hodnike opustelih misli, što tera na još, još rakije.

Na ratištu ste! Niste se ovde prijavili da budete babe! Usedelice! Nego da budete u pripravnosti! Ponosni! Eno tamo! Nasred polja! Tamo je crni ustaški čir! Nemaju gde, to se zna! I spreda i pozadi su opkoljeni! Ovamo mi, a tamo isto naši, oni sokolovi ili tigrovi, kurac će ih znati, ali naši! A te ustaše, majku im jebem! Da im se najebem u pičku smrdljivu! U ambaru tom, nasred polja, do zuba su naoružani i ne možemo im tek tako prići! A izgleda da imaju oružja! Šalju im Švabetine! To sve mora biti naše kada ih pobijemo! Ne! Ne možemo ih gađati minobacačima, sjebaćemo njihovo oružje! Zato čekamo! Samo čekamo da izadu te pizdetine! I videćemo ko može duže da čeka!

Spustio je praznu flašu u drveni sanduk u kom su se nalazili rastavljeni delovi pištolja i pušaka, uzeti sa terena nakon bombaških akcija. Nekadašnje oružje zaudaralo je na trulež i podsećalo na paket iskorišćenih igračaka zaboravljen na tavanu neke trošne kuće. Vojnik ustade i zatetura se. Neka nejasna svetlost ozari ga, misli mu se preusmeriše sa prošlosti na budućnost. Vreme je da uzme stvari u svoje ruke. Da izadje napolje, u ranojutarnju maglu i završi posao, počisti neprijatelja. Kao nekad, na strujnjačama što je čistio. Jače, više i naizgled snažnije od sebe. Samo da pronađe kalašnjikov. Nema ga nigde, a bio je siguran da je uz njega. U gornjim sobama bivšeg hotela, sadašnjeg gnezda njegovog garnizona, nalaze se drugi stražari. Pa tamo, iza, u nekadašnjem prijemnom holu, tamo je privremeni štab. Svi su, možebiti, dremljivi i dosta im je svega. Na njemu je potez odluke, zahvat koji će promeniti tok ove, možda presudne, bitke. Sada nema nikog spremnijeg, nikog budnijeg od njega! Nema potrebe da se javlja, ni drugovima, ni tom grbavom, jer su te ustaše, to je neki sitnež sam, a on je sitnež čistio sa dva-tri zahvata.

Dohvati iz drvene kutije neki pištolj bez šaržera, umetnu ga o olabavljeni kaiš, te se nagnu ka prizemnom prozoru i jedva proturi telo kroz otvor. Nekako se zabatrga i provuče, ne primetivši da mu se uniforma na zadnjici pederala. Sa kakvom-takvom pribranošću, do koje je jedva došao, on se sagnu i provuče u olinjali gustiš žbunova oko hotela, pa obide građevinu i zađe u šumu. Sada ga je magla prekrivala i njegovi ga drugovi više nisu mogli opaziti.

Jedino je bio problem da hoda kroz duboko blato. Noge su mu otežale i svakako bi prijaо gutljaj-dva rakije. Oblizivao je ispucale usne, tražio kap pića na njima, okrepljenje za dodatnu snagu. Tako, kada mu se volja za akciju umanjila do te mere da je mislio da baš tu, u blatu, legne i zaspi, u duplom zamagljenju, stvorenom od krmeljivog pogleda i guste magle, ugledao je obris neprijateljskog, improvizovanog bunkera. Ustaški ambar crneo se, činilo mu se, zaista, kao neki gadan čir...

Ili neka od njegovih najdražih medalja! Ambar je bio nagoveštaj davnašnje slave, povratak nestalog samopouzdanja. To mu dade snage i on poče, poput natovljenog gusana, da gaca po blatu, ne osećajući težinu nogu u koje se slila rakija. Oseti čistu snagu, sve mišiće kako pulsiraju, oseti radost zbog pobede koja mu se smeši svega na dva-tri koraka od njega. Izvuče pištolj bez šaržera i jurnu ka neprijatelju. Pokušao je da trči, ali je bivao sve sporiji i sporiji, kao da trči u snu.

Aonda, kada se konačno približi nadomak ambara, presavije se od umora i obuze ga drugačije osećanje nego maločas. Magla ga je peckala i bilo mu je hladno. Pored toga, nešto je tutnjalo u njegovim grudima. Srce? Zar je taj ambar, zapitao se dok je dahtao kao lipsali pas, taj čir, odista cilj? Možda tamo, iza njegovih leđa, ipak postoji zrnce smisla, a ovde... Ovde je izgleda svršeno. Da beži, ne može. Kako da trči kada su mu se noge uvukle u zemlju, u meko, toplo blato. Stopio se sa zemljom, postao njena izraslina.

Protrese se, delimično rastrezni i stane da drhti. Pogledao je pištolj, namrštilo se, a zatim ga gadljivo bacio na zemlju. Jedino što oseti da mu preostade jeste da viče prema ambaru, da vuče silu iz dubine grla:

– BRAĆO! Moja... braćo, verujte mi... ja ni ne znam gde sam! Samo znam da sam pijan... Pijan. Do zemlje pijan!

Tu se vojnik stropošta na kolena. Poče da steže lice, da plače.

– Morate... morate verovati... ja to nikad nikom nisam... prvi put je sa mnom... ona, ta... prvi put je sa mnom osetila šta je to... dobro se najesti! A ja mogu puno pojesti, vidite koliki sam, a njoj najviše dajem... Braćo, znate šta mi je rekla... kada je odlazila sa... znate s kim? S mesarom... Braćo, znate... rekla mi je... Otac mogu da joj budem, sram me bilo! A mene još guši, tu me guši... Sačekajte! Ne, još ne! Još ne pucajte! Sačekajte da vam kažem! Guši me u grlu, ovde, evo, tu, gde je ljubav... A ljubav je... uh... bog te... to je... kao neki beg, braćo, znate to vi, znam i ja... Beg na neko mesto koje nije ovo mesto... I vi bežite, je l'? Mi smo isti, sačekajte, reći ću vam, mi smo isti...

Vojnik diže glavu i pogleda u vrh ambara, u jedan mali prozor. Ponestalo mu je reči i očekivao je da mu se neko iz ambara obrati. Da ga opsuje. A onda ubije. Ali, sve je bilo mirno kao da je život na svetu u zemlju propao, ili se vinuo u nebo, ostavljajući za sobom ovu tešku maglu bezglasja.

Čekao je tako nekoliko minuta i otvorenih, zakrvavljenih očiju posmatrao uporište tih ljudi što mu sada nisu bili neprijatelji nego možda jedini saveznici. Kada tišinu više nije mogao podneti, nekako se, sav od blata umrljan, pridigao i rešio da priđe ambaru.

– Da se upoznamo... braćo... – promrljao je.

Sporim hodom ušao je u ambar. Unutra, u polumraku u kom je magla stvarala amorfne lelujave oblike, činilo se, nije bilo nikog. Vojnik je nesigurno došetao do sredine ambara i osvrnuo se oko sebe.

– Braćo? Braćo!

Čulo se kako kaplje vlaga, kako udara o nešto čvrsto, metalno. Vojnik se mahinalno okrenuo ka izvoru zvuka. I video poslagane kalašnjikove na daščanom zidu ambara. Pored njih, na pokvašenom senu, uvijene u šatorsko krilo, virile su zelene zolje. Tamo, iza njega, u poluotvorenom sanduku, dale su se uočiti kašikare na gomili. Sa leve i desne strane od vrata bilo je još sličnih sanduka. Vojnik je zatim opazio da zapravo ne стоји na zemlji, nego na metalnom poklopcu. Tu, ispod, šuplje je... i ima nečeg!

Sada već sasvim čistog uma, on se iskobelja iz ambara i kreće pravo, ka dobrovoljcima koji su mu bili na manjem rastojanju nego garnizon iz kog je došao. Nije se više kretao sporo, već sigurnije i brže, svestan da je nadomak velikog uspeha.

Za kratko vreme, primetili su ga dobrovoljci iz izrešetanog salaša, njihovog uporišta. Nekoliko vojnika je uperilo puške u zageganu, zahuhtalu crnu figuru koja je išla ka njima. Držali su prst na orozu kada je neko podviknuo:

– Ma čekaj! Ne pucajte! To ide onaj rogonja, to je njegov hod! Znam ga ja! Koji li će on moj ovamo?

Vojnici spustiše puške i nasmešiše se. Jedan od njih pripali cigaretu i tobož zabrinuto uzviknu:

– Čuvajte sada rakiju! Ima rogonja da je svu popije!

– A nemoj tako, moj Bumbumče! Nije to rogonja, neg Don Žuan! Tako vele preko!

– E! Don Žuan s rogovi i bez gaće!

Razli se smeh među okupljenim vojnicima koji su sa uživanjem pratili svog saborca kako se tetura ka njima.

Kada je stigao, oni ga svi zagrliše i viknuše da se doneše rakija, da se provesele, da se zaključi koja o, kako je neko dovinkuo, zlu zvanom žena. A onda je buku prekinuo upravo gost koji je, začudo, izgledao sasvim trezan, ali i vidljivo uznemiren. Rekao je, gutajući pljuvačku:

– Ljudi moji, tam... tamo... u ambaru... nema nikog... nema snajper opasnosti i dvogleda...

Vojnici se pogledaše. Među njima se izdvoji jedan visok i snažan čovek, lica izbrazdanog i oštrog. On pogleda u gosta, pa mu pripreti prstom:

– Zbog te laži se strelja, Don Žuane!

Gost zavrte glavom i sasvim razrogači oči prema gorostasnom vojniku.

– Nem' nikog... Brž' idite tamo... Nema! Pa nek budem streljan!

Snažni vojnik pogleda u pridošlicu sa nepoverenjem, preteći mu pogledom. Potom se okrenu ka ostalim vojnicima i uzviknu:

– M'RŠ po oružje! Idemo tamo! Brže!

Vojnici se razleteše. Pokupiše kalašnjikove i nekolicina njih, šunjajući se kroz suve žbunove, dođe do ambara.

Priđoše mu oprezno, zatim ga opkoliše, a onda onaj vojnik, vođa grupe, svojom snagom izdvojen od ostalih, dođe do vrata i proviri unutra.

– Čisto! Jebote, čisto! Upadaj unutra!

Vojnici uleteše u ambar i stadoše nasred, zbujeni neverovatnim i neočekivanim obrtom. Oko njih, nadohvat ruke, nalazio se bogat ratni plen. Grupa

se razbi i pohrli ka oružju, da ga opipa i uveri se da je zaista pravo. Kroz par sekundi, više nije bilo sumnje. Oružje, dragoceno poput blaga u pećini, sada je njihovo, samo njihovo! Stopiše se glasovi u povike oduševljenja:

– Majku mu staru, ala čemo sada da jebemo! Ala čemo! Preko mere! Viđe ove pušket’ne! Al’ je ovo dobra bomba! Zolje, pogle’... more! Ima i dobrih noževa! Vid’ žica, molim te, za oko vrata! Nagazna, sunce ti spržim! Pa možemo tri puka da naoružamo! I krenemo na Ameriku!

Vođa dignu ruku uvis i zaustavi pokliče. Pogleda u metalni poklopac u središtu ambara, nasmeši se i naredi vojnicima:

– Diš’te ovo, balavci!

Dva mlada vojnika batališe snajpere i pritrčaše do vođe kako bi otvorili poklopac. Par puta cimnuše snažno i smakoše ga. Ispod poklopca je bio ulaz u neku vrstu podzemnog rova. Vođa se još zadovoljnije nasmeja.

– Znači, provlače se kroz tunele! Kao pacovi, a? Smenuju stražu, pa zato mogu tako dugo da izdrže, to je! Sve vreme nas prave budalama! Sakrijmo se svi gore i ovde, iza sena, i sačekajmo da dodu. A onda sjebimo pičketine njihovim oružjem! Balavci! Namaknite ponovo poklopac!

Vojnici poslušaše svog vođu i učiniše kako im je naređeno. Nije prošlo mnogo, a desetak neprijateljskih vojnika, u odrpanim crnim uniformama, pojavilo se u ambaru iz prolaza. Vođa, sklonjen u senu, dao je znak:

– PALI!

Neprijatelj, još uvek u gomili, nije stigao da sazna šta ga je snašlo. Vatra je sukljala iz svih pravaca, vatra duga, praćena isprekidanim, reckavom bukom. I mrtvi su bili više puta mrtvi.

Vođa je izašao iz sena, pripalio cigaretu i, pridržavajući je usnama samo pri vrhu filtera, došao do crne gomile mrtvih soldata. Bez oklevanja, raskopčao

je pantalone i dugim mlazom mokraće stao da šara po pobijenima.

– Ovo je umesto overe! – uzviknuo je, okrenuvši se ka svojim vojnicima. A ovi, kao da su pozorišna publika, počeše da aplaudiraju glavnom protagonisti na sceni, njihovom vođi.

Napolju se skupilo još vojnika. Spojila su se dva garnizona koja su tih dana opkoljavala ambar. Razlegoše se radosni usklici i uzvici, pucnji u vazduh, zagrliše se braća.

– Znate šta, ljudi – reče vojnik iz gomile – ovo u novine, bre, da ide! Ova pobeda!

– Bravo, Bumbumče! Zvaću ja mog zemljaka Bucka, piskarala iz Severnog S.! Neka metne ovaj junački podvig u novine! I neka metne da je to podvig svih nas. A ne Beograda, sunce mu poljubim! To ima da naznači. Mi smo sada jebali Zagreb! Kaki crni Beograd! Ti nemaju pojma!

– A je l'... je l' stigao... onaj? Onaj Don Žuan? - upita jedan glas, ispresecan rafalima

– Jest', more, đavola! Eno ga nazad, u blatu, s balonom rakije! To mu nagrada! Nisam mogao verovati koliko ta budaletina može popiti! – reče neko iz mase trudeći se da nadjača pucnje.

Slavlje vojnika u ambaru, donedavnom neprijateljskom gnezdu, nastavilo se do sledećeg jutra. Mrtvi vojnici pobacani su u podzemni rov i na mestu metalnog poklopca zapaljena je velika vatra. Klicalo se i u pucalo u čast slobodne, velike zemlje. Vijorile se zastave, umotavalо se u njih. Pevale su se pesme o slavnim precima i još slavnijim naslednicima njihovim.

Posjeta

Ulaziš u stan, nakon što si polako otvorio vrata, koja si zatekao otključana, što je vrlo neobično, budući znaš da uvijek zaključavam vrata, čak i ključ ostavljam u bravi, što je navika koja mi je ostala još od prvog puta kada sam umislio da me neko uhodi.

U hodniku se spotičeš o razbacane cipele i zgužvan tepih i skoro naglavce upadaš u dnevni boravak gdje me zatičeš kako sjedim na kauču nogu ispruženih daleko pod stol, jer noge su mi vrlo dugačke.

Čudiš se što me nema, ni traga, ni glasa, dozivaš me, ali ja ostajem nijem kao da sam ravno sa šestog kata propao u zemlju.

Ulaziš u spavaću sobu pažljivo zaobilazeći odjeću pobacanu na pod i, gledajući gdje gaziš, obaraš kaput koji visi na poluotvorenim vratima. U spavaćoj sobi spavam mirno pokriven jorganom od ramena do koljena baš kao i uvijek, jer ne volim biti potpuno umotan u pokrivače.

Sada si već zabrinut, pozvao sam te da dođeš, stan mi je otključan, a mene nema. Pomisliš da sam se spustio do dućana, ali tu pomisao odbacuješ istog trenutka, jer bismo se sigurno sreli u stubištu.

Konačno, došao si do kuhinje u kojoj aromatičnu njemačku rakiju, koju pijemo kad god me posjetiš u posljednje vrijeme, sipam u kratke trbušaste čaše dok pod tečnošću pucketaju kockice leda. Sve je u savršenom neredu baš kako si navikao vidjeti, gomila neoprano posuđa i uvijek neka boca koju treba isprazniti.

Samo ja nisam tu dok kroz odškrinut prozor dopire dah reskog zimskog zraka.

Kroz sav nered ponovo dolaziš u hodnik. Iz kupatila ne dopire nikakav zvuk. Ipak, odlučuješ provjeriti da nisam možda unutra. Otvaraš vrata i u velikom ogledalu naspram njih ugledaš mene.

I ništa ti više nije jasno.

Tko je ubio Branka?

Ne znam kada i kako se to dogodilo, doduše imam neke pretpostavke, ali strah, poput nekog divljeg tumora, prožeо je cijelo moje biće, život, ili ono što je ostalo od njega, ako sam ikad uopće imao nešto što se moglo nazvati životom.

Možda je sve počelo pretjerivanjem. To je jedna od pretpostavki. Dugi niz godina sam pretjerivao s marihanom i alkoholom. Jedno vrijeme, nekih par mjeseci, ne mogu točno odrediti, jer se vrijeme nekako zgusnulo pa odmah zatim rasulo u pljusku, pretjerivao sam s kokainom, speedom i ekstazijem. Malo sam spavao, slabo jeo, živio sam u općem neredu i, kad se ponovo trebalo sabrati, nisam imao nikakve šanse, a zaklinjao sam se da je cilj svemu uživanje. To je bio osnovni princip po kojem sam živio. Uživati! Uživati u hrani, seksu, opijati se i drogirati do histerije, do granica živčanog rastrojstva. I sad je tu, to živčano rastrojstvo i ja se ne znam s njime nositi.

Kad sam odlučio da je kraj pretjerivanju htio sam ponovo krenuti u dugačke vožnje biciklom uz morsku obalu, ali bilo me je strah, čim bi biciklo niz kakvu manju padinu krenulo brzinom za koju mi se činilo da je ne mogu kontrolirati disanje bi mi se ubrzalo, iz grudi bi krenula nekakva maglena masa koja bi me gušila, tjerala mi Adamovu jabučicu na iskakanje, oblio bi me znoj, hladan i ljepljiv, slivao mi se u oči i uši. Zaustavio bih se, teško dišući, klonuo i izbuljenih očiju koje su pulsirale skupa sa srcem koje bi udaralo u rebra kao da želi probiti tu rešetku kostiju koja ga zarobljava. Još gore je bilo prigodom prvog leta avionom nakon godina uživanja. Umalo se nisam ugušio. Tresao sam se, znojio, teško sam disao, grčevito se držeći za rukohvate sjedala, pritišćući leđa o naslon takvom silinom da se stjuardesa pobjojala da će ga pokidati. Ona, bila je lijepa, mlada plavokosa austrijska djevojka, držala me za ruku i

govorila mi utješne riječi. Jedva sam se smirio i do kraja puta sam čitao novine takvom revnošću, kao da u njima tražim nešto od krucijalne bitnosti za moj život. Cinio sam sve da ne mislim na visinu, savijanje krila, treskanje trupa aviona, na zatvoren prostor, na nemogućnost da odlučujem, na blizinu smrti. Na motor nikad više nisam htio sjesti. Nije bilo šanse. To je sve dovelo do toga da ni dan-danas ne želim polagati vozački ispit. Strah me brzine koju ne mogu kontrolirati. Strah me svih stvari koje ne mogu kontrolirati, strah me ljubavi, vožnje u liftu, pijanih gužvi, policijske patrole, stanovanja na 13. katu, skokova u more, vožnje kajakom u kojoj sam nekad toliko uživao, halucinogenog djelovanja droge, pijanstva, naredne cigarete, stomačnih tegoba, nepoznate hrane, fašista koji čuče skriveni u ljudima, građevinskih radova, struje, plina, stakla, šume, planine, otvorene ceste.

Pitam se što bi na sve to rekao moj pokojni otac? Taj je bio neustrašiv, makar gledano mojim djetinjim očima. Čak je i umro bez trzaja, iako iznenada, naprsto je ušao u kuću jednog proljetnog popodneva, otišao u sobu, legao u postelju i zaspao. Iza njega je ostalo gazdinsko imanje na selu u ravnici i gomila priča, crtica, legendi, skoro mitova.

Švercanje jeansa iz Italije, iskakanje iz vlaka na granici. Glavni zgoditak na lotu. Tri godine zatvora zbog pronevjere državnog novca. Propao brak. Legendarne kafanske tučnjave koje se i dan-danas prepričavaju poput nekog akcijskog filma. Lov sa jugoslavenskim generalima, kad je prvi put dobio batine od oca, jer nije htio pucati na zeca. Ford Capri zbog kojeg su se svi nadimali od zavisti. I onda, moja majka i njihov život sav u sticanju i građenju, marljiv i slijepo predan odgoju djece. Ovako gledano, cijeli ljudski život stane opisan u nekoliko upamćenih trenutaka, a sva masa onog „običnog vremena”, što li je s njim bilo, da li se uopće dogodilo?

Gajim sumnje, vidim zavjemu u očevoj smrti, nešto podmuklo i ružno, sasvim ljudski. Kako je, potpuno iznenada, srce takvog čovjeka moglo puknuti?

Često pokušavam rekonstruirati taj dan. Točno znam njegov tijek, iako sam bio nekoliko stotina kilometara daleko. U glavi mi je precizna mapa očevog kretanja tog posljednjeg njegovog dana na ovom svijetu, toliko sam puta s ocem prešao istu rutu.

Negdje oko 11 sati prije podneva Branko je zakačio automobilsku prikolicu za kuku i u nju natovario alat. Zatim je otvorio tešku drvenu kapiju, oba visoka krila i izvezao automobil na ulicu ispred kuće. Za autom je na ulicu istrčao pas Lucky, mali šareni mješanac kojeg je Branko na rukama vratio u haustor i zatvorio kapiju. Sjeo u automobil, skrenuo desno i između breza koje su rasle s obje strane ceste odvezao se prema kraju sela gdje je počinjala mala visoravan posuta, uglavnom, vinogradima i voćnjacima. Nakon dva kilometra zaustavio se na svom imanju. Izvadio je alat iz prikolice, odnio ga u voćnjak. Spustio je dvije boce piva u bunar i krenuo s poslom. Imao je običaj da radi negdje do 5 sati iza podneva. Tad je bilo vrijeme ručku, nakon popodnevnog odmora njegove žene. Nešto prije 5 sati izvadio bi pivo iz bunara i ugasio žeđ koja bi ga morila nakon napornog posla i opojnog proljetnog sunca. Kad je popio pivo vratio je alat u prikolicu i istim onim putem vratio se u selo.

U kući u kojoj se i rodio postoji lokal u kojem je oduvijek bila krčma *Fazan*.

Branko je običavao po povratku s vinograda proći kroz kafanu, javiti se gostima i konobaru i tek onda ući u kuću. Tako je napravio i tog petka prije šest godina.

Ali što se dogodilo u kafani? Što je čuo? Tko ga je uznemirio?

Kad je ušao u kuću rekao je ženi da mora malo prileći prije nego ručaju. Otišao je u sobu čiji su prozori gledali na ulicu, na bjelokore breze, legao u krevet, sklopio oči i više se nije budio. Ne znam da li mu se soba s visokim stropovima okrenula prije nego je zauvijek zaspao. Ne znam ni da li mu je cijeli život proletio pred očima. Ne znam na što je zadnje pomislio, koga se sjetio, da li je umro gnjevan ili spokojan, možda zabrinut, jer trebalo je pretočiti vino.

Cijeli dan proveo sam s prijateljima. Sjedili smo na kamenim terasama iznad rijeke, srasli sa stolicama pletenim od trske, uživali sunce i svježe mirise rascvjetalih obala.

Vrijeme prolazi, reklo bi se beskorisno, ali opet, kako bezrazložna može biti sreća, čista, ničim izazvana, baš kao tog dana, jednog petka prije šest godina.

Vrijeme je irelevantno, nebitno, dovoljna je sekunda i sve se nepovratno mijenja.

Kad sam ušao u kuću, baka je držala telefonsku slušalicu u ruci, vidno uznemirena. Okrenula se prema meni, pogledala me, zaustila Brankovo ime i već mi je sve bilo jasno. Branka više nije bilo, došao je kući s vinograda, otišao u sobu, legao u postelju, zaspao i više se nije budio.

Je li to bilo drvo u parku ili stub javne rasvjete? Gdje su te našli kako visiš, mlad i mrtav od previše duše? Jesi li stvarno bio pijan? Koga si čekao? Jesi li kovao planove za naredne dane, zapisivao misli na kafanskom stolnjaku? Jedna drugarica tvrdi kako je čekala da izađeš iz kafane, dogovorili ste bitan sastanak, očekivala je da joj iznesesi što ćeš slijedeće poduzeti, što ćeš napraviti, uraditi, htjela je čitati tvoje nove pjesme, ali ti si bjesomučno pio i ona je uzalud čekala, zamolila

je nekoga da te dovede kući, ali taj te čovjek više nikad nije video. Što te nagnalo da se ugušiš? Tko te uzverao na drvo s omčom oko vrata? Kakvu si pjesmu imao na usnama prije nego si krenuo u posljednju noćnu šetnju? Kako se tvoje tijelo klatilo u magli? Je li studen grčila prste koji su vezivali tvoj vrat? Znaš li da, kad gledam tvoje fotografije, pomislim kako sličiš na Majakovskog? Bio si živi spomenik, kip, brončana statua, glatka, sjajna kao vatra i kao ništa. Kakav je bio krik ljudi koji su te pronašli u jutarnjoj magli: bolan, zgađen, histeričan? Je li nalikovao urliku Brankove žene kad je shvatila da je mrtav? Koliko je zapravo mrtvo biti mrtav? Što je slavnije: rađanje, život ili smrt? Sati, godine ili vječnost?

Sigurno sam ga izdao. Postoje stvari koje ne mogu priznati ni pred samim sobom. Izdaja. Srce je puklo kad je saznao za podmuklost vlastite krvi. Tko je prenio vijest o izdaji u zadimljenoj kafani? Tko je prekinuo Brankovu pjesmu?

Čovjek ne može letjeti. Strah je izdaja. Toliko noći provodim bez sna u strahu od prozora i provalije koja se nalazi ispred njega. Što znači ne probuditi se? U snovima mi se javlja očeva samrtnička postelja, prazna od života, nema glave na jastuku, tijela u bjelini. Kako se sebi oduzima život? Možda zakletvom, odricanjem nečega u ime nečega drugog, ili bacanjem kroz prozor, vezanjem konopa na granu, otklizavanjem u ludilo, put s kojeg nema povratka, gdje je samo ja prema sebi otvoreno, taj konačni odnos, zatvorska ćelija od kristala, krhka, a opet dovoljno čvrsta da nas ne pušta napolje. Zašto toliko strahujem od ulaska u tu novu svjetlost, koja se tako često probija kroz guste nizove misli i doziva me u taj privlačno osvjetljen prostor? Strah je kristal. Uvijek se nekako izgubim u tim mislima. Smeta mi svjetlost koja se tako pravilno lomi i pada na moje lice. Možda smognem snage priznati izdaju jednog dana, priznati ubojstvo,

slomiti se pred sobom, klečati pred tim najstrašnjim od svih sudova kao što sam klečao na Brankovom grobu onog dana kad me konačno razotkrio, iako, o tome, nikom nije ništa rekao.

Dukati od suhog zlata

Jedina fotografija koju uvijek imam uz sebe slika je mog rahmetli dede iz 1945. godine. Taman je izašao iz talijanskog logora.

Htio sam pokazati mojoj bivšoj djevojci koliko ličim na dedu. Iskopao sam tu fotografiju iz gomile drugih koje baka čuva u ladici pored svog kreveta. Od tada je uvijek imam uz sebe, staru malu iskrzanu crno bijelu fotografiju za dokumente.

Nikada nisam uspio sastaviti fragmente dedine prošlosti u smislenu cjelinu, a samo to znam, fragmente, djeliće jednog prilično tragičnog života. Nedovoljno za biografiju, ali dovoljno za mit. Dedo je za mene neka vrsta mitološkog bića.

Sjećanje je nedovoljno, krhko i lažljivo kao život, a zaborav velik poput smrti.

Sve češće shvatam kako je i moj vlastiti život skup jedva povezivih uspomena, kadrova koji su se mogli odigrati u par dana, a sve ostalo što se događalo oko toga, kada bih pokušao govoriti o svom životu, morao bih izmisliti.

Puno sam puta razgovarao s bakom o dedi, ali zapamtio sam samo pojedine stvari, skice događaja, nikad sve detalje koje sam slušao. Ne želim izmišljati ni sada kad pišem o njemu, ono što sam zaboravio ostat će zaboravljeni, a onaj mali dio koji sam upamtio zapisat će da budem siguran da će zauvijek ostati upamćen.

Fragment I

Prije Drugog svjetskog rata dedo živi u Zagrebu sa svojim amidžom glumcem u Narodnom kazalištu. Pohađa trgovačku akademiju.

Fragment II

Početkom rata vraća se u Mostar. Tu iz meni nepoznatih razloga biva uhapšen i poslan u logor na neki mali otok u Crnoj Gori.

Fragment III

1945. godine izlazi iz logora. Tada je nastala ona fotografija, istrgnuta, vjerovatno, iz nekog dedinog osobnog dokumenta.

Fragment IV

Postao je oficir OZNA-e. Ne znam po kojem osnovu. Ubrzo je ponovo završio na robiji u Foči. U nekoj pucnjavi u Sarajevu, pri pokušaju hapšenja, ubija neku ženu za koju se ispostavilo da je OZNA-i važnija od njega.

Fragment V

Kada je izašao sa robije završio je ugostiteljsku školu i počeo raditi kao konobar. Klonio se politike, a kafanu je pak jako zavolio; i rakiju isto.

Fragment VI

Već je bio ovisan o alkoholu kada se vjenčao sa mojom bakom, koja ga je kasnije vukla kroz život.

Fragment VII

Po pričama, dedo je vjerovatno svjetski rekorder po broju preživljenih delirija.

Fragment VIII

Znam za jedan njegov san koji je usnio još dok je bio u logoru: sanjao je da puši cigaretu dugačku nekoliko metara. Toliko je bio željan duhana.

Gledam dedinu fotografiju. Neke sličnosti me posebno zapanjuju. Naročito ono najbitnije, oči su nam potpuno identične.

Sjećam ga se već negdje pred smrt. Stalno je bio obučen u pidžamu. Teško je hodao i već je bio skoro potpuno slijep, brojao je svoje posljedne dane ležeći na krevetu u bakinoj sobi obučen u tu smeđu pidžamu.

Na dan kad je dedo umro neko je iz sobe na katu naše kuće ukrao dukate od suhog zlata, jedan moj i jedan sestrin.

Mogao si ih zgužvati u dlanu, toliko su fini bili – rekla je majka kad smo nakon nekoliko dana otkrili krađu.

Recimo da sam bio obučen u pantalone na peglu i košulju preko koje sam nosio bijeli prozračni pulover. I recimo da sam imao frizuru na razdjeljak istu kakvu imam na skoro svim fotografijama iz škole. I recimo da bih povremeno podigao glavu prema sunčanom nebu. A gusta bijela svjetlost zaplјusnula bi moj vidik i u tom trenutku buka školskog dvorišta postala bi nemametljiva muzika nejasnog, ali rajskega prizora u koji sam uperio oči. I recimo da sam krenuo ka svjetlosti kroz vreli tunel koji je stvorila u mom pogledu. A muzika je davala ritam mojim laganim koracima. I kažimo još i to da sam hodao kroz zrak ne dodirujući zemlju i molio se u sebi da su, u tom trenutku, svi pogledi upereni u moju čudesnu svetačku pojavu.

Zimsko popodne

Zima je bijela.

Preko dvorišta nosim ogrjev u kuću. Na vrhu sniježnog pokrova za noći se stvorila tanka ledena korica koja popušta pred težinom koraka iza kojih ostaju duboki tragovi. Svako drvo, bunar ili ograda postaju glatko izvajane bijele skulpture koje se stapaju sa zemljom u savršeno i svečano jedinstvo.

Ništa ne može narušiti tišinu zimskog dana u ravnici.

I u kući svi smo nekako dostojanstveno tihi. Pucketanje vatre u peći i jednolično brbljanje televizora i šum novinskih listova u očevim rukama i lagana škripa sestrine olovke i cvrčanje žara majčine cigarete i zveket mojih klikera samo su dio te besprijeckorne tišine.

Mačke su se zavukle iza peći i spavaju. Pas kao da stražari nad njihovim snom, glava mu je spuštena na šape, a oči širom otvorene. Kada ga pogledam, a onda tim istim neprekidnim pogledom pređem čitavu sobu, lice mi se zažari i čitavim mi tijelom prostruji ugodna toplina.

Poželim nešto reći i naglo ustajem, a iz džepa se prospu i tepihom zakotrljavaju bezbrojni šarenii klikeri koji u trenu učine da zaboravim šta sam krenuo kazati.

Svaka se nesreća odigrava brzo, u trenucima. Ne uspiješ se ni okrenuti, a život je već potpuno drugačiji nego je bio samo nekoliko sekundi ranije.

Kada sam ugledao majku kako plače na pragu dnevnog boravka, već sam znao šta se dogodilo. Rat je odavno bio ušao u našu kuću.

Potpuno gluhi stajao sam nekoliko trenutaka nasred dnevnog boravka namršteno gledajući u kut sobe, i dublje iza toga, u neku nepoznatu daljinu.

Tamo je tada, u tu nepoznatu daljinu, otišao brat moje majke.

A sjećam se dobro, bilo je vrijeme pred ručak, majka je u kuhinji spretno dirigirala tavama i loncima. Sestra je učila čitajući lekcije naglas.

Mogao sam iz svoje sobe čuti sestrin ravnomjeran glas i u pozadini zveket metala u majčinim rukama.

Otac je u dvorištu rezao živu ogradi, čuo sam i zujanje električnih makaza za obrezivanje žive ograde.

Ja sam ležao na krevetu tog sunčanog zimskog popodneva. Ispred mog, prozora bez ijednog lista, na laganom vjetru lelujale su grane breze. Obožavao sam gledati tu brezu za sunčanih dana. Nakon nekog vremena obuzeo bi me potpuni mir.

Ništa nije bilo tako savršeno poput tih bezbrižnih popodneva u kojima sam mogao traći svo vrijeme svijeta baš kao neka dobro zbrinuta mačka.

A onda, tog dana, baš kad sam uspio isprazniti misli među gole grane breza, zazvonio je telefon.

Tu ispred nas je rijeka

Tu ispred nas je rijeka.

Sredina je ljeta. Zrak i zemlja su užareni, samo je rijeka uvijek jednako hladna. Ona je jedino mjesto pored kojeg se ljeti u našem gradu uopće da živjeti. Pjenušava je, smaragdno zelena i snažna poput sve snage svijeta zajedno.

Mi smo koštunjavi dječaci upravo izašli iz ledene vode. Stojimo na užarenom kamenju od kojeg je sačinjena plaža i divimo se brzacima, čekajući slasne komade lubenice koje su stariji upravo izvadili iz plićaka.

Kada izađeš iz vode osjećaj je neopisiv. Krv struji čitavim tijelom i koža se naježi od zadovoljstva koje donosi iznenadna svježina.

Na stijenama oko rijeke odmaraju galebovi. Iznad stijena, gore prema gradu, raste drveće i šiblje čije se grane naginju prema rijeci. Ponekad iz vode iskoči riba i zasvetluca u zraku.

Tu se ne čuju zvukovi grada, samo huk rijeke i ptice. I naš razdragan smijeh i uzvici zadovoljstva kad u ruke dobijemo velike komade u rijeci rashlađenog slatkog ploda iz kojeg, kad ga zagrizemo, ljepljiv i crvenkast sok pokulja niz naše brade i ruke.

Otac i ja u vinogradu

1.

Naš se vinograd nalazi na jednoj od rijetkih visoravni u ravnici. Kada se popneš na vrh, među stabla šljiva, možeš vidjeti isto što vidiš kada stojiš u dnu vinograda na cesti.

Sve ispred tebe je ravno, do kraja svijeta, ali, s vrha, možeš vidjeti mnogo dalje, ubjeđuje me otac.

2.

Otac i ja vadimo vodu iz bunara ulubljenom limenom kantom za čiju smo dršku vezali kanap.

Bunar se nalazi u najudaljenijem kutu naših bašta, voćnjaka i vinograda. Poklopac je zahrđao i istanjen, neko ko ne zna da se tu nalazi bunar mogao bi upasti unutra, a onda mu ne bi bilo spasa.

Voda koju vadimo u limenoj kanti nije za piće. Služi da zalijemo strukove paprike, ili da u njoj ohladimo pivo.

3.

Otac ne govori mnogo. Siguran sam da u sebi guši lekcije koje mi želi očitati zbog lošeg uspjeha u školi. Ipak, on ne želi pokvariti ovaj lijep dan, sunčanu mirnu subotu u kojoj otac i sin zajedničkim snagama obrezuju vinovu lozu i voćke i zalijevaju leje povrća. Zato šuti. Otvaračem za boce koji je konopom privezan za stol otvara pivo i pruža mi jednu bocu.

Napravili smo pauzu, sjedimo za stolom negdje na pola puta između ceste i vrha visoravni. Gledamo u daljinu, sve ispred nas je ravno, do kraja svijeta. Daljinu kida jedino farma s dva mala silosa i još, iza farme, zvonici gradskih crkvi.

4.

Oštrim vinogradarskim makazama režemo suvišno granje.

Ako smo u vinogradu, onda smo polupognuti.

Ako smo u voćnjaku, onda se često propinjemo na prste kako bi mogli dohvati najviše grane koje moramo zaustaviti u njihovom rastu.

Viši sam od oca za čitavu glavu. U voćnjaku ja sam glavni, pa ipak dopuštam ocu da mi daje upute i režem upravo one grane na koje mi on obrati pažnju.

5.

Poslijesvega, dok otac zalijeva povrće, ja skupljam granje i stavljam ga na jednu gomilu. Zatim kupimo alat i stavljam ga u automobilsku prikolicu.

Prije nego odemo popijemo još po jedno pivo ohlađeno u vodi koju smo izvadili iz bunara i buljimo u daljinu.

Baš smo lijepo radili, govori otac.

6.

Kraj svijeta je tamo gdje se nebo spaja sa zemljom. Najbolje ga možeš vidjeti u predvečerje kada crveno sunce baš na tom mjestu ponire u ravnicu.

Sanjao sam da je uginuo.

Ležao je sklupčan na stolici pored peći u porodičnoj kući koju smo svi osim njega odavno napustili. Posvuda oko njega namještaj je prekrivala prašina. Boja na drvenariji je ispucala.

U dvorištu su maleni zarasli travnjak prekrile prezrele višnje koje niko nije obrao. Na stazi, koja okružuje travnjak, između cigli kojima je popločana izdžiklja je korov. Ambar je skoro potpuno strunu, a jorgovan toliko izrastao da mu grane dodiruju krov ambara. Ruže su podivljale i obmotale orah ispod kojeg su rasle. Fasada na kući je isprana.

Sva su napuštena mjesta tužna i tiha. A sada više ni Luckyev lavež ne narušava tugu i tišinu zaborava. Njegovo malo neodoljivo žuto bijelo tijelo nepomično leži i njegova je njuškica suha.

Usred noći probudio sam se neutješan.

Sve je kutke kuće djetinjstva moj pogled u snu prošao. A onda se okrenem oko sebe i shvatim da zapravo ne znam gdje se nalazim. Ne čini mi se i da se sjećam žene koja leži pored mene. Pomicam da i dalje sanjam i znam da sam u pravu.

Sve je san i nikad se ništa nije dogodilo, ali zašto sam onda ovako tužan.

Ime

Sad mi je sve savršeno jasno. Otkrio sam značenje svog imena. A ja vjerujem da su određene stvari predestinirane. Buljim u ekran koji treperi i ne želim u vlastitim očima, od sada, izgledati drugačije nego prije nekoliko trenutaka dok mi još ništa nije bilo jasno. Ali znam da je to sada nemoguće. Kao da sam uspio saznati datum i sat svoje smrti. Tako se, naime, osjećam.

Jutros nisam zaobišao niti jedan uobičajeni ritual. Napravio sam kavu, dodao joj malo šećera i par kapi mlijeka, sjeo sam na kauč, uzeo novine u ruke, otpio par gutljaja tople tekućine i zapalio cigaretu. Na posao sam otišao uobičajenim putem držeći se rute kojom moje noge već po automatizmu hodaju.

Ne volim izazivati sudbinu, pa se čvrsto držim određenih svakodnevnih navika. Svako jutro mora proteći unaprijed zacrtanim redom. Na posao moram ići već ugaženim tragom.

Ipak, kad sam rekao da nisam zaobišao niti jedan uobičajeni ritual, zapravo nisam govorio istinu.

Hodajući kroz proljetno jutro nešto sam se zamislio i to je dovelo do toga da nisam kupio cigarete na kiosku na kojem to obično činim. A razmišljaо sam o koječemu, zapravo ni o čemu bitnom, sve o nekim tako sitnicama bez reda i smisla.

A sada sam uvjeren da je od toga sve počelo. Sada sve izgleda drugačije.

Mala knjžara u kojoj radim čini se tuđa i nepoznata. Moja inače omiljena muzika predstavlja mi smetnju. I dlanovi koje držim položene na tastaturi nekako su poružnili, prsti su kraći i neuobičajeno zgrčeni. I ovi ljudi koji me svakodnevno posjećuju čine se drugačijima. Pitam se da li oni sve ovo primjećuju. Sada kad konačno znam kako se zovem.

Školjka

Držim je na polici među knjigama, odmah iznad uzglavlja mog kreveta.

Našao sam tu školjku na stolu u nekoj kafani. Zaljubio sam se čim sam je ugledao. Izgledala je kao pravo remek-djelo, bila je potpuno savršena sedefasta tvorevina sa koncentričnim bijedoj ljubičastim šarama. Nikada ranije nisam u prirodi video takvu školjku.

Podigao sam je sa stola, stajala je pored pepeljare. Bila je sitna, mogla se izgubiti u mom dlanu. Prislonio sam je na uho i začuo predivan šum.

Imala je more u sebi.

Tragači

*

Jednog dana je nisam video. Drugog dana je nisam video. I već sam to veće znao da nešto nije u redu. Trećeg dana sam posumnjao da je bolesna i ne izlazi iz stana, ali Nina je bila najzdravija osoba koju sam znao. Pozvao sam njenu majku. To je bio čudovišni razgovor. Rekla je: Nina je otisla. Svršeno stanje, perfectus. Otkotrljala se na točkovima raznih veličina, letela je trinaest sati. Arivederči!

Otrčao sam u sobu do svog globusa i zavrteo ga. Tamo je ležalo na obali parče neke čudne, sparušene voćke zvano Argentina. Oblio me je znoj. Pronašao sam mapu Buenos Ajresa na internetu i odštampao je. Mapu i plan, sa sve linijama prevoza rasprostro sam na radni sto. Izbio sam brzo na aveniju 11 Septiembre, i do čoška ulice Roser shvatio da idem polje po polje, pravilno kao pijun, sitnim, mišjim koracima; ulica Gardel, pa Serano. Napravio sam olovkom nekoliko haustora.

Bilo je previše sveta na ulicama. Ovi ljudi su delovali kao da imaju cilj koji ih je zaokupljaо do ludila. Isečeni od papira, gledali su iskolačenim, neispavanim očima. Ceo svet je patio od nesanice. Mirisi su nas vodili od ugla do ugla ko mesečare, mirisi su ovde zimi bili još jači i još vlažniji.

Od kratke ulice Saavedra u severnom Buenos Ajresu, mogao sam da se vozim metroom, možda i da svratim u la Bocu. Tamo su se u jednom dvorištu skupljali Italijani željni pokera. Igrali su u bilo šta. (Masni Almado

izgubio je od Mršavog i servirao mu poslednju cigaretu na poslednjoj ratkapni.)

Snažno me je privlačio park (u vidu velikog išrafiranoj kvadrata), u kome svaki gulanfer odmara svoje kosti, prosi, jede, prazni se. Ušao sam u jednu milongu i naručio pepeljaru. Prošla je ponoć, video sam po gustini dima.

Ventilator je drčao. Samo u jednom čošku je sedeо par, a za ostalim okruglim stolovima ljudi su se zubima držali za obode čaša. Iznad jednog stola stajala su neka dvojica, bilo je neizvesno da li će da se zagrle ili potuku. Žene su se sмеjale ispod njihovih laktova.

Iz sredine sale naručivali su još. Dozivali su šankera koji je klizio iza dugačkog crnog šanka. Muzičari su se lenjo nameštali i povremeno bacali pogled ispod razbarušenih obrva. Počeli su nekako naglo, usred zavereničkog smeška. Ljudi su brundali. Najstariji od svih, kontrabasista, nosio je debele naočare sa debelim okvirom. Bandoneon se razvlačio i skupljaо u brzom ritmu, sedefasto blesnuo i izgubio se iza nečijih leđa.

Kao tren, bilo je kratko, kao tren, slušao sam promukli glas, dok sam čekao čitavu večnost. Mala konobarica u sopstvenom špijunskom filmu ostavila je društvo u dnu sale, provlačila se između stolova kao mačka i nemarno udarila krpom jednog tipa po leđima. Odjednom, video sam kako se bandoneon pokreće sam, kao bela, debela gusenica. Pokušao sam da odmaknem stolicu, ali je ona bila sada pričvršćena za pod, moј ceo sto je urastao u sobu. Nekako sam se izvukao. Niko nije obraćao pažnju na mene dok sam se uspaničeno, na vrhovima prstiju, probijao do izlaza. Izašao sam i još malo hodao u vreloj januarskoj noći. Zalutao sam u usku, mračnu ulicu u kojoj sam mogao da vidim samo početak nekakvog stepeništa bez gelendera. Prišao sam i video da se spušta u suteren sasvim nevidljiv s ulice. Sišao sam u pustu prostoriju sa neonском reklamom. Tamo je nepomično sedela jedna žena koju sigurno niko nije

čekao kod kuće. Držala je bradu nadlanicom i gledala me ispod izvijenih, tankih obrva. Istrčao sam napolje i nastavio da hodam kao da imam neki jasan cilj. A u stvari, noge su me same vodile ka aveniji Indipendencija koja udara na ulicu 25. maj. Opasno sam klizio ka jugozapadu. Ako me zahvati struja, odneće me u ulicu Rivadavia, a to je četrdeset kilometara dug rez po dlanu. Žila po kojoj su noćna deca u kolonama gmizala u noćne škole. Noćni prodavci mamili su noćne službenike, koji su bili previše bledi i uredni, obrijani ponoćnom rutinom.

Svo drveće, obasjano uličnom rasvetom, pravilo je dvostrukе, ukrštene senke. Avetinjski šetači prepuštali su se ulicama i žudeli da se konačno izgube. Ali, bilo je i onih koji su užurbano prelazili ulice bacajući pogled levo i desno, zagledali oglase, kojih je takođe bilo neobično mnogo. Svaki stub za rasvetu, svaka fasada bila je oblepljena najrazličitijim prohtevima. „Naučite 100 trikova za jednu noć“, „Kupite sebi prijatelja!“, čitao sam. Bilo je tu i jedno kratko: Recherche Noir. „Tražim Crnu“. Crnu šta? Pudlicu, ženu, tabakeru, limuzinu, rupu? Da se ne bih predomislio, pored sam brzo napisao: Tražim Ninu.

**

Milioni očiju i hiljade palacavih jezika pratilo me je sve vreme. Ljudi su se saplitali i padali od iscrpljenosti, ali nisu prestajali da traže, pogođeni nekim tajnim prokletstvom.

Grad je šikljao na sve strane, živ i otporan na sve, istačkan, oljušten. Njegovi stanovnici bili su njegovi udovi, napravljeni od istog materijala kao i fasade, mansarde, stepeništa, avenije.

Nastanjivao sam se po malim sobama koje se još nisu ostrvile i čekao. Posle gađenja i njušenja, umotao bih se u sumnjivu posteljinu sumnjivog hostela i čekao. Ujutru bih se jedva razmrsio. Nekoliko soba kasnije, sasvim sam ogrubeo.

U potkrovju, sa prozora sobe u ulici Moreno, mogao sam da vidim samo krošnje drveća. Bile su to guste trepavice grada, poređane u drvorede, gradske osmatračnice koje su šumele u ravni ptičjih ušiju.

Oči ulice gasile su se kad je na njih padao dan. Iza mojih leđa kap je upadala u čašu: plop-plop-plop. Ptice su se budile pod krovom. Niz oluk sjurili su se ostaci kiše zajedno sa kašljem. Plop! Namestio sam čašu tako da kap dočekuje obodom. Ploptanje je prestalo. Pribio sam se uz okno. Nepotrebne stvari sužavale su krugove kao lešinari i ispuštale tuđe mirise. Napolju je postalo svetlo. U krošnjama su se rojili zeleni odblesci. Zvuk zvana prelamala su stakla crvenog tramvaja. Trgovci su nešto nudili, otvarali, zatvarali. Šarke škrinja škripale su za odabране.

Cele noći sam bio budan i zgrčen pod pokrivačem. Kad sam ustao i počeo polako da hodam, oči i uši su mi se otvorile. Polusenke u podrumu postale su uverljivije od stvari. Starica je na spratu ispod opsovala, a odgovorio joj je lavež. Neko je u stanu pored vukao nanule i zalupio vratima.

Okrenut suncu, zamišljaо sam kako preskačem krovove od crvenih krljušti. Stizao sam do tromih barži u gustim lokvama. Platforma koja nosi tone, ljljala se od moje težine. Zamislo sam kako u brzom letu čupam antene.

Gore, preko čađavih tavanica i skleroznih starica, preko muvljih upljuvaka i iskolačenih očiju bolesti, skakao bih i skakao, a ispod bi se kovitlala prašina. Pobedio bih ovaj grad pretvoren u čudovište.

Disao sam teško, nokti su mi pomodreli. Hteo sam da žvaćem lišće.

Odvojio sam se od prozora i prišao lavabou. „Još ču postati glupavi pesnik!“ pomislio sam i pljunuo. Rukom sam obrisao usta iz kojih je i dalje virilo parče svetlosti.

***

Noću, kroz sobu su mi tutnjili automobili, trčale senke drveća. Te noći sanjao sam da se ukrcavam na brod i plovim kući. Umesto da odem, izlazio sam u beskrajne šetnje. Ulice su se noću tajno premeštale, a terase se uvlačile i izvlačile kao velike fijoke. Koračao sam na tvrdim đonovima, po tvrdom pločniku i moja lobanja je vibrirala. Da sam olabavio vilične mišiće, cvokotao bih zubima.

Konačno, zatvorili su trafike. Počela je kiša. Sendvič mi je virio iz džepa i kvasio se. Ulice su zamicale za uglove. Na asfaltu je nastajao novi, noćni raspored. Farovi su ostavljali pruge za sobom presecajući mrak pod pravim uglom. Narandžasta i crvena svetla prolazila su kroz neodređeno isparenje noći. Po prvi put sam pomislio kako je ovaj otrovni, fatalni grad možda najlepši na svetu.

Hodao sam nizbrdo, skakao na mokre trotoare. Brzo, kao da me neko juri, išao sam pored znakova, semafora, bilborda, ispod zamršenih, metalnih kapija. Izbegao sam za dlaku gipsanu lavlju šapu koja je iznikla iz pročelja jedne kuće. Iznad glave video sam u fasadi čitav niz namrštenih antičkih maski išrafiranih kišom. Preteći su izgovarale slovo O. Video sam, na mostu se dvoje potpuno spojilo. Ona je mantilom krila muškarca ispod sebe, na jednom od postolja ogromnih propetih konja. Iz daljine se i dalje čula pesma sirena. Isturen ka reci, stao sam i zasmejao se.

U tom trenutku, dole u vodi, nevidljive ribe su donele jednoglasnu presudu. „Živ je!“ uzviknule su. „Živ!“, klimnuli su bronzani konji i propustili me da prođem. Dok su za mnom vukli teške kapije grada, prešao sam most i pošao prema pristaništu, ne okrenuvši se ni jedan jedini put.

Ovoliko reči nisam video u životu. Otvoriću oči i sve će nestati. Ono što vidim sa unutrašnje strane kapaka je ceo moj život. Otvoriću oči, i ništa neće nestati. Naprotiv, biće još gore.

Kolebao sam se između dve podjednako neprihvatljive mogućnosti. Kroz prostorije sna, zatvarajući vrata za sobom, još jednom mi je pobegao ključni akord. Dan je ipak morao da počne. Dan za vucaranje ulicama, za hodanje po barama i ogledanje u izlozima. Ptice i ljudi su odavno bili na nogama i tražili mrvice. Video sam odmah da sunce ne putuje, nebo je bilo belo, a sa prozora su visile ivice jorgana. Poštапao sam se sklopljenim kišobranom i povremeno udaraо o žardinjere. Dok sam ulazio u zgradu čuo sam kako u haustoru laju psi. To mi je ličilo na aplauz koji sam sinoć dobio.

Seo sam, kao svaki dan već dvadeset i dve godine, za svoju crnu, prepariranu, sjajnu životinju. Kao dečak sam odustajao od klavira. Setio sam se poda od trulih dasaka i zelenih vrata u muzičkoj školi. Profesor klavira mirisao je na bud i kolonjsku vodu, mislio sam da to miriše muzika. I moje sviranje bilo je plesnjivo i staračko, odraslima se sviđalo. Imalo je tačnost i odanost mehaničke lutke. Setio sam se da sam dok su drugi vežbali gledao u počađavelu paučinu. Pauk iz čoška jeo je tonove da bi od njih pleo mrežu. Mogao sam da vidim kako nožicama pravi veličanstvenu, gluvu simfoniju.

Savio sam glavu i ukrstio prste. Napravio sam pet grbavih mostova od kostiju i srušio ih. Vraćao mi se osećaj straha i budnosti, hodao sam po ivici noža. Danas počinjem otvoreni rat!

Spustio sam ruke na dirke i pritisnuo ih sve odjednom. Dummm! Žice su vibrirale, echo je zaposeo

šupljinu, drvo se opiralo. Ton se proširio zrakasto, od centra do čoškova sobe.

Počeo sam Šopenovom polonezom. Svirao sam je mnogo puta, ali nikada tako dobro. C-moll. Video sam, pod zatvorenim kapcima dren i veliko lišće kako se pripija uz prozore. Posle časova gađali smo se kestenjem. Veliki luk – E-moll, i ja sam već mladić, sa neprikošnovenim talogom detinjstva. Lica su me pratila kao bezglasna lelujava horda.

Počeo sam da sviram delove kompozicije koju nisam nikad mogao da ulovim. Vreme je moglo da stane u kaplju iz česme koja se teško i besomučno izdužuje dok ne upadne u čašu. Ipak, bilo je ispresecano na bezbroj ritmičkih jedinica i pulsiralo je u nizu tonova: video sam ruševno stepenište, mehere u ledu, blesak zuba. Veliki beli trag u belom snegu.

Između dva treptaja svetovi su bučno disali. Svakim tonom sam se sve više zaplitao u finu, modru kućinu, obrćući se oko svoje ose. Brisao sam i brisao godine neprepoznavanja. U mom čestom snu ruke mi nikad više neće biti prazne. Melodija me je silovito vukla snovidnim ulicama, držao sam je za uzde dok me je provlačila kroz pukotine na zidu, kroz ključaonice, iglene uši. Njen galop bio je zaglušujuć, nisam stizao da dišem.

Završio sam u krešendu. Slaveći pobedu gore na najboljoj osmatračnici, gledao sam sa prezirom zvuk kako odlazi, puzeći. A onda je postalo užasno tiho, toliko tiho da sam morao da zadržavam dah. Nisam se micao sedeći na samoj ivici stolice.

Odjednom, čuo sam oštricu senke kako pada tik pored mog uva. Osetio sam da mi se košulja kvasi. U samrtnom strahu, u polumraku, spustio sam glavu i video – na mojim grudima blistala je prostrana rana tišine.

Pobeda

Stajao sam u stavu mirno na tački na kojoj sve postaje gluvonemo, bezbojno kao šeol. Kao da nisam bio tu kad je unutra zavladao neko drugi. Mučilo me je to mučko zaposedanje, veština ubijanja mojih najlepših trikova, najaljkavijih misli. Bila je to generalna čistka, nalik na odrastanje. Ostao sam bez ičega, ruke su mi stalno bile prazne.

A onda, kao da to nije dovoljno, zaigrala je po mojim nervima. Kraljica trapeza, okretala se po sve zategnutijim žicama. Postao sam njen ponizni patuljak, larva iz koje se nikad ništa ne izleže.

„Lutke štetočina su spaljene!”, vikao je glas iz pokretnog zvučnika, a ona je gore na terasi zadovoljno srkala limunadu.

Opet je ulicom projurio bicikl, stakla su odozgo blesnula, presekla pločnik, i svetlost je pala tačno u teme pravog ugla ulice i zgrade.

„Pa ne može to više tako”, pomislio sam. „Ja nisam kukavica! Mora da dođe do obračuna!”. „Ej ti, siđi dole!”, viknuo sam. Oko mene se polako skupljala masa gledalaca željnih krvi.

Pažnja! Noćas, ovde u cirkuskoj areni, kroz gust miris znoja i uzbuđenja: ona i ja konačno stajemo lice u lice, nos uz nos. Stavljamo kredu na dlanove, trljamo. Ona skače, ali se ne dočekuje na pomahnitalu zebri koja trči po pesku. Ona pada, a ja skačem iznad pribijenih glava u publici, iznad pogleda koji kasne za mnom obuhvatajući veliku arenu deo po deo.

Ja sam uz vrh šatre napravio salto i vratio se na ljljašku vešto kao papiga. Čuo sam kako publika viće svuda unaokolo. Radost, čista radost!

Kad su se šarene tkanine i žice oko mene smirile, a na platformi se lepo raspoznavalo nekoliko lica, pogledao sam dole, da vidim ko je pobedio. I ne, nisam je video, gospodjicu Stvarnost.

Sad je tri i jedanaest i ja pišem – a nju su izneli na nosilima.

Molitva pred spavanje

Niz bakine mršave ruke slivala se tamna krv.

U lonac pun ugrejane vode potapala je obezglavljenu kokošku i čupala preostalo perje.

Narandžasta marama na njenoj glavi kupila je zrake letnjeg, prepodnevnog sunca.

Ležao sam na čebetu, u hladu oraha. Prebacivši nogu preko noge, savijene u kolenu, pravio sam krugove golim stopalom i posmatrao gusto isprepletanu krošnju.

Duguljasti listovi su šuštali. Neki su trulili i deka je govorio da bi ih oporavila jedna dobra kiša.

„Evo matorog“, reče baka, pa s obe ruke poduhvati lonac, podiže ga od stola i krenu ka kapiji.

Nekoliko crvenkastih kapi padоše mi na nogu.

Ustao sam i potrčao ka deki.

Pri hodу stopala su mu išla u stranu. Stojan je govorio da hoda kao patak.

Oslonio je kosu na rame. Uz desni bok, svezan uz kožni kaiš, visio mu je kamen za oštrenje sečiva.

„Ne grli ga, znojav je“, reče mi baka, prosuvši vodu u koprive.

„Njok! Njok!“

Uzvratih deki istom merom, kroz nos i mrštenje.

„Ajde matoro spadalo, ništa pametno od tebe neće naučiti“, reče baka.

Deka izvadi slobodnom rukom maramicu pa obrisa znoj sa čela. Otrese nos. „Njok, njok!“ Vrati maramicu u džep. „Njok!“

U šupi je bilo pakleno vruće. U velikom, plavom loncu baka je otkuvavala rublje.

Psovala je muve. Nije se znalo ko je nervozniji, ona ili leteće napasti.

„Evo ti muhalica pa ih tuci“, reče mi.

Sedeo sam na hoklici, uz vrata. Nije bilo daška vetra.

Odzvanjalo je dekino hrkanje iz kuće.

„Matori đavo“, uzviknu baka, „Kako može da spava po ovoj vrućini!“

Skinula je maramu sa glave. Prvi put sam je video da to radi preda mnom. Uzela je češalj sa kredenca. Zalizala je sedu, kovrdžavu kosu. Vezala je maramu.

„Idem do brega“, rekoh.

„Bog vas ubio“, psovala je baka. Udarala je muve ubila bi konja. Tako je govorio deka.

Uz prašnjav putić rasle su puhare. Kako bih koju zgazio nogom, tako bi se iz nje podigao žućkasti dim.

Preplavljeni bodljikavom travom zvezdastog oblika, majčinom dušicom i kantarionom, livada je neobično mirisala.

Sa ivice brega video se bazen. Dopirala je buka koju su pravili mnogobrojni kupači.

Tamo je bio i Stojanov sestrić, Mika. Zvao me je da krenem s njime i Elvirom. Rekao sam mu da nemam kupaći. Imao je tri šorca. Probao sam jedan, karirani. Bio sam predebeo u njemu. Bilo me je sramota od Elvire.

„Kartaroši“, promrmljala je baka, upinjući se čitavim telom koje se treslo dok je brisala sto sunđerom.

„Gledaj baba svoja posla“, odgovori deka. Kažiprst mu se nalazio duboko u nozdrvi, a odmah potom i u uvetu iz kog su virili dlakavi čepovi.

U kući, na polici ispod televizora, nalazila se ikonica Sv. Marije a odmah do nje pletena korpica. Uzeo sam špil karata, hemijsku olovku i dekine naočare.

Stavio sam naočare na lice. Sve mi se pomutilo.

„Na čemu ćemo pisati“, upita me deka.

Otkopčao je košulju.

„Majmun ti nije ravan“, reče baka. Širila je veš na žici razapetoj između dve stare kruške.

„Pogledaj ispod kredenca u šupi, ima stare hartije“, pokaza mi baka.

„Čita“, reče deka. Počešao se po maljavom stomaku.

Neka muva mu se zapetljala za guste dlake na grudima. Uhvatio je rukom i stavio u usta.

Smejao sam se.

Promešao je karte. Pružio mi je špil. „Seci“, reče.

Zacvilela je kapija. „Tučeš dedu“, reče Stojan kroz nekoliko preostalih krvnjavih zuba.

Otkad ga znam nije skinuo sa sebe crvenu košulju kratkih rukava i svetloplave farmerke.

Deka mi pogledom pokaza da mesto ustupim komšiji.

Stojan me potapša po glavi.

Na podlaktici je imao istetoviranu golu ženu, nedovršenu, bez nogu i ruku. Papuče mu otkriše prašnje tabane i žute nokte koji su ličili na nadute puhare.

„Hoćemo li da sredimo matorog?“, pitao me.

Baka je nešto gunđala.

„Sve si košulje iscepao“, reče deki. „Ne bi te ni vojska zakrpila!“

„Baba, donesi rakiju.“

„Ne brinite Anice, sad ču ja da ga zakrpim“, reče Stojan i tresnu na sto novi, neotpakovani špil.

Polako se smrkavalо.

Po običaju, Maslaćev ker je promuklo lajao na svakog ko bi prošao putem. Uglavnom su to bili golišavi kupači koji su se vraćali sa bazena.

Deka je vodio četiri jedan.

Stojan se pogurio za stolom. Pri sumraku bio je još crnji nego po danu.

Baka je iznela krofne i pekmez od šljiva.

Pred kapijom se pojaviše Mika i Elvira. Elvira se glasno smejava.

Mika joj rukom skloni plavi pramen kose s lica.

„Ajdete na krofne“, viknu baka.

„Neće karta poštenog čoveka“, procedi Stojan.

„Hvala teta Anice, moram kući“, odgovori Elvira.

Nosila je prugasti šorc. Imala je jake butine, tamne od sunčanja.

Mika se nagnu ka njoj da je poljubi. Izmakla se, uz kikot.

Mika uđe u dvorište šireći se kao da je osvojio čitav svet. Vitlao je krpom koja je podsećala na peškir.

„Čika Mišo, zna li ujka nešto?“

„Zna da gubi“, odgovori deka kroz osmeh.

„Turi, turi, pa se zguri“, reče Stojan, pa odnesе „debelom“ desetkom sve sa talona. „Tabla“, doda, zapljunuvši se.

Mika stade pokraj svog ujaka. Sunce ga je opalilo po licu. Kukast nos mu se ogulio skoro do mesa.

Baka mu doneše stolicu da sedne. Potom postavi tanjur.

„Ima li gužve na bazenu?”, upita ga.

„Ima”, odgovori Mika punih usta. Gutao je testo kao da danima ništa nije jeo.

„Četiri dva”, uzviknu Stojan. „Deliš”, doda i ustane na noge.

Podigao je ruke i okrenuo se u struku nekoliko puta. Nešto mu je krcnulo u leđima.

„Jesi li snimao kičmu?”, upita ga baka. Iznela je krpe za peglanje i razmotala produžni kabl.

„Daleko mi Ruma”, odgovori Stojan i vrati se za sto.

„Hoćeš li sutra sa nama na bazen?”, upita me Mika.

„Ne verujem.”

„Ići će i Vedran. Možda i Elvirina sestra.”

„On ti, Miko moj, po čitav dan leži na krpari pod orahom”, umešala se baka. „Šta će s nama matorima po čitav dan? Nismo mi društvo za njega.”

„Samo drobiš baba”, reče deka. Nije bio zadovoljan deljenjem.

„Ajde ti, matori *đavle!* Gledaj svoja posla!”

„Prdi, prdi”, odgovori joj deka.

Mika se iskezi. Zubi su mu bili umazani pekmezom.

„Tabla!”, viknu Stojan.

Komšija Maslać udari Blekija. Čulo se tužno civiljenje.

„Nije ti pseto krivo”, reče baka, više za sebe, pa pritisnu pegлом po rubovima snežno belih jastučnica.

Zunzara je bučno brundala oko lampe na plafonu u dnevnoj sobi. Baka ugasi svetlo i za trenutak insekt se umiri. Potom poče leteti oko uključenog televizora.

Baka snažno udari novinama. Osta musav trag na ekranu.

Deka se trgao iz sna.

„Je l' to nestala struja?“, reče s kauča.

Baka uključi svetlo.

„Treba noge da pereš“, reče mu i ode do kupatila.

Ljuljaо sam se na stolici za stolom i gledao u hartiju sa rezultatom. Nije mi bilo jasno kako je deka ispustio onoliko vođstvo.

Deka sede na ivicu kauča i izu čarape.

„Noge ti se osete do Stare kolonije“, reče mu baka vrativši se sa lavorom punim penušave vode.

„Bole me leđa.“ Deka mi namignu.

„Bogami ćeš sam prati noge“, odgovori baka. Spustila je lavor. Pena preli po tepihu.

„Hoćeš ti?“, pogleda u mene pa ka svojim beskrvnim stopalima sa čukljivim prstima.

Namrštih se.

„Njok“, nasmeja se.

U spavaćoj sobi su bili razmešteni kreveti. Uštirkane ivice čaršafa mogle su da poseku kožu.

„Imaš tople vode u bojleru“, reče mi baka.

Otišao sam u kupatilo i skinuo se do pojasa. Oslonih se jednom nogom na ivicu kade a drugom na korpu. Svako veče sam posmatrao sebe u ogledalu. Uvukao sam stomak i isprsio grudi.

Zamislio sam Elviru i njene osunčane butine. Sklonih joj pramen kose sa lica. Poljubih je. Ukrutih se dole.

„Hoćeš li možda krofnu pred spavanje?“, viknu baka.

Vrata spavaće sobe ostala su poluotvorena.

Deka je glasno puhalo na kauču u dnevnoj.

Svukao sam jordan sa sebe, bilo je pretoplo.

Zidove sobe oslikavala je senka kruške iz dvorišta.

Preko puta mene, na krevetu, baka je dugo i tiho
izgovarala „Zdravo Marijo“.

Elvira je sanjala.

Rascep nad Beogradom

Avala

Najsevernija i najniža planina Šumadije (visoka svega 511 metara iznad Nestalog mora i još sedamdesetak metara manje, iznad Ušća), ujedno je i najugledivija planina u Republici Srbiji. Bombardovan pa obnovljen televizijski toranj, čini je glavnim orijentirom u regiji.

***

Čuveni turski putopisac Evlija Čelebija beleži da je Avala velika planina što se uzdiže visoko iznad oblaka. Ne sećam se kada sam prvi put video Avalu, ali dobro pamtim blaženi osećaj kada sam jednom prilikom kao junosa ugledao sa krova najvišeg solitera moje banatske varošice tajanstvenu planinu na rubu horizonta.

Beograd

Singidunum, Nandorfehervar i ko zna kakva još strana imena nije nosio u svojoj dugoj istoriji. Naravno, danas sve to nije nimalo važno spram činjenice da je zvanični portparol Republike Srbije. Možda ga istorija nije mnogo mazila, ali pogledajte tu postmodernu arhitektonsku nadgradnju i sav taj vrlji novi svet na eugeničkom braniku domovine. Zar još igde može da se nađe takva harmonija urbsa i gensa.

***

Uvek kada se iz Beograda vraćam u svoju varošicu obuzme me neka žalost. Kao da je grad od mene amputiran i da se to mesto odvajanja (rana) nikada neće zaceliti. Ljudi mnogo umniji od mene pisali su o duhu Beograda. Neki od njih su ga odredili prema sazvežđima, postavili mu boginju zaštitnicu i zamislili novi urbanistički plan, koji ni u snovima nisu ostvarili.

Vreme

Idealan Srbin je u većtom nastojanju da vreme podredi prostoru, pa se tako nalazi u stalnoj pripravnosti da sa svakog istorijskog spomenika na vreme ukloni i najfiniju patinu.

***

Za mene su i i zavičaj i domovina nezamislivi izvan vremena. Trenuci od kojih je život sazdan vremenske su partikule koje se samo u sećanju mogu povratiti. Sada sasvim pouzdano znam da se više nikada neću moći kroz prostor odvesti u predele moga dečačkog raja: ni na najlepše na svetu Jadransko more, niti u Banju u kojoj sam kao šesnaestogodišnjak za svagda ubijen besmrtnim likom nepoznate devojke.

Gusle

Moj prvi susret sa guslama zbio se u sali najveće skorojevićke mesne zajednice SO Zrenjanin, na kom su

se predstavili najbolji guslari iz cele zemlje. Pevalo se uz gusle i o Kosovu, i o Njegošu, i o početku ustanka protiv dahija, pa čak i o rad-nič-ko-me sa-mo-up-rav-lja-njuu. Momci su guslali maestralno i publika ih je burno pozdravljala, samo se meni nije dalo da ih nagradim pljeskom. Prošlo je punih petnaest godina do moje sledeće posete jednoj guslarskoj večeri, na kojoj su bile izložene brojne gusle od onih najjednostavnijih, Vukovih, do nekih sasvim novih, sumnjive mase i raskoši. Guslari su više ličili na kik-boksere i turbo-folkere nego na slepe pesnike-prosjake, a jedan od delija je, sećam se, iznudio zaglušujući aplauz improvizacijom svežih deseteraca o đeneral-Mladiću. Od pozvanih je, kako rekoše, izostao samo profesor Dimitrije Golemović, ali iz opravdanih razloga.

***

Prve pesme koje sam zavoleo i napamet naučio, vekovima su smisljane uz gusle. Izgleda da je sve počelo da se kvari sa zapisivanjem stihova tokom Prvog srpskog ustanka, kad je duh nestrpljenja i pohlepe počeo da se uvlači i u narodnu pesmu. Gusle su stvorene da se i u beznadnom boju srce osokoli i da se i najveća nedaća epski istrpi. Danas su ih zamenili energetski napici i sedativi, dok su se same našle u dekadentnim kolekcijama ratnih profitera. Pošto drugi ne umeju da ih preuzmu, a mi čak ni da ih konzerviramo, možda bi i njih trebalo, poput manastira iz jedne Desankine pesme, uzneti na neke imaginarne vrhove duhovnosti gde ih ne mogu dosegnuti prljavi prsti folklora.

Drugi

Ako bi se izvršila DNK analiza Srba, bojim se da bi se samo relativna većina pokazala kao autentična. Jer su Vlasi već u Dušanovo doba bili pretežno asimilovani kao stočarski deo sebarskog življa. Uzme li se u obzir i dominantan udio Cincara u stvaranju moderne srpske države, ekonomije i kulture, ostaje da se zaključi da se srpski genski element nalazi samo u župskom (rajinskom) i krajiškom (vojničkom) nasleđu. Ali ni tu nešto ne štima, jer su upravo romanizovani starosedeoci pretopljeni u Srbe činili tradicionalnu popunu turskih i austrijskih graničarskih jedinica. Preostaje, dakle, da nam je sirotinja raja jedini transfer autentičnog DNK.

***

Ako te Srbin primi u kuću, on će gledati da te što bolje ugosti, ako već ne može da te pojede. Tako je brale, pa što god ti mislio o Frojdu! Ali šalu na stranu. Iskustvo mi govori da nema srdačnijeg domaćina od Srbina.

Đoković

Ima li iole pragmatičnijeg Srbina koji ne nastoji da od svog cara napravi teniskog princa? Naravno da nema. Čim napuni četiri-pet godina, on ga upiše u klub grada svog. Da stekne slavu slava kao šampion Vimbldona. Pa i ako mu pre vremena odustane od unosnog reketiranja trulog Zapada, nek bar od malih nogu stekne veštinu lukavog taktiziranja. Pogledaj samo Noleta, sine! Poklonio je 100.000 (sto hiljada) eura Srbima u Kosovskoj Mitrovici. Znaš li ti koliki je to novac?

Kada bi se svaki Srbin odrekao tolike sume mogli bismo zajedno da otkupimo ne samo Kosovo, već i Čikago.

***

Iako se nikada nisam aktivno bavio sportom, od oca sam naučio da pravog sportista odlikuju još i urođen šarm, maštovitost i smisao za humor. Nažalost, sport je kod nas postao sredstvo socijalnog uzdizanja i dnevne politike. Njegov ratni raspored je elitna jedinica zadužena za stvaranje otužne predstave o nacionalnom jedinstvu i opravdanosti klasnog ustrojstva. Nekada su duh i estetičnost sporta odlikovali i bitke i megdane i povratno, uspehom su se proslavljali sport i sportista kao moderni vitez i viteštvo. Nažalost, ostale su nam samo legende. Tihe i skromne i, u većini slučajeva – poražene zaboravom.

Endogamija

Šta ti misliš Zoki o mešovitom braku? – upitao me je jednom jedan dobar poznanik, želeći verovatno da iz prve ruke sazna nešto konkretno o filozofskom apstraktu koji ga zdravo zanima. Malo sam oklevao (jer mi je mana da drugog zaštitim od sebe čak i kada me povredi), a onda mu rekoh prvo što mi je palo na um: Narodi koji se diče svojom etničkom čistoćom nemaju dovoljno hrabre muškarce i dovoljno lepe žene.

***

Rasni ideal doveden do epskog savršenstva upoznao sam u priči Ive Andrića „Osatičani“. Da li su

meštani uzvišene bosanske kasabe ostvarili moralnu čistotu nemešanjem sa drugima ili pukim prepuštanjem uticaju nekog mističnog duha mesta – neodgonetljiva je zagonetka. No, da li je to pitanje bogzna koliko važno spram postojanja okoštalog soja uzvišenih lažova kroz čije reči i dela govori jedna viša istina bez premca? Nasuprot Osatičana, koji žive da bi se uzvisili (uzverali uz najvišu smreku, stenu ili kupolu, čak i po cenu sulude pogibije), nahode se žreci teorije krvi i tla, čije se duhovne težnje neprirodno uparuju sa nagonima gmizavaca.

Žrtva

Kada je Isidora Sekulić nazvala Getea i bogom i ministrom i filistrom verovatno nije izrazila samo histerični rafal ženskog negodovanja zbog nemogućnosti mrtvog pesnika da joj odvali traženi šamar, već i svoje suštinsko nerazumevanje njegovog zgražavanja nad motivom ženske žrtve u srpskoj narodnoj epici. Elem, još i danas ima nešto u srpskom domaćinu što će ga sprečiti da se usprotivi dodvorljivom zidaru da mu u temelje kuće uzida neku mladicu, živinče ili domaću rakiju. U neprosvećena vremena žrtva je bivala kudikamo veća, najčešće ljudska, ali gotovo nikad muška, jer je žrtva slabija od zločinca. Ko zna, možda upravo stoga Srbi i Albanci nikako da okončaju vekovni spor oko očinstva Skadra na Bojani.

***

Prvi veliki srpski pisac koji je ukazao na hiperborejsko poreklo Indoевроплјана i moralni primat nordijskih došljaka nad pelaškim starosedecima, bio je Miloš Crnjanski, koji u svom romanu *Kod Hiperborejaca*

i u *Knjizi o Mikelandželu* proslavlja polarne korene bele rase koja još od ledenog doba zastupa vrednosti slobode jedinke. Uranska nasuprot patrijarhalnoj etici raritetno je prisutna u narodnoj pesmi „Banović Strahinja”, gde okamenjena forma patrijarhalnog morala doživljava krah pred trijumfom lične hrabrosti junaka koji se po cenu izopštenja odvažava na podvig oslobođanja otete ljube.

Zanat

Neskrivena odbojnost srpskog tradicionaliste prema zanatu dolazi verovatno otud što su zanati vekovima bili zanimanje Grka, Sasa, Turaka, Cigana, docnije i kolonizovanih Švaba i inih etniciteta istorijski prisutnih u srpskim zemljama. Tu bi se moglo dodati i to da su zanati kao pretežno urbana delatnost oduvek bili koncentrisaniji u gradovima nego na selu. Tako posmatran, zanat je oblik istorijske devijacije rada, lišen nekadašnje magijske smislenosti i karaktera opšte prakse, pa su ga stoga prihvatali manje dostojni etnički elementi uklopljeni u gradsku civilizaciju šarene laže. Zanat je prljav, zanat otupljuje, zanat je začarani krug ograničenih čaršilja...

***

Zanat je stariji od postanka sveta. Čak je i sunce stvoreno tako što ga je neki kovač iskovao pa ga bacio u nebo gde i danas sija. Od svih stihova stare epike među najlepšima su upravo oni iz Homerove *Ilijade*, gde je pesnik ljudskim jezikom opisao berbu grožđa onako kako je Hefest predstavio na Ahilejevom štitu. A sedlari i remenari, što su opremali srčane konje za bojeve i

megdane? Pa pečenje hleba u zoru, bućkanje torti i tajna alhemija đakonija. Preslatke baklave, miomirisni ratluci, nerastopiva alva što se oblaporno lepi za nepca i zube. I onaj stari poslastičar što se rasplače kad god deci pokloni bombone.

Inat

Jedan od najčešće korišćenih pojmoveva u teoriji srpskog otpora globalizaciji, vrlina koja obeležava početak i kraj svake bilateralne i multilateralne aktivnosti Srbije; srodnici pojmovi: (ne)trpeljivost, odbrana, prkos, kontraudar; modusi: negovanje tradicije (posebno: estradno pevanje uz gusle), herojsko prihvatanje embarga, podizanje barikada pred nevidljivim agresorom, indirektna agresija (masovno proterivanje kosovskih Šiftara kao odmazda za vazdušna dejstva NATO-zlikovaca), letovanje na grčkom i turskom moru, ustupanje naftnih resursa Rusima; posledice: zatvor, šuljevi, bolesti neprovetrenih prostorija; devijacije: poremećaj polnog nagona, facijalna udruženja građana.

***

Ti, međutim, stojiš...

Junak

Suprotno svedočenju savremenih hroničara, Miloš Obilić nije mučki, već junački ubio cara Murata

probivši se do njegovog tabora snagom svojih mišica. Takođe, suprotno tvrdnji profesora Dragoslava Srejovića, povest Marka Kraljevića nije modifikovana mitologija predslovenske tradicije, već najrođenije čedo srpskoga predanja. Ni Sibinjanin Janko nije niko drugi no vanbračno dete proverenoga mrče Stefana Visočkog, čiji se genetski putevi junaštva mogu jasno pratiti i na podvižničkoj karti Osrednje Jevrope: od Ahila i Rolanda do Razina i Garibaldija. I tako bliže, i tako dalje, priča bi se mogla nastaviti u beskraj. Sučite brke i oštrite kitu, samo pripazite na braću Rvate, jer i oni znaju dobro da se porvaju.

***

Kada bih sastavio vlastiti spisak srpskih junaka, on bi se bezmalo sveo na Hajduk-Veljka. (Kamen koji ste vi odbacili postao je moj ugaoni kamen.) Nije li vrhunac nacionalne sramote propuštanje države da kroz školsku nastavu, uz Savu, Lazu, Đoku i Peru, slavi i Ivana Kneževića, Dimitrija Tucovića, Koču Popovića? Samo sa nesebičnošću udruženo telesno junaštvo polaže pravo na atribut muške vrline.

Kosovo

Mesto najveće bolećivosti srpske geopolitike, Kosovo je država u državi, narod nasuprot naroda, prenapeta podeljenost miliona teretom vekovne bede i maskiranog interesa. Eto, to je nacija. Drska pretencioznost malog naroda i tvrdoglava militantnost velike manjine. Kada bi se velika zemlja poput Rusije obremenila pokrajinom veličine Kine, najzad bi celom svetu postalo jasno Kosovo. Ali ova nakazna ratna trudnica na Balkanu suviše je mala da bi zabrinula

kontinente i suviše velika da bi sebi i svojim bližnjima dopustila miran san. Kada neko ne može da shvati pojam kao što je teritorija, ili referendum, onda mu se kaže kolevka, ili Gazimestan i on će znati da je stvar postala konkretna ko napeta puška. I još samo da se Veliki brat probudi i istera zeca. Pa nek pukne kud pukne.

***

Kosovo je jedna od najlepših pokrajina na Balkanu. Njegova muzika, seoska i gradska, odslikava krajeve prepune lepote cveća, časti i vekovnog gospodstva, tvoreći jedinstven melos, sakupljen u rukovetima Stevana Mokranjca, te poslednje žive enklave moje umrle domovine. Da mi je proputovati Kosovo, posetio bih rodno mesto moje majke i Prizren. U svojoj memoarskoj prozi *Blistavo i strašno*, Bekim Fehmiu lepo opisuje ovu varoš i njenu reku, po kojoj su lane posuti njegovi posmrtni ostaci sagoreli u trilione čestica blagoslovljene materije. Da li je još iko sem mene potražio na karti njene besmrтne uteke i uvire? Od tada više ni sam ne brinem gde će mi duša, već gde će mi telo.

Laž

U priči Bore Ćosića „O neozbiljnom poslu školskom”, dat je kratak pregled istorije pobjednika utemeljen na piščevom ličnom i familijarnom pamćenju. U istinoljubivu crtlu državnog didaktičara i sam sam se uverio tek kada sam počeo da prelistavam nove udžbenike, osveštane naučnom mišlju struke i novim simvolom vjere većinske. Da bi naučila da misle i kritički ocenjuju stvarnost, decu je, kažu, potrebno

naučiti da beru plodove sa drveta spoznaje dobra i zla. Spomenici se menjaju kao košulje, samo su postamentni binarne opozicije istina za sva vremena. Začuđuje me fasciniranost dojučerašnjih individua mobilizacijskim potencijalom novog patriotizma. Šta mogu kad sam naivko.

***

Laž koju pojedinac suprotstavlja opštoj normi ponekad može da bude bliža istini nego najsvetija dogma. Laganje zarad samoostvarenja obeležilo je neke od najzanosnijih stranica Andrićeve proze, pa tako i gorepomenutu priču „Osetičani“, gde više nije bitno da li se doista zbilo ono što je naježilo kožu čitaoca. Laganje lišeno koristoljublja prisutno je i u svetim knjigama, u vidu pričanja u slikama, kako bi se neka duhovna stvarnost učinila opipljivom, dakle verovatnom. Uostalom, ima li veće istine od emocionalno potvrđene ideje, kao što je dosezanje vrha duhovne vertikale, pa makar samo u osujećenom pokušaju? Setite se samo koliko je beskorisnih laži izgovorio sebi prezreni Ćorkan u jednoj drugoj pripoveci, da bi ga Alah na kraju prigrlio kao najuzvišeniju fikciju jedinog srpskog nobelovca?

Ljaga

Nema tog čoveka koji se bar jednom u životu nije ponizio. Ovim rečima je Rade Šerbedžija u jednom televizijskom intervjuu htio da opravda poslovični suvišak emocija u svojim ulogama. Iako me njegova gluma nervira, slutim da se iza njegovog lika krije Hrišćanin koji se svojim saosećanjem sa stradalnicima i enormnim izlivom afekata žrtvuje za milione. Ko su ti

ljudi što mogu da mu zahvale? Svi oni koji nose neku ljagu pravdajući to kao magarac zlatni samar. Ko se ne oseća tako, verovatno je rođen na nekom drugom kraju sveta, u nekoj dembelskoj zemlji gde je vreme poodavno stalo, ili je u nju na vreme pobegao pred beščašćem koje kaska za povešću menjajući svaki čas masku.

***

Već nedeljama čitam Andrića. I pošto me stalno prati loša navika da sa poznanicima prodiskutujem o svežim utiscima, dočekam svakojake reakcije. Zaprepašćuje me kako ljudi ovog pisca doživljavaju kao političara diplomatskog dara, umesto da ga čitaju kao svedoka velike ljudske komedije. Ali moj sagovornik se pravi da me ne čuje i nastavlja po svom. Muslimani su ga se odrekli, kaže. – I Muslimani bi mogli da mu poljube ruku, kažem. Zbunjuje ga ono „i Muslimani“, ali tera i dalje po svom. Opet se vraćam svojoj omiljenoj lektiri, i dok po ko zna koji put uz kičmeni srh preživljavam Ćorkanovu smrt, sva ljaga ovog sveta pada u privremen zaborav.

Manastiri

Ljudi koji kritikuju crkvu prenebregavaju jednu činjenicu: da nije nje, svi bismo bili još gori nego što jesmo. Iako sazidane kao spomenici vladarske taštine, zadužbine Nemanjića izrazile su i duh mudrih kraljica, kosmopolitskih neimara i najliričnijih slikara što ih je slovenska duša ikada dala. Ali avaj, sa nestankom kraljica stvari su prepustene vladikama bez smisla ne samo za sintezu, već ni za patinu.

***

Ono što su u Italiji gradovi, a u Bosni kasabe, to su u Srbiji manastiri. Čudo medievalne materijalne kulture rasuto u šarolikom mnoštvu stilskih grupa, vekovni ukras oporih krajeva seljačke zemlje. A možda su nekad i sami bili okruženi varoškim trgovima i živopisnim spletom sokaka, koje je zbrisala mačehinska istorija, ostavljajući netaknutim samo svetilišta iz nekog respeksa svojstvenog samo velikim civilizacijama. Lepota njihovih robusnih tektonika, slikovita slojevitost fasada, neponovljiva poetičnost fresaka, kao da nisu od ovoga sveta. Večno harmonični spoj Istoka i Zapada, klasičnog i romantičnog, primitivnog slovenskog i milenijima odnegovanog mediteranskog.

Narod

Narod ili nacija? Ovo drugo zvuči nekako manje naškije. Možda zato što je latinsko pa hladno. No svejedno je, veli isprekidan govor narodnih tribuna plemenu razrasлом u milionsku masu. Važno je da si i ti tu, svoj među svojima, na ušću dveju reka ispod Avale. Sposoban da razumeš izreke pradedova, koje svaka nova reč može samo da pokvari. – A čiji si ti, mali? A, čeraćemo se mi još! Ili da se igramo malo pozorišta? Gde ja okom, ti skokom. Gde ti skokom, ja okom. – Jao, nagazi me Stanu! – Šta reče? – Kaže, ne prljaj mu divanhanu. – A, mamicu mu njegovu... – Nemoj nikom mamicu! – Kome ti to? – Tebi. – A, je li!? Onda udri, brateee! – Drž', pa ne daj, i – eto ti belaja. Čuješ, viču: dvoje mrtvih! E, sad dosta! Razlaz! Ne sme niko da nas bije.

*

**

U jednoj pripoveti jednog holandskog pripovedača ispripovedana je povest odbrambenog rata Holanđana protiv španskog kralja i inkvizicije. Svi momci ujedinjenih gradova na vodi složili su se da probiju morske nasipe i tako sa domovinom zajedno potope i zavojevača. Dogovoreno – učinjeno. Dogodilo se to negde u vreme Don Kihotovih dogodovština, kada su granice između stvarnosti i mašte još bile fluidne poput Ušća.

Njegoš

E, tu sam vas čeko!

***

Zabunjen svim i svačim što sam od njega pročitao i o njemu čuo i počuo, mogu samo još da u slavu superlativa pomenem njegovu iznimnu fizičku ljepotu, tuce stasitih perjanika (na kom bi mu i tuce ženskih perjanika pukovnik-Gadafija pozavidelo), besmrtni vidikovac sa vrha primorske Lovćen-planine i, zašto da ne, krvno srodstvo sa mojim precima. (Do)voljno?!

Or(a)o

Treba biti jedan od onih visokokvalifikovanih paleolinguista pa da se ne zastane u beskrajnoj igri asocijacijama sa leksemama maternjega nam jezika. O,

kao prazvuk čuđenja bogu Horsu; Hors, Srbin, pogrešno nadenu atribut boga Sunca bracaninu Rvatu; oko, čulo vida bez koga ne bi bilo Horsa; oro, naziv nacionalnog plesa, takođe: orao sa apostrofom; ora, romanizovani srbizam; orator, latinski emisar felacije; Oranje, naziv istočnjačko-despotijske reke srpskog glagolskog oblika; oriti, sinonim za širiti (dobar glas); oružje, igračka boga Horsa... (Ovde se niz naprasno prekida jer je pisac ovih redova glupav za ovakvu nauku.)

***

Iako vrsta jastreba, beloglavi sup zasluzuje oreol najveličanstvenijeg orla na Balkanu. Kraljevski let ovog gospodara nebesa zaustavlja dah posmatrača iz kanjona Uvca, jednog od najlepših devičanskih rezervata prirode. Za divljenje je nesebična ljubav njegovih čuvara, bez apstrakcije i nadimanja toliko svojstvenog volonterima zavičajne i domovinske simbologije. Netaknuti rezervat ljudi i ptica koji žive u biblijskom saglasju. Raj na zemlji i škola u prirodi... Odjednom, prekid! Zbog uključenja u prenos Skupštinske sednice. Plaćenik RTS-a kuca na moja vrata da naplati šestomesečni dug. Pokazujem mu da imam orla belorepana. Igramo oro.

Porijeklo

Opet onaj moj dobar poznanik što me je onomad pitao šta mislim o mešovitom braku. Kad sam mu odgovorio ono što sam mu odgovorio, nisu prošla ni tri dana, kad eto ti njega sa genealoškim razvojem i porodičnim stablom mojega prađeda Todora Gligovića po majčinoj majci. Njegova tvoga prađeda Todora. Prije toga Joka rodi Đuro, a Ćura Gligo, kog rodi

Jovan Vukote Miline. I najzad, Joka rodi Mula Panto, sin kneza Tomaša Vlastelinovića, potomka bosanskoga kralja Stevana Tomaševića.

***

Mogu da otrpim sve i svašta, ali kad treba drugog odbraniti, tad umem da ispoljim i violentnu predačku narav. Tako na primer, kad je u pitanju Miloš Crnjanski, koga bi svak da jeftino prisvoji, opet tvrdim da nije ni Srbenda ni Banaćanin, već Evropljanin i građanin sveta! Niko od vas nije pročitao ni *Hiperborejce* ni *Mikelađela*, a ipak biste da po njemu tumačite srpstvo. E, pa evo vam apstrakt mog srednjeg prsta: Što se mene tiče, protivno onom što se kod nas misli, meni nimalo nije stalo ni do te prošlosti, ni kakvog sam porekla. Ja sam uvek bio sam sebi predak. (Miloš Crnjanski)

Rusi

Ako istoričari nekad i pogreše, tu su emocije da ih isprave: Srbi su mlađa braća Velikog brata. Ime paserb (momak, pastorak), kojim ih od milošte zove, samo podvlači zaštitničku empatiju starijeg prema mlađem, baš kao što mazno baćuška povratno izražava svu blagonaklonost ljupkog varvarizma. Jaka kao biblijska ljubav je mlađeg brata što se ne nadima a trpi i čeka, sve kao čedna nevesta neka. Čizme za kazačok, harmonika i balalajka i još kakav kozak mlad sa maramom oko vrata. Ni u sportu da ga ne pobediš, a ako ti se baš omakne, bar dobro pazi finale da mu ne promakne. Al' šta bi Veliki bez malog brata, kad ga pred Jevropom panika hvata. Ta, čak je i rima srpska, uz tercu i bas, u šlager mu ušla da veže nas.

***

Roman *Lolita* Vladimira Nabokova uzeo mi je isto toliko vremena koliko i piscu. Pet godina, ako ne i više. Iako napisan na engleskom, pročitao sam ga bar dvaput i u srpskom prevodu sa piščevog prevoda na maternji ruski. Pa onda, sričući slovo po slovo, mađarski prevod, da bih se po ko zna koji put ponovo bacio na genijalno Vukićevićovo preobraženje, jer engleski znam lošije nego mađarski itd, itd. (Priča mi je malo zastranila, bolje da sam stao samo da nabrajam svoje omiljene pisce i ostale: Puškin, Gogolj, Ljermontov, Gončarov, Tolstoj, Bunjin, Čajkovski, Rahmanjinov, Prokofjev, Tarkovski...)

Srpski

Poreklo ne treba tražiti u arheološkim nego u jezičkim iskopinama, tvrde oni koji bi da po svaku cenu dokažu da je baš njihov narod najstariji. U takvoj domišljatosti nije teško prepoznati čoveka koji zbog opštег raskoraka sa vremenom traži uporište u maštici. Tragajući za prapočecima, on se koristi dečjim mentalnim oruđem koje kod drugog toliko prezire, a koje je i samo po sebi u suprotnosti sa simboličkim diskursom nacionalizma.

***

Za mene je srpski jezik jedino poslušno sredstvo sporazumevanja i izražavanja. Najviše sam ga zavoleo kroz pretkosovsku poeziju, Branka i Manojla Gavrilovića. Dok sam čitao Vukićevićev prevod *Lolite*, pratilo me je osećaj da je taj roman napisan na srpskom. Jezik je čudo

koje je nemoguće istraživati (zbog jedinstva predmeta i metoda), ali mu se može neprestano čuditi.

Turci

Narod jafetovske fele što je vekovima držao Srbe u ropstvu u ime kazne Božje zbog njegove nesloge; harač, kuluk, danak u krvi, te pravo prve bračne noći, bile su povlastice i poslastice aga i begova, paša i vezira, pa su nam se tako narodi izmešali (jer su se i naši čobani sa naherenom šubarom u carski harem prikrast znali, a alfa ženke su alfa ženke, pa kad prebacis na kanal gde ide nijihova TV-serija, ti vidiš sve samu zdravu dinarsku čeljad, dok su ovi „naši“ zelenooki zurlaši sve sam ološ bez čijeg iskvarenog ukusa ne bi bilo ni tih serija da od nas prave kvaziarape, al' što ćeš, narod to voli, pa i dalje sluša trilere, saginje glavu ispod krsta i svira kurcu jer da nismo trpeli, ne bismo ni danas trpeli, a trpećemo ako treba i u narednih šesto).

***

Najlepše lekseme mog maternjeg jezika došle su iz turskog i preko turskog. Ne treba ni ići južnije od Save i Dunava, dovoljno je obreti se u ma kom najstarijem severnobanaćanskom selu pa da sve postane kristalno jasno. – Bijo sam u Bašaid, vozijo se glavnim sokakom, pa kod čuprije na jendeku zakreno ka kući bacinoj. Tu me čekala otvorena kapija. Kad uđosmo u avliju: pulin laje, čurliču čurke. A u penDžeru, gle, đulići, taze rascvetani. U kuhinji, gazdarica, nutka nas fruštukom. Na furuni: đuveč, sarma. Al' će da se meze i praznidu fićoci. Napio se baca pre nas pa sad rče na divanu. Sosa šane: u bašticu ajmo skupa, da beremo lale. Aoj, čudna valjuškanja! – I tako bliže i tako dalje. (Lepši paun nego čurka – brlll.)

Ćirilica

Jedan od najčešćih predmeta neslaganja među Srbima je pismo. Ćirilica ili latinica? Često odstupanje u praksiodslužbenoćirilicemožeseobjasnitipragmatičnim razlogom: u javnom opticaju je isplativija latinica zbog svog merkantilizma i familijarne otvorenosti i prema najpovršnjem bed englišu. U oblasti izdavaštva prisutna gotovo isključiva opredeljenost za jedno od dva pisma, jasno izražava političku tvrdokornost izdavača koju ne mogu omekšati ni najbanalniji tehnički razlozi, pa se stiče utisak da je i savremena srpska pismenost samo izraz unutarnacionalnih ideoloških podvojenosti. Razlozi za i protiv mogu se čuti na svim mestima rasprave od Akademije do Ušća, čineći problematiku sve udaljenijom od suštine, koju je sada već teško i napipati u političkom mulju, a kamoli izgovoriti joj ime.

***

Čudo pismenosti upoznao sam i zavoleo preko slikovitih ćiriličnih pismena. Savladati uz pomoć svete učiteljice, slovo po slovo, celu azbuku, beše za mene doživljaj ravan otkriću sveta i moje prvo intelektualno divljenje. Preko srpske ćirilice sam lako naučio i srpsku latinicu, a pomoću ove i mađarsku latinicu, itd. Ovo nema nikakve veze ni sa lingvistikom, ni sa politikom. Ćirilica je, jednostavno, moja prva pismena ljubav.

Ušće

Megdan prestonog grada Republike Srbije; magnet masovnog srpskog okupljanja za i protiv (već

prema tome da li se brani istina ili satire zlo); mesto uzdizanja najvišeg i najisturenijeg dela starog Beograda, takođe: putokazi ka Jevropi i Aziji; srpski spomenici kulture (zindani, bunari, konaci, hamami, naročito: osporavani „Pobednik“ Rvata Meštrovića, zbog male polne kosti upravljene ka Jevropi i raskošne trtice natrćene srpstvu; vidikovci i opservatorije; nedovoljno istraženi gornji grad i konzervirani donji (kula Nebojša); uzajamne vizure sa Novim Beogradom (zgrada Društvenopolitičkih organizacija i Hram Svetoga Save); ruža vetrova i mrestilište somova i jerina; zatoka za milionere i more za penzionere.

***

Gde god da me put nanese, uvek mogu dogledati Ušće. Sveti sastajalište voda od gorskih izvorišta Save sa zapahom Jadrana, do bezdanih kanjona južnih pritoka Dunava. Mesto svih susretanja prošlih, sadašnjih i budućih, od kojih je većito samo ono koje reke sanjaju. Slovenska nevesta Sava i antički mladoženja Dunav sa svojom bogatom svitom starih kultura. Kao da se sa rekama zajedno doticu i mora sa svojom rajskom klimom na konačnom izdisaju.

Fes

F, kao fašista; f, kao fetiš; f, kao fes (iliti dobar povod da se nastavi priča o Turcima). Vi ste, hteli to da priznate ili ne, preoteli njihove crvene kape na glavi. A, i kad ste ih posle zamenili smešnim polucilindrima, ostali su vaši portreti kao dokaz i, što je najvažnije, glava na ramenu. Glave su vam se posle našle i na novčanicama, bedževima i plakatima, još samo da ih vidim u džakovima.

Samo menjate kapute, a radi se o tome da vam posečem statuse. Ništa se od tada promenilo nije, jer vi ste sinovi svojih očeva, a jedino ja i vaše majke znamo ko su oni. Bez uvrede molim, ja samo hoću istinu da usolim. Jer lako je danas pisati grafite, kad vaša debela koža ište stalaktite.

***

Istoričarku umetnosti uvek možete prepoznati po toaleti. Nije tu reč o statusnom simbolu, već o samosvesnom rafinmanu diplomiranog estete. Kneginja Persida je već nešto drugo. Zamislite, živila je u turskom konaku i pušila lulu! (Ovim rečima bi mogla otpočeti priča o zaštitarima spomenika kulture u Vojvodini. Premda beogradski studenti, nerado prihvataju razgovor o svemu što je balkansko, pa makar to bio i onaj poslednji roman Vladislava Bajca. Jevropa je njihov teren. Pa ipak, i u njima je štošta tursko. Ali, kakav to ima značaj kad im je šminka bečlijska.)

Hajduci

Jedan od naučno osporenih stubova moderne srpske državnosti; narodni odmetnici sa iks dva puta ipsilon hromozoma; prema novijim istraživanjima, nisu otimali za narod, nego od narodnih gospodara; početkom minulog veka: moralno degenerisani element srpstva koji je uživao samo još podršku Vlajni; u psihologiji: asocijalni elemenat bez osećanja privatnog vlasništva i bračne kooperativnosti; članovi fudbalskog kluba iz Splita; savremena Srpčad magarećih godina koje će narod pozlatiti.

***

Svakoga dana se nanovo pitam ima li živih potomaka hajduka. Ako ih nema, zašto ih nema? I, ako ih ima, ko su i gde se skrivaju? Najpre, da eliminišem narod, koji veli da bi i dupe dao za đeneral-Mladića. Preostaje samo građanska elita, ali tu su sve sami blago erotizovani tajkuni i, što me posebno iritira, moj na njih tvrdo erekтирани kita. Ali šalu nastranu (piše se: na stranu), i danas ima lepih Vlajni zbog kojih bi hajduk i kamen tucao. Zato, čekić i dleto u ruke, pa hajd(mo) u obijanje banaka!

Cincari

Balkanski starosedeoci. U davna vremena bilo ih je do pedeset miliona. Naselja su im bila zbijena, velika i na nedoglednim visinama. Ime Cincar su dobili od Srba, iz podsmeha zbog naročitog izgovora broja pet (cinc). Kad su ih Turci rasterali protivgradnim raketama, sišli su među Srbe. Tajno deluju kao dobri geniji urbane gerile. (Iz *Rečnika srpske fantastike* H. A. Sorbe)

***

...Jovan Sterija Popović, Jovan Jovanović Zmaj, Branislav Nušić, Mihajlo Pupin, Koča Popović, Borislav Pekić, Toma Fila, Ljubiša Ristić, Momo Kapor, Taško Načić, violinista Carevac, sudija Dimitrijević, maestro Jezdimirović, inspektor Kirćanski... (*Ibid*)

Čaršija

Kakva čaršija, kakvi bakrači?! Ispi čašicu pa da se ženiš jado, dok ti još kurčić nije sasvim uvenuo! Srbija se poseljačit mora! (Ovakvo pevanje uz gusle bi i belog monaha osokolilo da stane na ludi kamen, pod uslovom da pjesma nije pomalo anahrona za njegov ukus. Stoga bi se jado radije i dalje držao svoje odrednice.)

***

Kada bih znao da će Kusturica dovesti i onog slona iz Andrićeve priče u svoj Kamengrad na Drini, prijavio bih se vala i za besplatnog balegara. Pa još kad bi me poslušao da najživopisnije čaršijske scene snimi u glavnom sokačetu kasabe mi banatske, od svega srca bih mu i Ćorkana odvolontirao. (Takov sam kakav sam, ali boljih od mene nema.) Mogu savršeno da zamislim kako bi se stopile scene Ćorkanove žalosti i Filove (slonove) radosti u nebesko slavlje dok bih jašući ga svirao zurle bodren skandiranjem nesuđenih mi nevesta. To je ona priča koju Andrić nije stigao da napiše, a koja bi ponela naslov *Ćorkanov san*.

Džin

Iako srpski jezik ne obiluje rečima na slovo dž, ima jedna koja označava Najvećeg od svih. Mrzi me da se konsultujem sa Vujaklijom odakle je i čija je, a i zašto bih, kad je tu moj prađedovski lingvistički genij, koji me opet ubeđuje da se držim čašice i njenog dobrog duha što se i kod starih Kelta zvaše Džin.

***

Pomalo je takije romana kao što su *Guliverova putovanja* Džonatana Swifta. I opet slovo Dž – i kao orijaš, i kao rakija. Izgubilo se u označitelju, ali ne i u označenom u *Gargantui i Pantagruelu* Fransoa Rablea, zna se, Kelta, krvi srpske, a rase džinovske. Pa ipak je vrh vrhova Karadžordže (piše se Karađorđe, al' važno je kako ga izgovaraš, kažu braća Rvati). Džin džara žeravicu da razbukti vatru, a ne mačku u džaku. (Uh, udari me ovaj džin, tako mi dževerdara.)

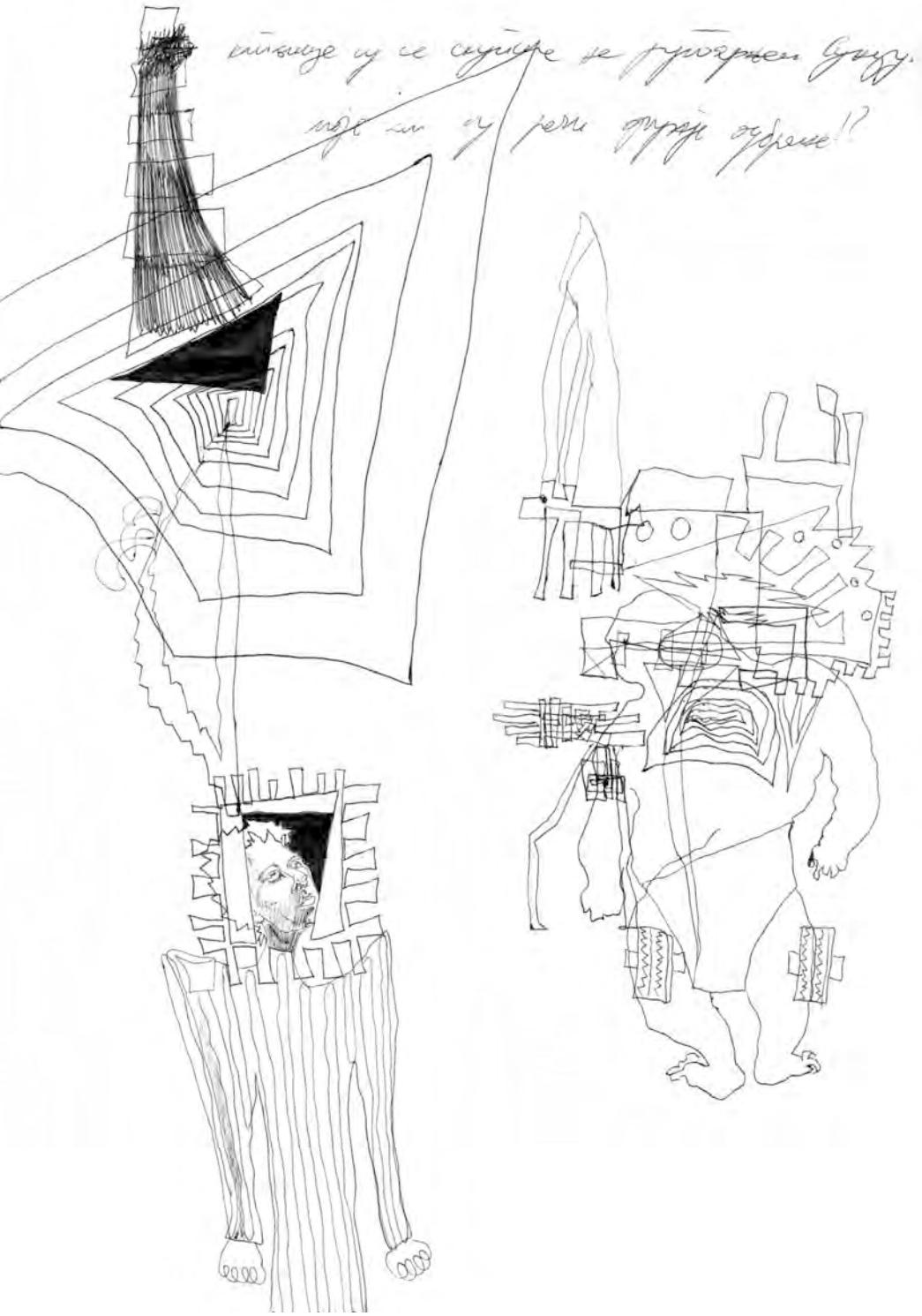
Šit

Možda vam je sve ovo ličilo na neku budalastu sprdnju koju ne možete uhvatiti ni za glavu ni za rep. Ali niste u pravu, jer evo vam nastavka moje kičme, kao poslednje karike u lancu. Više nikoga neću da obmanujem. Mrzim i volim, i to je sve. Jedino što od vas tražim je da ovo shvatite kao testament. Kada umrem, neću da me sahranite. Hoću da me spalite i moj pepeo pospete po Ušću.

***

Ti, međutim, sjaš...

(2 – 14. oktobar 2011)

како је се овоје се преврло Гају.
који су се још уважију?

pREVODi

Šesti paso

Platiti il' ne platiti

*veoma smešan,
u kome se pojavljuju sledeći likovi*

Bresano – idalgo¹,

Sebadon – glupan,

Samadel – lopov

Bresano

E pa zar je red da plemića kao što sam ja tako vređaju
i ponižavaju? Onaj gazda stana u kom živim, zato
što sam mu ostao dužan neku kiriju, sto puta mi je
poručio da izmirim dug. I ja sam sada rešio i odlučio da
pozovem mog slugu Sebadona i dam mu novac da mu
ga odnese. Ehej, Sebadone, izlaz' 'vamo!

Sebadon

Gospodaru! Ej, gospodaru! Je l' me to milostivi doziva?

Bresano

Jeste, da, ja te zovem.

¹. Plemić nižeg ranga (prim. prev.).

Sebadon

Jes', odma' sam znao da me vi dozivate.

Bresano

A kako si znao da te zovem?

Sebadon

Kako, pitate? Pa pozvali ste moje ime.

Bresano

Dede! Priđi; poznaješ li....?

Sebadon

Da, gazda, poznam.

Bresano

Šta poznaš?

Sebadon

Ovaj..., pa..., ono... što reče milostivi.

Bresano

A šta sam rekao?

Sebadon

Ne sećam se.

Bresano

Dosta glupiranja! Reci, poznaješ li gazdu ovog stana u kome živim?

Sebadon

Da, gazda, dobro ga znajem.

Bresano

Gde živi?

Sebadon

Tamo, u svom stanu.

Bresano

A gde mu je stan?

Sebadon

E sad, paz'te ovako, milostivi: podlete ovom ulicom pravo, pa onda skrenete levo, pa odmah pored one kuće je još jedna kuća iznad nje, sa kamenom klupom ispred ulaza...

Bresano

Pojma nemaš, magarče! Samo pitam je l' poznaješ gazdu.

Sebadon

Ma, poznajem, gospodine, više nego odlično.

Bresano

Gde živi?

Sebadon

E sad, paz'te ovako, milostivi: krenete pravo do crkve pa uđete u nju, a onda izadete kroz kapiju, obigrate oko crkve, odete odatle, pa uđete u uličicu koja je paralelna sa tom uličicom, a to je uličica iznad te.

Bresano

Da, da, znam da znaš, tako...

Sebadon

Da, gospodine, i previše znam...

Bresano

Tišina! Drži ovih petnaest reala i nosi mu. Kaži da mu ja kažem da je baš bedno što je toliko puta tražio da isplatim dug i da kažem da ga umoljavam da se ne ponaša tako prema meni. I gledaj da onaj kome ovo daješ ima povez na oku i da vuče jednu nogu. A pre nego što mu daš, on tebi nek' da priznanicu.

Sebadon

Pre nego što dam novac da mu dam priznanicu?

Bresano

Ma ne, magarče, on tebi da je da.

Sebadon

Dobro, dobro, on meni. Ja ču to učiniti drage, najdraže volje.

(*Ulazi lopov*)

Samadel

Kol'ko ja znam, ovuda treba da prođe jedan momak s nekim parama koje treba da preda nekom trgovcu. Ubediće ga da sam ja taj trgovac i maknuti mu pare, dobro će doći za malo kartanja. Gle, gle, treba da počnem sa glumom, eno ga, stiže.

Bresano (Sebadonu)

Pazi da sve izvedeš dobro, mangupe. (*Odlazi*)

Sebadon

Ma hoću, tako mi Boga!

Samadel

Zdravo, brate. Bilo je vreme da doneseš taj novac!

Sebadon

Je l' milostivi taj što treba da ga primi?

Samadel

Taj što treba već da ga ima u kesi.

Sebadon

E pa, gospodine, moj gospodar mi je rekao da ih predam milostivom i da milostivi uzme petnaest reala.

Samadel

Da, jest', valjda petnaest, daj 'vamo.

Sebadon

Evo. Čekajte, milostivi!

Samadel

Šta da čekam?

Sebadon

Kako kažete šta? Potvrdu.

Samadel

Kakvu potvrdu?

Sebadon

Gazda je rekao da milostivi treba da ima povez na oku i da vuče jednu nogu.

Samadel

Aha, ako je samo to, evo poveza.

Sebadon

Samo malo. Kaž' te da je to povez?

Samadel

Kažem da jeste.

Sebadon

Ja kažem da nije.

Samadel

Ja kažem da jeste, hteo ti to ili ne.

Sebadon

Ne želim probleme, gospodine; nek' bude kako kažete.
Jes', Boga mi, povez; ali kako milostivi nisko nosi taj
šeširić, nisam ga odmah primetio.

Samadel

Sad dosta, daj pare!

Sebadon

Izvol'te, milostivi.

Samadel

Daj.

Sebadon

Čekaj!

Samadel

Šta da čekam?

Sebadon

A nogu koju vučete, šta bi sa njom?

Samadel

Noga? Evo je ovde.

Sebadon

Nek' milostivi uzme novac.

Samadel

Ovamo.

Sebadon

Čekaj!

Samadel

O, grešnog li mene! Šta sad da čekam?

Sebadon

„Šta sada čekam“?! Pa priznanicu.

Samadel

Evo je ovde. Uzmi, govedo jedno, jes' da ima dva'es godina kako je napisana... i kaži gazdi da mu poručujem da je običan nitkov.

Sebadon

Da kažem gazdi da ste vi, milostivi, običan nitkov?

Samadel

Ma ne, neg' da ja to kažem za njega i da je sve što je uradio baš bedno.

Sebadon

Gle, gle! To da ste bednik trebalo je da ja kažem vama, milostivi. Smatrajte da vam je rečeno.

Samadel

Dobro, de. Polazi s Bogom.

Sebadon

Pođite, milostivi. (*Za sebe*) Dođavola i s tim povezom!
Bojim se da me nije prevario.

(*Ulazi Bresano*)

Bresano

Zdravo, Sebadone! Imaš li nešto da mi kažeš?

Sebadon

Da, gospodaru, imam, a imam i priznanicu i sve oko onog zaduženja.

Bresano

Jesi l' ga dobro osmotrio? Vide li mu povez?

Sebadon

Jes', gospodaru. Povez imaće velik ko ova moja kapa.

Bresano

Video si ga?

Sebadon

Ne baš, gospodaru, al' on reče da ga ima.

Bresano

Tek tako si poverovao njegovim rečima?!

Sebadon

Da, gospodaru. Znam da nije trebalo da mu verujem,
zbog trika sa povezom i zbog petnaest reala.

Bresano

'Ajd sad čuti malo, sigurno imaš i nešto dobro da mi
kažeš... Reci, je l' vukao nogu?

Sebadon

Da, gospodaru; kako sam mu pružio pare, on je 'vako
poč'o da hramlje, ali čim je malo odmak'o, dao se u trk.

Bresano

Dosta; da vidim poruku.

Sebadon

Izvolite, gospodaru.

Bresano

„Gospodine brate...“

Sebadon

Piše gospodine brate?

Bresano

Da, piše gospodine brate.

Sebadon

Mora da je on brat onoga što je uzeo novac.

Bresano

Mora da je tako. *One funte šafrana...*

Sebadon

Tu piše *funte šafrana?*

Bresano

Da, ovde tako piše.

Sebadon

Funte šafrana? Al' znam da milostivom nisam donosio nikakav šafran.

Bresano

Meni nisi.

Sebadon

Zašto je onda poruka zašafranjena?

Bresano

Zar ne vidiš da te je nasamario i umesto priznanice ti
dao poruku?

Sebadon

Poruku, al' kakvu poruku?

Bresano

Najobičniju poruku.

Sebadon

Boga mu, ako je to istina, uradio je to veoma
pokvarenjački.

Bresano

I šta sad, gospodine? (*ironično*)

Sebadon

Reći će vam, milostivi, šta ćemo sad; uzmem po jednu
batinu i krenemo niz ulicu, prvo milostivi, pa ja za
vama. I ako nam se posreći da ga nađemo, otmemo mu
pare. A ako ne, da mi bude sluga.

Bresano

'Oćeš i ti slugu?

Sebadon

A što ne, gospodaru? Ja će krenuti da se svađam s njim,
kako je bednik i kako je mogao da uzme novac bez

poveza i bez bez noge koju vuče, a milostivi će da ga izudara štapom.

Bresano

Haj'mo onda!

Sebadon

Haj'mo.

(*Lopov se vraća*)

Samadel

Dobro kažu – novci su ko gosti: dođu i prođu. A to kažem jer sam pola onih para što maznuh od glupog sluge potrošio na karte, a pola ostavio u vinskom podrumu. Kažu da idu za mnom; nema druge do da se pravim da ih ne razumem.

Bresano (Sebadonu)

Potrudi se da ga prepoznaš.

Sebadon

Ne brinite, milostivi, poznaću ga, kako da ga ne poznam! Vi krenite polako za mnom.

Bresano

Kreni.

Sebadon

Gospodaru, gospodaru!

Bresano

Šta je?

Sebadon

Ulovismo ga, to je onaj sa šeširićem.

Bresano

Sigurno je on?

Sebadon

Ma jeste, gospodaru: taj mi je uz'o pare.

Bresano

Pst! Obrati mu se.

Sebadon (*Samadelu*)

Dobri čoveče!

Samadel

Ku-pu-rvi-pi-n si-pi-ne-pe!

Sebadon (*Bresanu*)

Ne govori hrišćanski, gospodaru.

Bresano

Saznajmo onda kojim jezikom govori.

Samadel

Tvo-po-ja-pa ma-paj-ka-pa ku-pu-rva-pa po-po bo-por-depe-lipi-ma-pa.

Bresano

Šta reče?

Sebadon

Da ih je potrošio na kolače.

Samadel

Ni-pi-kapa-da-pa tapa-ko-po nepe-što-po!

Bresano

Šta on to kaže?

Sebadon

Da će vam platiti, pa taman prdn'o.

Samadel

Šta to da platim?

Sebadon

Novac koji si maznuo.

Samadel

Evo ti šipak, samo za tebe, seljačino.

Sebadon (zamahuje)

Evo tebi, lopovčino!

Bresano

Tako, tako! Udri!

Sebadon

Ma čekaj! Čekaj! (*Jure ga*)

Prevod sa klasičnog španskog: Ivan Đukin i Jasna Stojanović

Lope de Rueda (1510?-1565), dramski pisac, glumac i upravnik prve profesionalne pozorišne trupe u Španiji, najznačajniji predstavnik narodnog pozorišta u renesansi. Sa svojom družinom je nastupao širom Iberijskog poluostrva. Autor je komedija i pastirskih dijaloga, a njegov najznačajniji doprinos čine jednočinke zvane pasos. To su šaljivi komadi u prozi, kostumbrištičkog karaktera, u kojima Rueda oživljava smešne ljudske tipove iz narodnog života. Komika počiva na gestikulaciji i grimasi, sočnom jeziku ulice, igri rečima i nemuštom govoru junaka, ponekad i prostaklucima. Ruedin obrazac će preuzeti Servantes, unaprediti ga i izbrusiti u svojim *Međuigramama*.

Od deset Ruedinih jednočinki, na srpskom su dosad objavljene dve – *Zemlja Dembelija* i *Maškara*. J. S.

Enciklopedijsko u „Enciklopediji mrtvih“ Danila Kiša

U djelu Danila Kiša enciklopedija igra centralnu ulogu, i kao motiv i kao način pisanja. U njegovoj književnosti pamćenja, čije jezgro predstavlja nestajanje ljudi u totalitarnim sistemima 20. stoljeća, enciklopedija figurira kao ideal sažete i istovremeno sveobuhvatne forme predočavanja. O tome je i sam Kiš govorio više puta, između ostalog u dvama intervuima iz 1973. i 1984:

Moj ideal je bio, i ostaje do dana današnjeg, knjiga koja će se moći čitati, osim kao knjiga pri prvom čitanju, još i kao enciklopedija (Bodlerova, i ne samo njegova, najomiljenija lektira), što će reći: u naglom, u vrtoglavom smenjivanju pojmove, po zakonima slučaja i azbučnog (ili nekog drugog) sleda, gde se jedan za drugim tiskaju imena slavnih ljudi i njihovi životi svedeni na meru nužnosti, životi pesnika, istraživača, političara, revolucionara, lekara, astronoma itd., bogovski izmešana sa imenima bilja i njihovom latinskom nomenklaturom, s imenima pustinja i peščara, s imenima bogova antičkih, s imenima predela, s imenima gradova, sa prozom sveta. Uspostaviti među njima analogiju, nači zakone podudarnosti (Kiš 1995c, 218).

Mislim, da bi u jednoj idealnoj, u jednoj nedostižnoj platonovskoj formi, roman morao izgledati približno tako – kao kakva enciklopedijska jedinica. Ili, tačnije, niz enciklopedijskih jedinica, proširenih i razgranatih u svim pravcima i, istovremeno, sažetih (Kiš 1995b, 172, potcrtao D. K.).

Massimo Rizzante (1998) u reduciranju i zgušnjavanju materijala vidi osnovne operacije Kišove poetike. Kiš maksimalnom selekcijom momenata zbijanja i vrtoglavim redanjem detalja – predmeta, gesta, misli, slika koje postaju indicije – uspijeva predočiti

totalitet životopisa i njihov povijesni kontekst.¹ Taj se postupak zgušnjavanja maksimuma detalja prije svega pronalazi u egzemplarnim kratkim biografijama žrtava staljinističkog terora u *Grobnici za Borisa Davidovića* (1974).² Renate je Lachmann (2008), komplementarno tomu, ukazala na to da je Kišova enciklopedijska poetika istovremeno i poetika kataloga, registara i lista u kojoj enciklopedijski kondenzat tendira proliferaciji, ovdje u smislu svjesnosti o bezbroju podataka iz kojih se može sastojati jedan život. To je naposlijetku slučaj i u takozvanoj „obiteljskoj trilogiji“, u djelima *Bašta, pepeo* (1965), *Rani jadi* (1969) i *Peščanik* (1972) koja su koncipirana kao kenotafi, kao lažni grobovi za uspomenu na njegovog oca koji je nestao u Auschwitzu, a u kojima ulogu igraju i čisto enumerativni inventari.³

U detaljima opsjednutoj poetici nabranjanja Danila Kiša, koja tendira ka ukidanju epsko-mimetskoga pripovijedanja, može se dakle promatrati osciliranje između sintetičkog zgušnjavanja i disocirajućega *enumeratio* kojim se ukazuje na temeljni element enciklopedike u općenitom smislu. Prema Andreasu Kilcheru (2003) u enciklopedijskoj tradiciji postoji dihotomija između aristotelovske, sintetičke i antiaristotelovske, disocijativne interpretacije kategorije cjeline. Ako se enciklopedija u ranom novom vremenu služila jednom *ars combinatoria* kako bi poredak stvari mogla rekonstruirati u njegovoј Božjoј harmoniji, tako se i disocijativni princip u punoj vehementnosti pojavljuje s Diderotovim konceptom enciklopedije. Znanje se sada fragmentira prema arbitrarnom načelu alfabeta, dok se upućivanjima na druge članke omogućuje povezivanje dijelova u cjelinu.

¹ O „Kišovoj estetici sažimanja“ u tradiciji *Proklete avlje* Ive Andrića usp. Kovač 1995.

² Mirjana Miočinović (2001, 102) osobito u *Kratkoj biografiji A. A. Darmolatova (1892-1968)* iz *Grobnice za Borisa Davidovića* vidi „uzor za realizaciju Kišovog [enciklopedijskog] idea.“

³ O Kišovoj „leksikografskoj paradigmi“ u kontekstu književne enciklopedike općenito i u srpskoj postmoderni usp. Jerkov 1990.

No ta „upućivanja su nehijerarhijski odnosi singulariteta u jednom kompleksnom [...] totalitetu“ i „donose znanje u cirkulaciju odnosa u kojoj ne postoji centar“ (Kilcher 2003, 262). Ta se dihotomija u književnoj enciklopediji pojavljuje, na primjer, u romantičarskom biografskom romanu: dok Karl Philipp Moritz polazi od mogućnosti prikazivanja života kao harmonične cjeline, Jean Paul nadomješta sintetičku cjelinu digresivnim rasparčavanjem singulariteta.⁴

U nastavku ču pobliže promatrati Kišovo enciklopedijsko pisanje na primjeru pripovijetke „Enciklopedija mrtvih (čitav život)“ iz istoimene zbirke (1983). „Enciklopedija mrtvih“ može se smatrati fikcionaliziranim opisom i metapoetičkim komentarom Kišove enciklopedijske metode. Pri tome treba postati razvidno, kao prvo, da se Kišova enciklopedika konstruira u polju napetosti između navedenih polova enciklopedijske cjelovitosti – sintetičko zgušnjavanje s jedne i razgraničavajuće katalogiziranje s druge strane. U drugom koraku ču pokazati da Kišovu pripovijetku – za razliku od onoga što su tvrdila dosadašnja istraživanja – ne treba čitati tek kao afirmativno samoopisivanje vlastite metode,⁵ jer u njoj Kiš ne inscenira samo uspjeh, već i neuspjeh književne enciklopedike. Da taj unutarfikcionalni neuspjeh nije samo refleksija o granicama i uvjetima enciklopedijskoga modela, već

^{4.} Usp. Kilcher 2003, 113. Ta su dva modusa enciklopedijskoga postulirana već u Homerovoj *Iljadi*: dok se ekfrazom Ahilejeva štita u XVIII pjevanju prikazuje „kozmološki zamah, usmjeren na cjelinu, na totalitet“ (Wiethölter, Berndt, Kammer 2005, 3), tri stotine i pedeset stihova dugačko opisivanje grčke vojske iz II pjevanja u obliku nabranjanja vojskovođa i spiska njihovih brodova jedna je vrst prakataloga književnih kataloga. Usp. o tome Eco 2009, 15-18. O književnoj „umjetnosti nabranjanja“ usp. Mainberger 2003, osim toga i Belknap 2003.

^{5.} Važan razlog za tu pojednostavljenu interpretaciju zasigurno treba tražiti u činjenici da se Kišova djela vrlo često čitaju u svjetlu njegovih (sa stajališta znanosti o književnosti nesumnjivo iznimno kompetentnih) samokomenatara. Ekstreman primjer takvoga pristupa je monografija Jovana Delića koji polazi od premise da je najbolji tumač Kišove proze sam Kiš. („Najboljim tumačem Kišove proze smatramo samoga Danila Kiša“; Delić 1993, 43) O tome usp. Wolf-Grießhaber 2001, 18-21.

služi i profiliranju vlastite enciklopedijske poetike, na kraju će se pokazati usporedbom s ranijim prikazivanjem nemoguće enciklopedike u Kišovu djelu, naime s nabujalim „Redom vožnje“ Eduarda Sama iz *Bašte, pepela*, kojim se razbijaju sve granice prikazivanja znanja. U oba djela – tako glasi teza – Kiš profilira svoj vlastiti način enciklopedijskog pisanja na foliji neuspjeha unutarfikcionalnih pokušaja realizacije enciklopedijskoga uz pomoć neadekvatnih književnih sredstava. U *Enciklopediji mrtvih* taj neuspjeh pogađa pokušaje pripovjedačice da u potpunosti transkribira sadržaj i stil jedne fiktivne enciklopedije kojom bi se realizirao ideal sažete i istovremeno sveobuhvatne enciklopedije mrtvih. Enciklopedija na taj način stječe i etički negativnu konotaciju.

2. Kod pripovijetke „Enciklopedija mrtvih“ radi se o fiktivnome pismu anonimne pripovjedačice u prvom licu, jugoslavenske znanstvenice, u kojemu se nama nepoznati adresat obaveštava o njezinoj posjeti jednoj stokholmskoj biblioteci. Njezina švedska domaćica, koja biblioteku hvali kao mjesto što ga vrijedi vidjeti, omogućuje joj ulaz, makar je biblioteka već zatvorena, i potom je ostavlja samu u prostorijama koje izgledaju „sve iste“ i koje su međusobno povezane „uskim prolazom“ („Sve su prostorije bile iste, povezane uskim prolazom“; Kiš 1995a, 44).⁶ U biblioteci je pohranjena enciklopedija u kojoj su sadržane biografije mrtvih ljudi koji se ne pojavljuju ni u jednoj drugoj enciklopediji. Pripovjedačica enciklopediju interpretira kao

delo [...] neke sekte ili verske organizacije koja je u svom demokratskom programu istakla egalitarističku viziju sveta mrtvih [...] a sa namjerom da se ispravi ljudska nepravda i da se svim Božjim stvorenjima dâ jednako mesto u večnosti (Isto, 48).

⁶ Tu je nemogućno previdjeti intertekstualno ukazivanje na topografiju *Babilonske biblioteke* Jorgea Luisa Borgesa. O Kišovoj i Borgesovoj poetici kataloga i njihovim intertekstualnim odnosima usp. Lachmann 2008.

Jer – tako se nastavlja tekst – „Ovaj će registratada biti velika riznica sećanja i jedinstven dokaz uskrsnuća“ (Kiš 1995a, 48). U toj „Knjizi mrtvih“ nalaze se i detalji o životu nedavno preminulog oca pri povjedačice. Njezina komentirajuća lektira članka posvećenoga ocu predstavlja stvarni siže pri povijetke.

Tekst poprima obilježja fantastičkoga u trenutku u kojemu pri povjedačica zapanjeno ustanavljuje da je enciklopedija mrtvih u stanju u cijelosti obuhvatiti ljudski život.⁷ Beskrajno izobilje činjenica tu ne poznaje nikakvo izostavljanje:

Istorija je za Knjigu mrtvih suma ljudskih sudbina, sveukupnost efemernih zbivanja. Tu je stoga ubeležena svaka aktivnost, svaka misao, svaki delotvorni dah (Kiš 1995a, 62).

To što pojedinačni članci u enciklopediji mrtvih unatoč svemu zadržavaju funkcionalnost i postaju sintetička cjelina omogućuje njezin jezik koji pri povjedačica opisuje kao „neverovatni amalgam enciklopedijske lapidarnosti i biblijske rečitosti.“ (Kiš 1995a, 49):

Evo, ovaj šturi podatak što ga nalazim u svojoj svesci onako kako sam ga zapisala, *tamo* je, na prostoru od nekoliko pasusa, zgušnut do te mere da se u duhu onog koji čita pojavljuje začas, kao mađnjom, suncem ozaren predeo, brzo preletanje slika. Evo nose trogodišnjeg dečaka⁸ u jari sunčanog dana preko planinskih staza, nose ga kod njegovog dede po majci, a u pozadini, u drugom i trećem planu, ne znam kako da to nazovem, naziru se vojske, financi, žandarmi, čuje se daleka grmljavina topova i promuklo lajanje pasa. Tu je sažeta hronologija prvog svetskog rata, tutnje vozovi kraj neke varošice, svira bleh-muzika, klokoće voda na usta čuturice, pršti staklo, lepršaju zamahnute marame... Sve su to posebni paragrafi, svako je razdoblje dato u nekoj vrsti pesničke kvintesencije i metafore, ne uvek hronološki, nego u nekoj čudnoj simbiozi vremenâ, prošlog, sadašnjeg i budućeg. (Kiš 1995a, 49f., potcrtao D.K.)

⁷. O Enciklopediji mrtvih u kontekstu fantastike usp. Beganović 2007, 121-125.

⁸. Radi se o ocu pri povjedačice.

Kiš tu konstruira enciklopediju koja na dvostruk način ignorira kulturnu nužnost selekcije: s jedne strane enciklopedija mrtvih ukida razliku između značajnog i beznačajnog, sjećanja i zaborava. Kao paradoksalno „protupamćenje“ ona zaborav ne izjednačuje s „produktivnim omogućavanjem, već isključivo s uništenjem“ (Assmann 1999, 399f). Ali i na razini jezika i naracije enciklopedija mrtvih odustaje od selekcije: njezin magički stil prekoračuje medijalne granice jezika i uspijeva predočiti simultanost. Time se zakoni narativne konstitucije čine neodrživima: između „zbivanja“, „povijesti“ i „pripovijesti“ više nema razlike, izbor momenata zbivanja i njihovo lineariziranje u temporalnoj sekvenci nuđenja više nisu potrebni.⁹

U ta dva aspekta fantazmatička se enciklopedija pojavljuje kao pozitivno preokretanje nekih od enciklopedijskih koncepata Jorgea Luisa Borgesa. Dok nedostatak hijerhariziranja i selekcije čini od hipertropskoga pamćenja *Fuñes el memorioso* jednu vrst ropotarnice, kod Kiša oni postaju uvjet stvaranja mikrokozmičke kvintesencije svijeta. Dok protagonisti pripovijetke „Aleph“ totalitet mogu prikazivati tek fragmentarno, odnosno digresivno, jer doživljavaju neuspjeh suočeni sa sukcesivnom naravi jezika, svijet i njegova jezična reprezentacija kod Kiša – bar što se tiče idea koji se kreira ovdje – istovjetni su. Kišova se fiktivna enciklopedija pojavljuje kao savršena realizacija literarne enciklopedike, kao absolutni polihistorski roman baroknoga porijekla koji povezuje *mathesis* i *poiesis* a da pri tome ne mora rekurirati na digresivne ekskurze i registre kojima se znanje naknadno premrežava – kao što je, naprotiv tome, slučaj u Lohensteinovome romanu *Arminius*, na primjer.¹⁰

⁹ Konstitucionalne razine pripovjednih tekstova ovdje se predočavaju prema Schmid 2008, 230-284.

¹⁰ Susanne Düwell ukazuje na to da Kišova fiktivna enciklopedija mrtvih odgovara Leibnizovoj ideji o *apokatastasis* kao univerzalnoj biblioteci. U njoj se implicira sveobuhvatno ponovno uspostavljanje protoka svijeta, „kako u povijesti svijeta tako i u životnoj povijesti svakog pojedinca.“

Danilo je Kiš „Enciklopediju mrtvih“ definirao kao „metaforu“ svoje poetike („metafora moje sopstvene poetike u njenom idealnom, nikad dostignutom vidu“; Kiš 1995b, 172).

Dajući opis te enciklopedije, ja istovremeno, dakle, govorim o jednom idealnom projektu sažimanja, a kao krajnji proizvod imamo samu tu priču – „Enciklopedija mrtvih“ – koja nije ništa drugo do jedan sažet roman, roman sveden na nekih četrdeset stranica (Isto).

Pripovijetku „Enciklopedija mrtvih“ treba u dvostrukome smislu shvatiti kao metaforu Kišove poetike jer ona ne samo da sadrži ideal enciklopedijskoga, već i, prije svega, njegovoga transkribiranja u jednu pripovijetku. Pripovijetka je zasnovana na ekscerptima koje je pripovjedačica sročila na osnovi svoje lektire.¹¹ To je transkribiranje ilustracija, ali istovremeno i metapoetički komentar enciklopedijskoga projekta Danila Kiša, njegovog svojstvenog povezivanja totaliteta i kratkoće. Ako taj projekt na razini književnog roda znači radikalni otklon od psihološkoga romana 19. stoljeća s njegovom auktorijalnom perspektivom, na razini načina pisanja on prouzrokuje transformaciju pripovijedanja u nabranjanje. (usp. Rakusa 1998)¹² Pri tome se pokazuje da je transkribiranje u pripovijeci prikazanoga enciklopedijskog idealu signifikantno, medijem pisma uvjetovano, odstupanje od samog tog idealja: principijelno odustajanje od izbora predočivoga okreće se u svoju suprotnost. Jer jedna od osobitosti proza Danila Kiša koju to transkribiranje reflektira leži upravo u snažnom selektiranju i perspektiviranju elemenata zbivanja. Pripovjedni svijet Danila Kiša

(Düwell 2004, 75). Taj je model Leibniz razvio u spisu *Apokatastasis* iz 1715.

¹¹. O razlici između idealnog enciklopedijskog članka i njegovog prikazivanja u pismu usp. Pijanović 1992, 205.

¹². Enciklopedijsko fungira u Kišovoj poetici kao pozitivni protopol psihologizmu realističkoga romana 19. stoljeća, budući da se tu „banalizirajući“ pogled sveznajućega pripovjedača nadomješta zgušnutim gomilanjem (istinskih i lažnih) dokumenata i fakata. Taj je obrat u umjetnosti pripovijedanja Kiš video u djelu Jorgea Luisa Borgesa. Usp. Kiš 1995b, 58-50; 161f. Kiš 1995f, 56-61; 68-70.

sastoji se od fragmenata koji nisu hijerarhizirani, već su postavljeni jedni nasuprot drugima ili jedni pokraj drugih. Kiš dvostruko ispunjava enciklopedijski zahtjev za prikazivanjem totaliteta: s jedne strane zgušnjavanjem pojedinih fragmenata koji funkcioniraju kao sinegdohe, budući da impliciraju i ono što je izostavljeno.¹³ A s druge – po sebi naravno nedovršivim – metonimijskim nizanjem tih sažetih isječaka stvarnosti. Pripovijetka „Enciklopedija mrtvih“ nudi brojne primjere toga postupka, ona predstavlja jednu vrst metakataloga Kišovih kataloga. Njegov se raščinjeni svijet sastoji iz lista imena, spiskova, inventara i narativnih mikrojedinica kod kojih cijeli događaji koaguliraju u jednu jedinu sliku:

Posao što ga je moj otac imao posle rata u Državnom katastru [...] tu je dat sa svim onim što jedno takvo poglavlje zahteva: kvalitet zemljišta, gruntovnica, novi nazivi za nemačka sela i nova imena za naselje kolonista. Ništa tu, velim, ne nedostaje: ilovača koja se lepi za gumene čizme kupljene od jednog pijanog vojnika; teška dijareja prouzrokovana pokvarenim sarmama pojedenim u nekoj prčvarnici u Indiji; avantura sa nekom Bosankom, servirkom, u Somboru; pad sa bicikla i povreda lakta u blizini Čantavira; noćna vožnja stočnim vagonom na pruzi Senta-Subotica; kupovina tovne guske koju će doneti kući za vreme novogodišnjeg praznika; pijanka sa ruskim inženjerima u Banovićima; vađenje kutnjaka, u polju, pored nekog đerma; miting na kome će pokisnuti do gole kože [...] (Kiš 1995a, 62f).

Kao što je to kod Kiša često slučaj, taj postupak nabranjanja reducira naraciju na njezinu osnovnu jedinicu: fabulu. To eliptičko pripovijedanje označava događajnost u zgusnutoj formi. U jednome po sebi nedovršivom sintagmatičkom nizanju potencijalnih narativnih fragmenata tada nastaju paradigmatička spajanja, ekvivalencije u strukturalističkom smislu – u gorenavedenom citatu, na primjer, između ilovače i izmeta, kuhinje i konobarice, proslave Nove godine i pijanke. Te ekvivalencije uspostavljaju zakonitosti

¹³. O funkciji sinegdohe i drugih retoričkih figura u Kišovoj prozi zasnovanoj na postupku selekcije usp. Miočinović 2001, 99-108.

koincidencije vremena i prostora između heterogenih i disparatnih fragmenata.¹⁴

Pripovijedanje kao nabranjanje kod Kiša u prvome redu znači imenovanje. Tom se demijurškom djelatnošću poetika i etika stapanju u „po-etiku“, budući da samo poetičko pridavanje forme stvari može spasiti od zaborava.¹⁵ Etička dimenzija književnosti za Kiša se prije svega sastoji od njezine historičnosti: njegova su djela jedna vrst „opće povijesti beščašća“ – da navedem jedno Borgesovo djelo koje je za Kiša bilo od centralnog značenja – u kojemu čovjek, za razliku od Borgesa, nije filozofem, već žrtva totalitarizma 20. stoljeća (usp. Kiš 1995b, 163). Kako bi se stvari mogle „izdvojiti iz ništavila“ (Kiš 1995c, 248) za Kiša se poetička forma mora podvrgnuti formalističkom procesu očuđavanja: ona mora uništiti automatizam percepcije.¹⁶ Stoga Kišovi narativni inventari spadaju u brojne postupke očuđavanja njegove konstruirane proze, poput, na primjer, mnoštva vremena radnje i jezičkih registara ili stalne promjene perspektive. Samo zahvaljujući toj polifoniji na razini forme svijet se može sagledati iznova, u svoj svojoj kompleksnosti, te se može sjetiti prošlosti. U tome je smislu paradigmatičan katalog zajedničkih prijatelja i njihovih osobenosti, odnosno smrti, kojega jedan drugome izlažu E. S. i Gavanski u *Peščaniku*. Katalog obuhvaća više stranica a evo njegova početka:

^{14.} Postmodernističko zaoštravanje tog enciklopedijskog postupka povezivanja predstavlja roman-leksikon Milorada Pavića *Hazarski rečnik* (1984). U njemu se neilnearnim pripovjednim principom proizvodi permanentna cirkulacija znanja bez čvrstog semantičkog centra, tako da se centrifugalna kretanja „Hazara“ pojavljuju kao semantički prazno mjesto. O *Hazarskom rečniku* u kontekstu postmoderne usp. Burkhart 1995.

^{15.} Usp. Kišove eseističke knjige *Po-etika* (1972) i *Po-etika, knjiga druga* (1974). O Kišovoj po-etici usp. Matvejević 1995 i Petzer 2008, 43-48.

^{16.} Kišova je poetika pod snažnim utjecajem formalizma o čemu svjedoče i njegovi komentari vlastitih djela. Usp., na primjer, one interpretacije iz *Časa anatomije* koje se odnose na *Grobnicu za Borisa Davidovića*, ali ih se može primjeniti i u općenitome smislu (Kiš 1995f, 70, 100, 110, 131, 157 i *passim*). U odnosu na *Peščanik* usp. Kiš 1995c, 276f. O Kišovom odnosu prema ruskom formalizmu usp. Pijanović 1992; Delić 1995, 225-229; Göbler 1997; Petzer 2008, 43-48.

Kojih su se zajedničkih poznanika setili? Gospodina Dragutina Florijanija, sudskog pristava, koji je godine 1924. pobjedio u simultanki na devet stolova čuvenog Ota Titusa Blatija iz Budimpešte; gospodina Riharda Engla, trgovca, koji je bolovao od klaustrofobije i koji je godine 1938. skočio pod točkove brzog voza, ostavivši za sobom mladu udovicu i dve kćeri; gospodina Tihomira Petrovića, čin. min. fin., koji se negde oko hiljadu devetsto dvadesete vratio iz Pariza sa bujnom crnom kosom, tvrdeći da je hormonalnim lečenjem zadobio ne samo izgubljenu kosmatost nego i svoju muškost; gospodina Andrijana Fehera, zvanog Feđa, koji se pre dve godine obesio zbog nesnosne glavobolje; gospodina Maksima Frojda, primarijusa, koga su streljali 24. januara 1942. i čiji je mozak, izbačen iz lobanje, ležao ceo dan u raskvašenom snegu na uglu Miletićeve i Grčkoškolske ulice [...] (Kiš 1995d, 89).

Itako dalje, na pet stranica. Taj katalog, nezavršen i nedovršiv u svojoj hipertrofiji, služi kao produženje percepcije: katalogom se postiže jedna vrst promjene registrajer on prekida tok pripovijedanja, a istovremeno sam sadrži zgusnute narativne jedinice koje fungiraju kao sinegdohe cijelih pripovijesti i koje se jedna na drugu nižu u gotovo karnevalesknoj heterogenosti i kontingenciji.

3. Čita li se „Enciklopedija mrtvih“ isključivo kao narativno insceniranje jednog, doduše nedostiznog ali idealnog, enciklopedijskog modela, previdjet će se niz proturječnosti koje ukazuju na temeljno problematiziranje enciklopedijskoga. Prije svega, valja istaći negativne konotacije koje pripovijest posjeduje od samoga početka. Stupanje pripovjedačice u svijet mrtvih biblioteke prati inzistentna metaforika zatvora: vratara biblioteke pripovjedačica uspoređuje sa zatvorskim čuvarom, prisjećajući se kako je dan ranije posjetila kazališnu predstavu što su je priredili zatvorenici. Sama biblioteka postaje kazamat u kojem su „[k]njige [...] bile [...] vezane debelim lancem za gvozdene karike na policama. [...] Knjige su bile okovane u negve, kao robijaši na galijama [...] (Kiš 1995a, 45f). Motivacija pripovijesti kao more („Probudila sam se u goloj vodi“;

isto, 71) pendant pronalazi u post-skriptumu u kojemu Kiš ukazuje na „materijaliziranje“ tih „košmara“ u genealoško-arhivskom projektu mormona u Salt Lake Cityju:

Osoba koja je sanjala ovaj san [...] jednog je dana otkrila, ne bez čuđenja bliskog drhtaju, da su njeni najintimniji košmari već materijalizovani u tvrdom kamenu, kao kakav čudovišan spomenik (Isto, 193).

To „otkriće“ zbiva se prilikom čitanja jednoga članka o mormonskom arhivu koji je pretiskan u post skriptumu. Izjednačavanje enciklopedije mrtvih s projektom totalnog arhiviranja čovječanstva potkopava egalitarnu i religioznu dimenziju enciklopedije mrtvih, čija bi potpuna bilježenja svakog proživljenog života trebala isporučiti dokaz njegove jedinstvenosti. Nije slučajno što isprva utješno sveznanje enciklopedije mrtvih postaje noćna mora za pripovjedačicu, onda kada shvati da arhivari ne skupljaju samo objektivno promotrive podatke, koje je mogućno doživjeti, već i ono što nikome, pa čak ni njezinom ocu, nije bilo poznato, naime cvjetne motive koje je iznenadno počeo slikati u starosti, bazirane na jednoj osnovnoj mustri koja je imala isti oblik kao i karcinom koji se u isto vrijeme razrastao u njemu:

Odjednom ugledah, negde pri poslednjim stranicama koje govore o njemu, jedan cvet, jedan neobičan cvet [...]. U objašnjenju, međutim, pročitah da je to *osnovni* cvetni motiv na slikama mog oca. [...] Na trenutak sam bila razočarana. Dobro sam znala sve crteže koje je moj otac islikao u dokolici po zidovima, daskama, flašama i kutijama, ali ni jedan nije bio sličan ovome. Da, rekoh u sebi, čak i *oni* mogu da pogreše. A onda, precrtavši tu golemu ljuštenu pomorandžu, pročitah poslednji pasus i vrissnuh. [...] Znate li šta je pisalo u tom poslednjem pasusu? Da je Đ. M. počeo da slika u času kada se u njemu pojavio prvi simptom raka. [...] Kada sam pokazala taj crtež doktoru Petroviću, potvrđio mi je, ne bez čuđenja, da je sarkom u utrobi mog oca izgledao upravo tako. (Isto, 70f).

Arhiviranje bezbrojnih pojedinosti kao dokaz jedinstvenosti individue tu mutira u totalno nadgledanje čovjeka koji se time može obuhvatiti u

njegovoj cjelokupnosti. Ako se pri tome uzme u obzir da su tomovi enciklopedije mrtvih prekriveni prašinom i paukovom mrežom, tj. da ih – kao što naslućuje sama pripovjedačica – već dulje vrijeme nitko nije pomjerao („Silna prašina koja je bila napadala na rubove kao i plase zaljuljane tamne paučine svedočili su jasno o tome da ove tomove niko ne pomera”; Kiš 1995a, 46), i da lanci kojima su knjige okovane za police nisu zaključani („na lancima nije bilo lokota”; Isto), tada se ne čini nevjerojatnim pretpostaviti da fiksiranje života oca, koji je umro tek dva mjeseca prije toga, u pisanom obliku, *nije* nešto što se zabilo *post mortem*. Ako je Kišova enciklopedijska poetika usmjerena protiv nestajanja i zaboravljanja ljudi, čini se da se apsolutna enciklopedija u ovoj pripovijetki odnosi upravo na smrt individue.

Ta etička kritika enciklopedijskoga u njegovoj sveobuhvatnoj i sveznajućoj formi, međutim, samo je refleks jednoga, u prvoj liniji poetološkog, problematiziranja književne enciklopedike. Goreopisana promjena u semantici pripovijetke isprva svjedoči o odbijanju jedne vrste koherentne i sveobuhvatne smislenosti koju u pripovjednom tekstu garantira sveznajući pripovjedač. Kiš se više puta izjasnio protiv auktorijalnog psihologizma realističkog romana i u svojoj prozi, kao njegovu suprotnost, primijenio fragmentarne i zgusnute jedinke. Izbor i raspoređivanje tih fragmenata svijeta jest – kao što je pomenuto – demijurški čin koji disparatnome daje formu, koji kroz slučajnost izbora i raspoređivanja pokazuje dezintegraciju svijeta.¹⁷ Ali pored te očite Kišove kritike usmjerene prema svakom obliku narativnoga sveznanja, pripovijetka „Enciklopedija mrtvih“ pruža i temeljnu poetološku refleksiju o književnoj predočivosti totaliteta. Ta refleksija postaje vidljiva kada se pomnije

^{17.} Otuda potječe i Kišova fascinacija mjestima poput buvljih pijaca ili smetišta s njihovim specifičnim usporednim postojanjem neobičnog i heterogenog kojim se mijenjaju same stvari. Usp. Kišovu pjesmu „Đubrište“ (1966) koja se nalazi u uskoj vezi s crtežima *Skladište* Kišovog prijatelja slikara Leonida Šejke. O tome usp. Rakusa 1998, 124-127.

promotri transkripcija „magične knjige mrtvih“ koju poduzima pri povjedačica. Naime, može se promatrati kako reprodukcija prikazanog totaliteta u toku priče pri povjedačici pričinjava sve veće poteškoće: ako je na početku pri povijetke i pokušala zgusnuto reproducirati podatke i događaje u kišovskom maniru, u dalnjem se protoku teksta ograničuje često tek na napominjanje brojnih inventara koje sadrži original. U vezi s opisom svadbe njezinih roditelja veli se:

Ali ne mogu da vam ne pomenem da je tu naveden spisak kumova i zvanica, ime sveštenika koji će ih venčati, zdravice i pesme, pokloni i njihovi donosioci, spisak jela i pića (Kiš 1995a, 55).

Očigledno svladana masom podataka koje više ne može selektirati i adekvatno reproducirati, pri povjedačica se postupno prebacuje u modus sjećanja i izvješćuje o posljednjim očevim godinama iz svoje vlastite perspektive:

Nezadovoljan svojim životom, nagrivan onom staračkom melanholijom koja se ne može ublažiti ničim, ni odanom decom, ni dobrim unucima, ni relativnim spokojstvom svakodnevnog života, počeo je da gunda, da se sve češće opija. [...] Katkad je, u časovima očajanja, žalio za svojim prošlim životom, zavijao starački: kako mu Bog nije dao da se školuje i kako će otići sa ovog sveta neuk, ne videvši dobra, ne videvši ljudski mora ni gradove, ne videvši ništa što obrazovan i bogat čovek može da vidi (Kiš 1995a, 65f).

Ta promjena na unutarnju fokalizaciju iza sebe ostavlja objektivno katalogiziranje svijeta, pri povjedačica zaboravlja mjestimice enciklopediju mrtvih i oslanja se na svoje vlastito sjećanje. Enciklopedijsko nabranjanje tu iznova postaje dijegetičko pri povijedanje, naprimjer u opisivanju kratkog putovanja za Trst, koje otac poduzima nakon dugog uvjeravanja i u kojemu perspektiva njezina sjećanja odlučuje o izboru is pri povijedanoga:

A i do tog putovanja je došlo, takođe, posle duga navaljivanja i ubeđivanja. [...] Ipak smo ga naterali da izvadi pasoš. Vratio se sa tog puta besan i zlovoljan, pokisao, posvađavši se sa mojom majkom; cipele koje mu je kupila propuštale su vodu i žuljale su ga, a milicija ih je, negde već u blizini Indije, pretresla i ispreturnala im kofere (Kiš 1995a, 66).

Utoliko što priповједачica enciklopedijski članak kojega reproducira progresivno reducira na čiste enumerativne kataloge, kako bi se onda oslonila isključivo na vlastito sjećanje, ona vrši radikalnu promjenu od pohranjujućeg ka funkcionalnom pamćenju.¹⁸ Priповједачica, nakon prvobitne fascinacije, percipira enciklopediju mrtvih tek kao apsolutni, u svojoj savršenosti začudni pohranjujući arhiv čiju masu podataka više ne može savladati. Ona pronalazi utočište u osobnom funkcionalnom pamćenju u kojemu se, pak, na kraju bira i aktualizira samo ono što ima veze s njezinim subjektivnim sjećanjima.

To suprotstavljanje dvaju različitih formi pamćenja jasno se pojavljuje u predočavanju oca. Dok enciklopedija u svojoj sveznajućoj objektivnosti i dalje katalogizira: „*Enciklopedija* u jednom od završnih poglavljia donosi i tok pogrebnog ceremonijala, ime sveštenika koji ga je opojao, izgled venaca, spisak onih koji su ga ispratili iz kapele, broj sveća koje su bile upaljene za njegovu dušu, tekst čitulje u *Politici*. (Kiš 1995a, 69)”, priповједачica se na kraju eksplicitno distancira od te „pomame nabrazanja“ („Neću navoditi žalosni inventar stvari koje su ostale za njim“, Kiš 1995a, 69) i nadomješta je vlastitim, subjektivnim sjećanjem:

Nemam snage niti da vam opisujem onaj pogled kojim se oprostio sa mnom na stepeništu bolnice dan-dva pred operaciju; u njemu je sažet čitav život i sav užas saznanja smrti (Kiš 1995a, 70. potcrtao R. N.).

Enciklopedijska cjelokupnost života – „čitav život“ glasi podnaslov priповijetke – sada se nalazi zgusnuta u jednom jedinom pogledu priповјedačice. Zasigurno, ta se promjena od ponovnoga očeva rođenja u apsolutnoj enciklopediji, do neposredne prisutnosti smrti, odnosi na cjelokupni kontekst knjige u kojoj je sadržana priповijetka i čije ime i nosi: u *Enciklopediji mrtvih* radi se, naime, o različitim pokušajima ljudi iz raznih epoha i

¹⁸ O razlici između „pohranjujućeg“ i „funkcionalnog“ pamćenja usp. Assmann 1999, 130-142.

kulturalnih prostora da prevaziđu vremensku dimenziju. Ti pokušaji, međutim, svi vode u jedinu sigurnu realnost, realnost smrti.¹⁹ No zapanjujuća je činjenica da ovo tako centralno mjesto više nema mnogo zajedničkog s Kišovom prozom. Jer sjećanje kod Kiša ne označava patosom nabijenu neposrednost, već je uvijek povezano s očuđujućom ironijom.²⁰ Upravo nedostatak očuđujuće distance prema prošlosti omogućuje da se progresivno udaljavanje pripovjedačice od enciklopedije mrtvih shvati kao neuspjeh njezinih pokušaja transkripcije enciklopedijskoga modela. U onoj mjeri u kojoj pripovjedačica bježi od tjeskobne, sveobuhvatne objektivnosti enciklopedijskoga i traži spas u vlastitom subjektivnom, bitno ograničenom sjećanju, ona se udaljuje i od Kišovog enciklopedijskog načina pisanja i profilira se sve više vlastitim načinom pisanja, kojega vraća u svojevrstan oblik patosom nabijene književnosti sjećanja. Pri tome jedan jedini pogled njezinoga oca postaje vrstom maksimalno sažetog enciklopedijskog članka kojemu više nisu potrebni katalozi, liste ili nabrajanja, no kojega može čitati samo jedna osoba – sama pripovjedačica.

Kako treba tumačiti to osujećenje pripovjedačice u primjeni enciklopedijskoga modela? U čemu se sastoji njegova poetološka dimenzija? Pogleda li se cjelokupno djelo Danila Kiša ustanovit će se, kao prvo, da „Enciklopedija mrtvih“ nije jedini tekst u kojemu se inscenira neuspjeh unutarfikcionalnog realiziranja enciklopedijskoga idealta. To je slučaj i u romanu *Bašta, pepeo* u kojemu pripovjedač Andreas Sam u poetskim slikama rekonstruirasvojedjetinjstvo, a unjemu nestanak svoga židovskog oca, neurasteničnog enciklopediste i revolucionarnog lutajućeg filozofa Eduarda Sama. Prije hapšenja i deportacije u geto, Eduard Sam radi na „Redu vožnje autobuskog, brodskog, železničkog i avionskog

^{19.} O Kišovoj thanatopoetici usp. Lachmann 2007.

^{20.} Usp. Kišovu definiciju proze kao „ironije protiv osjećaja“ (Kiš 1994, 216). O tome usp. i Müller-Ullrich 1995.

saobraćaja“ koji u pripovjedačevoj „djetinjastoj logici“ (Urban 1990, 217) postaje demijurško-kozmogonička, anarhističko-mesijanska enciklopedija čiji obim, stalnim dodavanjem paratekstualnih elemenata, poput bilježaka na marginama, fusnota, preambula i pogovora, doslovce eksplodira:²¹

Jer moj otac je u to vreme radio na trećem ili četvrtom izdanju jedne od svojih svakako najpoetičnijih knjiga, na svojim putopisima, na u to vreme čuvenom *Konduktelu autobuskog, brodskog, železničkog i avionskog saobraćaja* (Kiš 1995g, 22).

U tom veličanstvenom rukopisu bili su se slegli svi gradovi, sva kopna i sva mora, sva nebesa, sva podneblja, svi meridijani. [...] To je bila jedna apokrifna, sakralna biblija u kojoj se ponovilo čudo postanja, no u kojoj su ispravljene sve božje nepravde i nemoć čovekova. [...] Sa slepim besom Prometeja i demijurga, moj otac nije priznavao daljinu između zemlje i neba. U tom anarhičnom i ezoteričnom novom zavetu bilo je posejano seme novog bratstva i nove religije, ispisana teorija jedne univerzalne revolucije protiv Boga i svih njegovih ograničenja (Isto, 41f).

Beleške na dnu stranica ili ideografski znaci u vidu krsta, polumeseca ili šestokrake zvezde zamjenjeni su čitavim stranicama sitno pisanog rukopisa, skraćenice su se pretvorile u zaglavљa, zaglavљa u glave, i uskoro je prvobitna ideja kombinovanog konduktora i bedekera postala samo mala, provokatorska oplodna ćelija koja se delila, kao kakav primitivni organizam, u geometrijskoj progresiji, tako da je na kraju od onoga što je bio *Red vožnje autobuskog, brodskog, železničkog i avionskog saobraćaja* ostala samo sasušena čahura, ideografski znak, velika zagrada i skraćenica, a podtekst, marginalije i fusnote upili su u sebe tu sitnu, utilitarnu i nestabilnu konstrukciju [...] (Isto, 47).

Heretički plan drugog stvaranja svijeta, kojega je u njegovoj megalomanskoj disfunkcionalnosti

²¹ U svome svojstvu konglomerata različitih područja znanja i njihovog komentara red se vožnje nadovezuje na strukturu *Talmuda*. Usp. Kiš 1995b, 21). O tome i Düwell 2004, 74. Na intertekstualnoj razini u Kišovome se redu vožnje krije i „praknjiga“ („autentyk“) Bruna Schulza koju traži figura oca u *Dućanima cimetne boje (Sklepy cynamonowe)*, kako bi iznova uspio doći do kreacije svijeta opisane u *Thori*. O tome usp. Lachmann 2007/2008, 367-372.

nemogućno realizirati, kroz pripovjednu perspektivu stječe kako tragičku, tako i ludističko-parodističku dimenziju. Tragička dimenzija nastaje jer mladi Andreas očev red vožnje vidi kao razlog s kojega je obitelj „progonjena“ i mora napustiti stan u Ulici kestenova:

Svesni opasnosti koja nam preti zbog očevog mesijanskog reda vožnje, koji je bio stavljena na indeks novog poretka (zbog slobodoumnih i revolucionarnih ideja koje sadrži), morali smo da se sklonimo iz ulice divljih kestenova. Odselili smo se u jednu nisku kućicu u najbednjem kraju grada [...] (Isto, 49f).

Ludističko-parodistički moment odnosi se na hipertrofijski karakter enciklopedije-reda vožnje koji odustaje od selekcije predočivoga i teži totalitetu koji na kraju njegovu realizaciju čini neostvarivom. Apsurdnost te vrste enciklopedike pripovjedač razotkriva kroz – iznova enciklopedijsko – nabranjanje područja znanja koje Eduard Sam izučava kako bi ostvario svoj mahniti red (vožnje). Taj katalog, koji se proteže na nekoliko stranica, a svoj enciklopedijski karakter sadržava u samome sebi, kao u kakvome *mise en abymeu* („Alhemijiske, antropološke, antropozofske, [...] enciklopedijske, [...] zoografske, zoološke i zoogeografske studije.“ [Isto, 45-47, potcrtao R. N.]), mesijanskoj maniji Eduarda Sama pridaje zatvoreni oblik kojim se pokazuje hipetrofija „Reda vožnje“ što razbija bilo kakav oblik.

Kozmogonijski red vožnje Eduarda Sama u *Bašti, pepelu* otjelotvoruje jednu enciklopediku dovedenu *ad absurdum* koja svojim disfunkcionalnim, preobilnim, disocijativnim karakterom predstavlja negativnu foliju pozitivno konotiranoj formi enciklopedijskoga pisanja koje, sa svoje strane, reprezentira omiljena lektira maloga Andreasa Sama, *Mala školska Biblija*. To nije bez razloga „[knjiga koja] je bacila u zasenak inkriminisani očev Red vožnje“ (Kiš 1995g, 81). Ona postaje istinskim izvorom inspiracije za fantaziju pripovjedača. Kao književni model, školska *Biblija* otjelotvoruje kišovski ideal zgusnutoga totaliteta čijim se opisom gotovo doslovce anticipira „magijski stil“ enciklopedije mrtvih:

Ta je biblija bila kvintesencija svih čудesa, svih mitova i legendi, velikih dela i užasa, konja, vojski i mačeva, truba, doboša i jauka. [...] Božansk[a] sažetost anegdote, t[ā] srž srži bez rečitosti, t[i] događaj[i] razgolićen[i] do kosti, taj do belog usijanja doveden siže [...] (Kiš 1995g, 81f).

Tu se, dakle, radi o strategiji profiliranja enciklopedijskoga pisanja koju Kiš shvaća u analogiji s alkemijskom procedurom *solve et coagula* (usp. Miočinović 2001, 98), kroz insceniranje osujećenja nemoguće, budući da ju se tumači kao ekstenzivnu, enciklopedike. Tom se strategijom Kiš služi i u *Enciklopediji mrtvih*, no s jednom bitnom razlikom: tu se ne stvara kontrast između dvaju fikcionalnih tekstova, kao što je to bio slučaj u *Bašti, pepelu* između Reda vožnje i Školske Biblije, već između fiktivne enciklopedije mrtvih i njezine fiktivne transkripcije. Moment osujećenja tu se odnosi na transkribiranje enciklopedijskog modela kojega pripovjedačica sve intenzivnije percipira kao jedan arhiv, zagušujući u svome sveznanju i sveobuhvatnosti. Percepcija nastaje – kao što smo vidjeli – iz nesposobnosti pripovjedačice da pronađe adekvatnu inačicu magičnome stilu knjige mrtvih. U onoj mjeri u kojoj pripovjedačica gubi iz vida „neverovatni amalgam enciklopedijske lapidarnosti i biblijske rečitosti“ (Kiš 1995a, 49), enciklopedija mutira u prijeteći projekt potpunoga arhiviranja ljudskoga života. Taj neuspjeh pripovjedačice i njezino prebacivanje u modus osobnoga sjećanja ipak ne negiraju enciklopedijsku paradigmu, već stvaraju osjetnu diferenciju prema enciklopedijskom idealu knjige mrtvih koja taj ideal upravo profilira. Jer baš progresivno udaljavanje pripovjedačice od enciklopedije mrtvih i njezinog „magičnog“ načina pisanja ističe prve, uspješne, pokušaje pripovjedačice u transkribiranju toga stila. I nije slučajno što te pasaže spadaju u Kišova najbolja realiziranja enciklopedijskog načina pisanja koje je svojim osebujnim amalgamiranjem *brevitasa i copie*, sintetičkog zgušnjavanja i disocirajućeg katalogiziranja, sposobno prikazati totalitet sastavljen od fragmenata.

S njemačkoga preveo Davor Beganović

Bibliografija

- Assmann, A. 1999. *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München.
- Beganović, D. 2007. *Pamćenje traume. Apokaliptička proza Danila Kiša*. Zagreb, Sarajevo.
- Belknap, R. E. 2004. *The List*. New Haven.
- Burkhart, D. 1995. „Ars memoriae und ars combinatoria in der Postmoderne. Am Beispiel von M. Pavić“. *Die Welt der Slaven* 40, 341-351.
- Delić, J. 1995. *Književni pogledi Danila Kiša. Ka poetici Kišove proze*. Beograd.
- Eco, U. 2009. *Die unendliche Liste*. München.
- Düwell, S. 2004. „Fiktionen aus dem Wirklichen“. *Strategien autobiographischen Erzählens im Kontext der Shoah*. Bielefeld.
- Göbler, F. 1997. „Zur Realisierung formalistischer Konzepte in Danilo Kiš' Prosaband *Enciklopedija mrtvih*“. *Zeitschrift für slavische Philologie* 56, 37-54.
- Jerkov, A. 1990. „Leksigografska paradigma. Model enciklopedijske proze Danila Kiša“. *Književnost* 45, 2-3, 244-262.
- Kilcher, A. B. 2003. *Mathesis und poiesis. Die Enzyklopädik der Literatur 1600-2000*. München.
- Kiš, D. 1995a. *Enciklopedija mrtvih (Sabrana dela Danila Kiša)*. Beograd.
- Kiš, D. 1995b. *Život, literatura (Sabrana dela Danila Kiša)*. Beograd.
- Kiš, D. 1995c. *Homo poeticus (Sabrana dela Danila Kiša)*. Beograd.
- Kiš, D. 1995d. *Peščanik (Sabrana dela Danila Kiša)*. Beograd.

- Kiš, D. 1995f. *Čas anatomije (Sabrana dela Danila Kiša)*. Beograd.
- Kiš, D. 1995g. *Bašta, pepeo (Sabrana dela Danila Kiša)*. Beograd.
- Kiš, D. 1998. *Die Anatomiestunde*. Aus dem Serbokroatischen von Katharina Wolf-Grießhaber. München, Wien.
- Kovač, M. 1995. „Die Ästhetik der Verknappung. Ivo Andrić und Danilo Kiš“. *Schreibheft* 46, 120-121.
- Lachmann, R. 2007. „Danilo Kiš Thanatographie. Non omnis moriar“. *Wiener Slawistischer Almanach* 60, 433-454.
- Lachmann, R. 2007/2008. „Schulzoide‘ Momente im Frühwerk von Danilo Kiš“. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 65, 353-381.
- Lachmann, R. 2008. „Zur Poetik der Kataloge bei Danilo Kiš“. In: Grübel, R., W. Schmid (Hg.). *Wortkunst. Erzählkunst. Bildkunst. Festschrift für A. A. Hansen-Löve*. München, 296-309.
- Mainberger, S. 2003. *Die Kunst des Aufzählens. Elemente zu einer Poetik des Enumerativen*. Berlin, New York.
- Matvejević, P. 1995. „Die Po-Ethik des Danilo Kiš“. *Schreibheft* 46, 16-20.
- Miočinović, M. 2001. „Ein Schriftsteller ist ein Mensch, der über die Form nachdenkt“. In: Richter, A. (Hg.). *Entgrenzte Repräsentationen und gebrochene Realitäten. Danilo Kiš im Spannungsfeld von Ethik, Literatur und Politik*. München, 97-110.
- Müller-Ullrich, B. 1995. „Ironisch gegen die Schrecken der Existenz. Ein letztes Gespräch mit Danilo Kiš“. *Schreibheft* 46, 21-23.
- Petzer, T. 2008. *Geschichte als Palimpsest. Erinnerungsstrukturen in der Poetik von Danilo Kiš*. Frankfurt/M. u.a.

- Pijanović, P. 1992. *Proza Danila Kiša*. Priština u.a.
- Rakusa, I. 1998. „Erzählen als Aufzählen. Danilo Kišs literarische Inventare“. In: Gazzetti, M., D. Schmidt (Hg.). *Danilo Kiš. Literaturmagazin* 41, 121-134.
- Rizzante, M. 1998. „Enzyklopädie und Roman. Über die Ästhetik von Danilo Kišs Prosa“. In: Gazzetti, M., D. Schmidt (Hg.). *Danilo Kiš. Literaturmagazin* 41, 106-112.
- Schmid, W. 2008. *Elemente der Narratologie*. Berlin, New York.
- Urban P. 1990. „Nachwort“. In: Kiš, D. *Garten, Asche*. Frankfurt/M., 217-225.
- Wiethölter, W., F. Berndt, S. Kammer. 2005. „Zum Doppel Leben der Enzyklopädik – eine historisch-systematische Skizze“. In: dies. (Hg.). *Vom Weltbuch bis zum World Wide Web. Enzyklopädische Literaturen*. Heidelberg, 1-51.
- Wolf-Grießhaber, K. 2001. *Des Iltisses Kern: Zur Sinnproduktion in Danilo Kišs Ein Grabmal für Boris Davidovič*. Münster.

Нууц ти же Спас Григорьевич Нууц...
Нека ти съхте съде и Григорий Нека беше съде дос
тиде... я не моя...

kRITIKa

O Branku Lazareviću

Jer noć je sve, i tmina, mrak i pomrčina... Da nije stvaranje ljudsko rod tog truljenja? Ali, bez toga, možda bi sve bilo još teže „ništa”.

Branko Lazarević

Kosmopolitski duh Branka Lazarevića (1883-1968) položio je mnoge „zlatne monete” u riznicu srpske kulture.

Primivši znanja sa samog izvora modernog srpskog prosvetiteljstva, učenik Bogdana Popovića, Jovana Skerlića i Branislava Petronijevića, mladi Lazarević je došao do „razmaha snage” s kojom će početi da objavljuje kritičke tekstove u vodećim književnim časopisima svog doba – *Srpskom književnom glasniku*¹ i *Delu*². U Lazarevićevom publicističkom radu nezaobilazna je uloga glavnog urednika *Srpskih novina* u godinama Prvog svetskog rata, na Krfu³, a posebno vođenje *Zabavnika*, koji je, kao dodatak tom časopisu, bio jedina književna publikacija za vreme rata.

Studijama *Prolegomena za jednu teoriju estetike* (1925), zatim *Filozofija kritike i drugi eseji* (1941),

1. Časopis je osnovao Bogdan Popović 1901. godine. Urednici ovog časopisa, među kojima su bili Bogdan Popović, Jaša Prodanović, Slobodan Jovanović i Jovan Skerlić, okupljali su gotovo sve srpske i jugoslovenske intelektualce prve polovine 20. veka, uneli nova merila u srpsku umetnost i otvorili joj vrata ka evropskim kulturnim tokovima. Časopis je izlazio do 1941. godine, sa pauzom od 1914. do 1920. godine.

2. Časopis je uređivao istoričar dr Dragoljub M. Pavlović.

3. Lazarević je dva puta obukao uniformu – prvi put kao rezervni potporučnik u Balkanskim ratovima (čak se proneo glas da je poginuo u Kumanovskoj bici), a potom u Prvom svetskom ratu, gde je bio i ranjen i preživeo povlačenje srpske vojske preko Albanije do Krfa.

Lazarević je srpsku estetičku misao smestio u prostor najviših vrednosti. Da je Lazarević u prvom redu estetički kritičar, čiji su gotovo svi tekstovi prožeti upravo teorijskim razmatranjima o poreklu i načinu umetničkog stvaranja i lepoti kao vidu borbe protiv besmisla, ističe Dragan M. Jeremić pišući o ovom kritičaru⁴. Predrag Palavestra primećuje da bi se samo jedna knjiga iz *Sabranih dela*⁵ B. Lazarevića mogla nazvati književnom kritikom u užem smislu reči, dok preostali njegov opus čine pretežno eseji i ogledi, te Palavestra Lazarevića vidi pre kao „mislioca književnosti“, „više teoretičara kritike, estetičara i filozofa“.⁶

Jedan od najmarkantnijih pisaca beogradskog stila, Slobodan Jovanović, reči će 1932. godine za Lazarevića: „On je jedan od najsajnijih stilista koje danas imamo.“⁷ Jovanović će već tada ocrtati sve suštinske odlike Lazarevićevog odnosa prema umetnosti: shvatanje kritike kao umetničkog dela, umetnosti kao najpouzdaniјeg puta kojim čovek može poći u saznavanje tajne života, naglašen estetički momenat u tumačenju problema stvaranja. Kasnija bavljenja pitanjem Lazarevićevih pogleda na književnost i umetnost uopšte (iz pera Dragana M. Jeremića, Dušana Puvačića i Predraga Palavestre) potvrđuju tačnost Jovanovićevih uvida istovremeno ih upotpunjajući. Tako će Jeremić,

4. Dragan M. Jeremić, „Estetička shvatanja Branka Lazarevića”, u: Branko Lazarević, *Sabrana dela knj. 6, Pitanja i čuđenja* (Beograd: ZUNS, 2005).

5. Reč je o knjizi *Impresije iz književnosti i pozorišta*, prvoj u okviru *Sabranih dela* Branka Lazarevića u osam knjiga, čiji je izdavač Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003. U pomenutoj knjizi su sabrani Lazarevićevi tekstovi objavljivani u periodici od 1907. do 1925. godine, na temu stvaralaštva Svetislava Stefanovića, Iva Cipika, Petra Kočića, Milana Rakića, Vladislava Petkovića-Disa, Bore Stankovića; članci u kojima daje svoj sud o „novim“ strujama u našoj književnosti koje danas zovemo avangardnim; pozorišna kritika, kao i kratak tekst pod nazivom „Andrićev kompleks“ iz 1962. godine.

6. Predrag Palavestra, *Istorija srpske književne kritike: 1768-2007*, tom 1, (Novi Sad: Matica srpska, 2008), 237.

7. Citat iz Jovanovićevog predgovora Sabranim delima B. Lazarevića (1932-1935) naveden prema: *Sabrana dela Slobodana Jovanovića, Iz istorije i književnosti I*, (Beograd: BIGZ-Jugoslavijapublik-SKZ, 1991), 809.

korigujući iskaz Jovana Skerlića u *Istoriji nove srpske književnosti*⁸ kojim je Lazarević okarakterisan kao primer impresionističkog kritičara, u prvi plan izvesti Lazarevića filozofskog estetičara čija „tragična filozofija agnosticizma i skepticizma nalazi svoju svetlu stranu i svoje pomirenje sa životom u estetičkom hedonizmu.”⁹

Ovaj vrsni stilista, izuzetne živosti i slikovitosti u izrazu koju su zapazili još Skerlić i Jovanović, jeste vrednovao dela prema utisku koji u njemu izazivaju. Lepotu je, nesumnjivo, držao za naročitu vrednost umetničkog dela, ali, nasuprot larpurlartistima, *samo Lepo* nije smatrao odlikom velike umetnosti. Od dela koja „ulaze u svetilište” očekivao je da zarone u najdalje dubine čovekovog kompleksnog bića, da daju život u svoj njegovoј punoći.

Pored književne, Lazarevićev život je obeležila i blistava diplomatska karijera (1919-1939)¹⁰ koja ga je dovela u dodir sa umetničkim ostvarenjima, politikom, filozofijom i jezicima tadašnje Evrope i sveta.

U svom pogovoru za *Političke rasprave* Branka Lazarevića, Palavestra zaključuje da je „stvaranje slobodnog građanina i prosvećenog građanina sveta

8. „Lazarević je po svojim književnim shvatanjima impresionist, više i isključivije no i jedan od ranijih književnih kritičara srpskih; bez drugih preokupacija, on u književnosti traži samo lepotu.” Jovan Skerlić, *Istorija nove srpske književnosti*, (Beograd: Prosveta, 1967), 475. Mada je i Skerlić, u ovom svom sažetom napisu pomenuo da mladi Lazarević, koji je tada na samom početku svog literarnog delovanja, „pri ocenjivanju pojedinih knjiga prelazi na opštija i veća književna pitanja, i od književne kritike ide u estetiku.”

9. Dragan M. Jeremić, *Isto*, str. 223.

10. Nakon Prvog svetskog rata, Lazarević je postavljen za sekretara poslanstva Kraljevine SHS u Vašingtonu. Od tada će se mesto njegovog boravka često menjati: Čikago-Berlin-Prag-Bern-Tirana-Varšava-Prag-Varšava-Ankara-Beč-Brisel. Penzionisan je na zahtev promenjene vlade Kraljevine Jugoslavije. „Taj iznenadni, politički motivisani postupak, koji se pripisuje vlasti Cvetković-Maček i novom ministru inostranih dela Aleksandru Cincar-Markoviću, sproveden je netaktično i grubo, i Lazarević ga nikad nije zaboravio ni oprostio.” Nav. prema P. Palavestra, „Branko Lazarević u srpskoj književnosti”, u: Branko Lazarević, *Sabrana dela knj. 6, Pitanja i čuđenja*, str. 327.

bila do kraja života zavetna misao Branka Lazarevića.¹¹ Intelektualac izrazito liberalnih pogleda, pobornik individualizma i demokratski uređenog društva, Lazarević je u godinama Drugog svetskog rata i po oslobođenju Jugoslavije bio u nemilosti novog, komunističkog režima.¹²

Pisanje ovog rada podstaknuto je željom da se osvetli poseban deo Lazarevićeve ostavštine do kojeg je SANU došla 2004. godine¹³, a koji čine njegovi dnevnički. Objedinjeni pod naslovom *Dnevnik jednoga nikoga*, zapisi koji obuhvataju vremensko razdoblje od 14. jula 1942. do 21. maja 1947. godine oslikavaju dane jednog elitnog uma u paklu ratne stvarnosti u okupiranom Beogradu, kao i bedu duhovnog života posleratnih vremena. U izuzetno iluminativnom članku povodom publikovanja ovog dnevnika, Natalija Ludoški će podsetiti na, ideološkim razlozima objašnjivu, nepravednu marginalizaciju opusa Branka Lazarevića tokom više od pola veka.¹⁴ Otuda je i ovaj tekst, koji za

11. Nav. prema: Branko Lazarević, *Sabrana dela knj. 7, Političke rasprave-Ostavština*, str. 465

12. U martu 1947. godine Lazarević je isključen iz Udruženja književnika Srbije. Nedugo potom, kako navodi Palavestra, očajnički je pokušavao da se, ilegalno, prebaci u inostranstvo. Preselivši se iz Beograda u Dubrovnik, bio je na putu da ribarskim brodićem prebegne u Italiju, kad je uhvaćen i poslat u zatvor gde je zadržan, kako Palavestra kaže, „duže vreme“. U tekstu crnogorskog pisca Jevrema Brkovića, nailazi se na podatak da je Lazarević u zatvoru bio 1948-1951. Prema: http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/dokumenti/hercegnovsko_dani_uz_branka_lazarevica_i_iva_andrica_j_brkovic.html

13. Prilikom pripremanja *Sabranih dela* B. Lazarevića u izdanju ZUNS-a 2003. godine, piređivači su se javno obratili eventualnim naslednicima Lazarevićeve izgubljene ostavštine. U proleće 2004. godine akademiku Predragu Palavestri se javila gospođa Olivera Doksetić, nekadašnji službenik Gradske skupštine u Herceg Novom i ponudila na otkup izgubljene tekstove Branka Lazarevića koji su se nalazili u njenom posedu.

14. Natalija Ludoški, „Misao hamletovske provenijencije (Branko Lazarević: *Dnevnik jednoga nikoga*)“, *Beogradski književni časopis*, br. 13, (zima 2008): str. 189.

Naslovom svog teksta kritičarka ukazuje na izvanredno uočenu okosnicu Lazarevićevih zapisa ispoljenu na planu niza dilema, kako opštećovečanskih, društvenih, tako i ličnih: Zapad ili Istok, slobodna misao ili „omasovljavanje,“ optimizam ili pesimizam... Upravo na ovakvim

temu ima donedavno zaboravljene dnevničke zapise ovog mislioca, prilog novom vrednovanju njegove uloge u srpskoj književnosti i priznavanju mesta koje mu u njenim okvirima nesumnjivo pripada.

Dragocen već samo kao seismograf duha jednog zanimljivog čoveka, hronika jednog uzburkanog vremena, ovaj dnevnik obiluje značajnim raspravama o poreklu, smislu i vrednosti umetničkog stvaranja.

U kovitlacu doba sveopšte dehumanizacije, u „oskudnim vremenima“ naše civilizacije, onaj koji je imao „snažno i negovanovo poverenje u izgovorenu reč“,¹⁵ baš kao po savetu cara-filozofa, vršio je dužnost čoveka „upravljujući se po svojoj prirodi (...) kao što smokva vrši dužnost smokve (...) i pčela posao pčele.“¹⁶

Dnevnik jednoga nikoga – semantika naslova

U uvodu, nastalom dve godine nakon prvog zapisa u dnevniku¹⁷, Lazarević kaže da je počeo da piše „teško ophrvanog duha ništavilom svega i obremenjenog bremenom neopozivog fatuma“.¹⁸ Istorijski kontekst u kojem zapisi nastaju neodvojiv je od njihovog značenja, tj. vreme koje dovodi u pitanje čovekovu „titulu“ homo sapiensa, nesumnjivo pridaje Lazarevićevim redovima pesimističnu boju. Kao odličan poznavalac filozofije i njenih sistema, došao je do zaključka da svi oni, „uključujući i onaj optimistički Lajbnicov, nisu drugo do

---

mestima, na kojim će se u svojim dnevnim beleškama autor osvrtati na kardinalna pitanja svog vremena, ali i na ona od ikona, čitaocu je, kao svojevrsni lajtmotiv, ostavljen poznati citat: „That is the question.“

15. P. Palavestra, „Branko Lazarević u srpskoj književnosti“, u: Branko Lazarević, *Sabrana dela, knj. 6. Pitanja i čuđenja*, str. 329.

16. Marko Aurelije, *Samom sebi*, (Beograd: Dereta, 2008), 109, 174.

17. Uvod za ovaj dnevnik Lazarević piše 9. oktobra 1944, dok je datum koji otvara *Dnevnik jednoga nikoga* 14. jul 1942. godine.

18. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga – prvi deo (1942-1946)*, (Beograd: ZUNS, 2007), 7.

teške tuge, tužbalice, elegije.“¹⁹ Čovek, žedan saznanja o postanku i smislu postojanja sebe i sveta, večito je „bolan od bolesti ZAŠTO?“²⁰ na koje nema odgovora. „Rezultat: večito zunzaranje oko svoje svetiljke (...) Čudi se i pitaj, i to je sve.“²¹ Po mnogim stranicama ovog dnevnika rasuti su uvidi u tragiku sudsbine čoveka, koji, kako Lazarević navodi, u metafizičkom korenu svoje ličnosti nosi nemir i pred čijom molbom: „Sezame, otvorise!“ sve ostaje pod tajanstvenim pečatom.²²

Naslov ovog Lazarevićevog dela uvodi nas, s jedne strane, u problematiku opšteliudske situacije omeđenosti i sićušnosti u odnosu na nemi univerzum. Pa tako reč „nikoga“ svakako upućuje na doživljaj ništavnosti sopstvenog, ali i univerzalno shvaćenog subjekta²³. Atributom „jednoga“ kao da se hoće još više da naglasi jeza postojanja, usamljenost u „dolini plača“, kratkoća našeg boravka na zemlji. *Jedan* čovek, koji će biti ovde *jedan dan*²⁴, piše svoj dnevnik. Ali, on – piše! I upravo tu nam se pokazuje i druga strana tumačenja pomenutog naslova. U reči „dnevnik“ otkriva se iskonski čovekov nagon za trajanjem, pamćenjem, postojanjem, za „biti.“ Iz dubina najcrnjeg pesimizma, pojavljuje se pisaljka kao znak borbe za trajanje.²⁵

Lazarević sebe često naziva nihilistom. Nihilizam za njega predstavlja takođe jednu veru, veru ni u šta. On je jedina izvesna sloboda, dok je sve drugo robovanje sistemu, doktrini, veri, shemi. Ništavilo izbjija iz svih

19. *Isto*, str. 316.

20. *Isto*, str. 42.

21. *Isto*, str. 22, 38.

22. *Isto*, str. 27, 34.

23. Jer Lazarević najavljuje ove zapise kao dnevnik *našeg i svog života*, vidi: *Isto*, str. 11.

24. „Sve traje samo jedan dan, i čovek, koji se seća, i stvar koje se seća.“ Marko Aurelije, *Samom sebi*, str. 83.

25. „O kad bi se napisale riječi moje! Kad bi se stavile u knjigu! Pisaljkom gvozdenom i olovom na kamenu za vječni spomen kad bi se urezale!“ *Knjiga o Jovu* 19, 23-24, u: *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, (Beograd: Biblijsko društvo, 1973), 423.

filozofija, umetnosti i nauka. Jedino se u smrt ne može sumnjati. *Cogito, ergo mors sum*, navodi Lazarević. „Ni religije mnogo ne teše; ni religije kojima je to jedna od najplemenitijih dužnosti.“²⁶ Lazarević ih vidi kao anesteziju za strah i bol od smrти, kao opijum za spas od beznađa.

„Nezadovoljan sam što živim, i ljutim se na misao da umrem.“²⁷ Ova rečenica ilustruje čovekov dvostruki odnos prema sopstvenom bivstvovanju. Ovako o tome piše Lazarević: „I to je tako pečalno i bolno i, opet, nešto nas vezuje za ovaj život, baš za ovaj i ovakav život, za taj i ni za kakav drugi, za taj pakao (...) *Bolje živ nego mrtav*, kaže narod.“²⁸ I mada, podsećajući nas na ruku Aleksandra Velikog, namerno prebačenu, praznu, preko sarkofaga, podvlači da je „sve naše – ništa: prazna šaka,“²⁹ Lazarević će reći: „Priznajem da je duh, ipak, jedno čudo, i da je stvaralac čudesa.“³⁰ Sva vrednost naša je u tim „fosforescencijama“, u stvaranju kao odgovoru na prolaznost. „Gori plamičak duha na sveći tela.“³¹

Pisanje je čin optimizma. Ono obezbeđuje kontinuitet, ono je vid komunikacije jer, čak i kada pisac nema nameru da svoj zapis objavi, kao što to na više mesta u ovom *Dnevniku jednoga nikoga* napominje Lazarević³², ono uvek prepostavlja ličnost čitaoca.

26. Branko Lazarević, *Isto*, str. 214.

27. *Isto*, str. 255.

28. *Isto*, str. 127.

29. *Isto*, str. 39.

30. *Isto*, str. 172.

31. *Isto*, str. 41.

32. „Iako mi ne pada na pamet da ga (Dnevnik – T. Ž.) štampam, ne beležim sve što mi prođe kroz duh i dušu niti idem iskreno do kraja.“ *Isto*, str. 104. Zatim: „Do đavola! Ja ovaj Dnevnik pišem kao da će, možda, jednoga dana biti štampan i kao da će i ja sam da ga štampam.“ *Isto*, str. 243.

U navedenom članku, Natalija Ludoški će prokomentarisati da Lazarevićevo naknadno pisanje „Uvoda“, kao i prepisivanje fragmenata iz nekoliko puta pomenutog „drugog dnevnika“ potkrepljuju tezu da je ovaj *Dnevnik* pisan, kako kaže, „s predumišljajem da će jednog dana izaći pred javnost bez obzira na decidirano izrečenu suprotnu tvrdnju.“ Nav. prema: Natalija Ludoški, *Isto*, str. 190.

Iz Lazarevićevih svedočenja o godinama Drugog svetskog rata čita se apokaliptična vizija: „Zatrubilo je svih sedam anđela iz *Otkrovenja Jovanovog*.“³⁴ U zapisu od 7. aprila 1944. pisac će prokomentarisati atmosferu među ljudima koju su stvorile godine robovanja: svet je postao zverinjak, na ulicama se čuju samo psovke, „sem straha od neprijatelja i njegove kazne, nema nikakvog straha koji bi držao čoveka da bude kolikotliko pristojan (...) Svet se prokalpio, krađe, laže, ogovara, dostavlja.“ Našu zemlju potresa i građanski rat. Opredeljivanje naroda između Ravne gore i Tita, stradanje za interes velikih sila, „revolucija koja je došla spolja“, izazivaju osećanje užasa i ispunjavaju Lazarevićeve zapise gorčinom.

Period u kojem besni „aždaja rata“ Lazareviću donosi i ličnu tragediju. 20. januara 1943. godine umire mu supruga Radmila Milošević. Zla sudbina, međutim, tek se nadvila nad Branka Lazarevića. Zapis od 14. avgusta 1944. godine nosi posvetu *Seni moga sina Ivana*. Ivan se, osetivši da je sramota ne otici dobrovoljno u akciju, javio da ide na teren i u borbu. „Otišao je jednog jutra u Ravnu goru (...) još nevičan oružju i gerili.“ Poginuo je negde kod Raške, ne zna mu se grob. Lazarević postavlja pitanje da li vredi žrtvovati se za „zemlju mangupa.“ Obuzima ga tragično osećanje života. „Gord sam što je izvršio svoju misiju i jadan sam što ga nema“, napisće. Stariji Lazarevićev sin, Đorđe, upokojio se 10. marta 1945. godine. Umro je u Lezenu, u Švajcarskoj, posle desetogodišnjeg bolovanja. „Bio je mučenik i heroj. Nikada nijedne reči o svom teškom udesu (...) uteha mu je bila muzika i silno čitanje.“ Budući slabog zdravlja, „perom je radio za Ravnu goru.“ Krajem 1944. godine Lazarević je ponižen, proteran iz svoje kuće

33. *Isto*, str. 251.

34. *Isto*, str. 75.

u Andre Nikolića ulici, a i vila na Hvaru, njegov tusculum koji često spominje kao oazu mira, oduzeta mu je. „Ljudi mi sve spališe i u pustoš pretvoriše (...) Juče videh kako se po bašti vuče i *Mesečeva sonata*, fotografsko izdanje originala Betovenovog (...) Jubilarno izdanje celog Voltera, ukradeno i odneseno, smeši se odnekud na sve to iz sobe i biblioteke nekog našeg Avara koji je nikad neće čitati ili se njegov pepeo raznosi iz nekog vrta u okolini gde su njime Skiti kuvali svoj pasulj.“³⁵ Primljen na stan kod prijatelja, arhitekte Đokića, Lazarević je osetio sav očaj čoveka bez porodice, bez otadžbine, bez slobode.

Rušilačka sila je, prema Lazareviću, glavno obeležje revolucija. One predstavljaju kruz kulture. Na više mesta u ovom *Dnevniku* pisac raspravlja o uzrocima i posledicama revolucija kao civilizacijskih činjenica.³⁶ One retko nastaju na temelju nekog načela i ideje, već ih iniciraju ljudski nagoni i htenja. Kako svako za sebe želi najbolje, a do toga ne može da dođe redovnim putem, talentom, vrednoćom ili ekonomisanjem, on to hoće silom i revolucijom. Kao ilustraciju ove pojave Lazarević pominje revolucionare koji su za sebe izabrali najlepše vile na Dedinju. „Skorojevići ubacuju ugarke u zgrade koje nisu zidali a u koje hoće da se usele.“ Pisac ističe da mrzi svaku ideologiju, a naročito revolucionarnu jer se ona pokazuje kao neljudska i neživotna zaboravljajući da su priroda i čovek prva načela i najviše vrednosti. Nakon „čistke“ produžava se ono što je bilo. „Priča o Kurti i Murti i kobili za večnost je tačna.“

Razmatranja o (ne)prilikama u našem društvu Lazarević prati komentarima o smeni civilizacija kao večitoj pojavi u istoriji. „Ništa nije tako mirno i uravnoteženo kao jesen civilizacije.“ Mirni periodi donose čoveku uživanje u svim plodovima civilizacije, negovanje velikih vrlina. Jer, „porod je zbrinut,

35. *Isto*, str. 164.

36. Vidi: *Isto*, str. 155-160, 165-170; Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga – drugi deo* (1947), (Beograd: ZUNS, 2007), 219-222, 262-263.

podrum je pun. Duh sad misli misao (...) Ali to su doba, jednovremeno i 'dekadentska' doba. Hiksi i drugi Varvari čekaju trenutak da se bace na njihova materijalna i druga blaga i da se nastane u njihovim palatama i nauživaju njihovih plodova.³⁷ Nakon „srebrnih vekova“ jedne civilizacije, nastupa vreme onih koji se na njenim ruševinama nastanjuju i grade svoje imperije. Često Lazarević upućuje na citat iz *Knjige propovednikove*: „Što je bilo to će biti, što se činilo to će se činiti, i nema ništa novo pod suncem.“³⁸

Vihori rata prete da poruše tekovine evropske kulture. „Sve čovek otrova svojim otrovom.“³⁹ Svet se nalazi na raskrsnici između Zapada i Istoka, individualizma i kolektivizma, demokratije i boljševizma. „That's the question! sadašnjice“⁴⁰ kakvu vidi Branko Lazarević. Zapadnjak, kako po obrazovanju, tako i po senzibilitetu, okretanje evropskom nasleđu, prepoznatom u vrednostima koje neguje Amerika, karakteriše kao moguću renesansu, dok trijumf istočnjačkog uticaja vidi kao povratak u srednji vek. „Svetska katedrala misli je, uglavnom, evropske konstrukcije.“⁴¹ Njoj preti totalitarna logika koju pisac naziva „ćoravom logikom“ i upozorava na zemlje „inkvizicije misli“ koje nakazno i naopako daju sliku sveta i duha.⁴²

Lazarević se pita: „Da li je završila evropska misao? Može li se iz tog pepela prepostaviti slučaj feniksa?“⁴³ Baveći se pitanjem sADBINE Evrope, ovaj mislilac iznosi optimistične stavove: „Kičma Evrope i sveta je

37. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga - prvi deo* (1942-1946), (Beograd: ZUNS, 2007), 306, 308.

38. *Knjiga propovjednikova* (1,9), u: *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, (Beograd: Biblijsko društvo, 1973), 511.

39. Branko Lazarević, *Isto*, str. 161.

40. *Isto*, str. 194.

41. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga – drugi deo* (1947), str. 363.

42. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga - prvi deo* (1942-1946), str. 257-258.

43. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga – drugi deo* (1947), str. 50.

slobodna, privatna inicijativa i svojina, pravo zbora i dogovora, sloboda štampe, demokratije. Toj su kičmi mnogi prstenovi polomljeni. Oni se mogu popraviti.”⁴⁴ Zatim: „Ma koliko ja bio pesimističan, ja nemam utisak da je Evropa dokrajčila svoje dane i da zemlja *Hamleta, Komedije, Fausta, Etike, Triju kritika, Misli*, Erazma i Montenja i Da Vinčija i Mikelanđela i sveta od Svetе Sofije do Svetog Pavla, treba da se povuče sa pozornice (...) i sva se pretvori u muzej i arheologiju.”⁴⁵

Usamljen, sa dušom svom u ožiljcima, dok rat i revolucija, *dva kobna R*⁴⁶, ispunjavaju čovečanstvo neizvesnošću i strepnjom za opstanak, Branko Lazarević u mislima traga za utočištem u svom tusculumu na Hvaru. U zapisu od 12. decembra 1944. stoji: „Kako bih ja danas voleo da sam u svome tvrdalju na Hvaru, po ovom decembarskom suncu, ispod svojih mimoza i eukaliptusa, iz kojih, iz žutog mora rascvetanih mimoza, visoko štrče minareti mojih crnih čempresa, i da slušam i brojim talase kako biju o hridi i da gledam u Boga, u sunce, u pučinu i, noću, u zvezde, i da beležim dela svemira i sebe. Tu bih se danas pomolio svetom Nikoli u starom franjevačkom manastiru pred *Tajnom večerom* Rozelija i otišao na stenu, na groblje, da se pomolim Bogu i svetom Nikoli za pokoj duše moje žene, mog najmlađeg sina, za onog starijeg koji boluje smrtno u Švajcarskoj⁴⁷, i za duše svih svojih rasturenih po ovoj zemlji ustanaka, buna, robovanja, muka i patnji.”

Slike savremenika i prilike u književnosti

44. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga - prvi deo (1942-1946)*, str. 197.

45. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga – drugi deo (1947)*, str. 364.

46. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga - prvi deo (1942-1946)*, str. 155.

47. Naredna godina, međutim, doneće Lazareviću novu ranu – smrt sina Đorđa.

U zapisu datiranom 19. marta 1947. godine Lazarević navodi: „Slažem se sa ubeđenim komunistom i dobrom pesnikom, mada suviše filigranskim, Oskarom Davičom, koji mi je u početku 1945. rekao: ‘Pa, Branko, i nema književnosti!’“ Ako su umetnost, književnost i nauka odraz vremena, a one to redovno jednim delom i jesu, onda je celo stvaralaštvo u vremenu u kojem ovo piše neka vrsta neživotnog i shematizovanog izraza.

Situacija kakvu pisac komentariše još 11. januara 1945. godine: „Cela umetnost i književnost se upregla u teška kola rata“, gde niko ne sme da se izdigne „iznad meteža“ ako želi da izbegne etiketu „izdajnika,“ nije se u velikoj meri izmenila ni tokom narednih godina koje su ispraćene ovim *Dnevnikom*. Osnovni problem u umetnosti je odsustvo slobode misli i stvaranja, „postoji shema za ‘partijsku literaturu’ i ona mora da ima partijski karakter i da tretira partijsku građu (...) Sve što ne može da uđe u taj dijagram, đavolja su posla i, pošto su takva, na lomaču s njima.“⁴⁸ Lazarević u toj i takvoj književnosti opaža nepostojanje pravih talenata, te će na tu temu staviti gorku opasku: „Ovo je nevreme (...) Hartija se mrči u milionima primeraka i nikada – ko je izmisli! – nije trpela na svojoj belini ovakve misli i osećanja škorpija, buva, vašaka i ostale gamadi.“⁴⁹ Ukazujući na činjenicu da građe za umetničko oblikovanje ima mnogo (jer rat i revoluciju ceni upravo i jedino tako – kao građu od koje se samo uspelim izrazom može ostvariti trajna vrednost), Lazarević pominje držanje naše književne elite koja se, kako navodi, „zabila u svoje manastire“: „Kraljež, na primer, koji je vrlo talentovan kao pamfletista, ne piše ništa. Ivo Andrić, najveći naš romansijer, daje Bosnu – iz sedamnaestog veka (...) veći i pravi intelektualci čute, ili

48. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga - prvi deo (1942-1946)*, str. 236.

49. *Isto*, str. 296-297.

bar ništa ne objavljaju: bilo što neće, bilo što ne mogu.”⁵⁰

Interesantno je da Lazarević, govoreći o bogatoj građi koju je ostavio period 1903-1920, iznosi mišljenje da tada „sem nekoliko pokušaja“ nije bilo „nijednog veklikog uobličavanja.“⁵¹ Mi bismo danas, svakako, kao nezaobilazna dela srpske književnosti koja tematizuju, ili su inspirisana traumom Prvog svetskog rata, spomenuli *Liriku Itake Miloša Crnjanskog* (1919), zatim njegove romane *Dnevnik o Čarnojeviću* (1921) i *Seobe* (1927), kao i *Otkrovenje Rastka Petrovića* (1922). Dobro je poznat Lazarevićev negativan sud o prevratničkoj poetici modernista izrečen u tekstu „Lirika g. Crnjanskog“ (*Srpski književni glasnik*, 1921). On se temelji na kritičarevom neslaganju sa bilo kakvim vidom ostrašćene isključivosti i radikalizma u umetnosti sa kojim „novi“ nastupaju nastojeći da ostave utisak da istorija počinje od njih.⁵² Osetljiv na revoluciju kao društvenu činjenicu, Lazarevićev duh je sklon negovanju tradicije viđene u zbiru najviših dometa ljudske misli, pohranjenim u delima onih „lučonoša“ koji bi „iste zdravice nazdravili i molitve pomolili: zdravice i molitve jednome čoveku i jednome životu.“⁵³ Lazarević će u svom *Dnevniku* zabeležiti: „Najbolji bi način bio da se nasledstva poštuju (...) uz prisustvo, naravno, i novih ljudi koji su genijalni.“⁵⁴ Ovaj intermezzo u kojem smo se dotakli Lazarevićevih pogleda na epohu danas posmatranu kao srpska avangarda, zaokružićemo podsećanjem na esej „Predratna i poratna pričanja“ (1922). Bez mnogo razumevanja za tendencije stvaralača koji su dvadesetih godina radili na ustanovljavanju jedne drugačije

50. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga – drugi deo* (1947), str. 52.

51. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga - prvi deo* (1942-1946), str. 236.

52. Vidi Lazarevićev tekstove iz 1921. godine: „Staro i novo“ u: Branko Lazarević, *Sabrana dela, knj. 6, Pitanja i čuđenja*, str. 7-24 i „Kojim putem?“ u: Branko Lazarević, *Sabrana dela knj. 2, Ogledi – Naše najviše vrednosti*, str. 7-24.

53. „Kojim putem?“ str. 24.

54. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga – drugi deo* (1947), str. 338.

književne tradicije⁵⁵, Lazarević u ovom tekstu ipak ne odstupa od pomenutog stava. Naime, uz sve primedbe na račun onih koji, „idući ka deakademiziranju i lomeći jedne tablice (...) iza tih formula i kanona kriju svoje male darove,“⁵⁶ kritičar afirmativno govori o „poratnim“ priповеткамa Miloša Crnjanskog i Miroslava Krleže.

Smatrajući da se tek nakon perioda „u traženju,“ tokom kojih pravi stoje po strani, stvara ambijent za nastanak velikih dela što će se svojim vrednostima nadovezati na raniju „umetnost bez škola i kanona,“⁵⁷ Lazarević prilazi i literaturi nakon „zemljotresa“ 1939-1945. Otuda će prilike na našoj književnoj sceni 1945. godine izložiti rečima: „Sve sama prazna slama; ponekad malo sena.“⁵⁸

O dezorientisanosti i fragmentarizovanoj slici našeg kulturnog i političkog života svedoči Lazarevićeva beleška od 11. novembra 1946. godine⁵⁹: „Mi danas imamo, stvarno, tri žive literature, i jednu mrtvu.“ U ovu poslednju ubraja rukopise poginulih i umrlih – Dragiše Vasića, Svetislava Stefanovića, Rake Drainca (zakopane negde u selu Blacu), Bogdana Popovića, Pavla Popovića, Tihomira Đorđevića i tako dalje. Drugu literaturu vidi kao „podzemnu“, koja se piše a ne objavljuje, a ona se sastoji od tekstova Sime Pandurovića, Avgustina

55. Vrsni poznavalač srpske avangarde Gojko Tešić izdvaja Branka Lazarevića kao kritičara koji je, iako pripadnik konzervativne kritičke škole, „na pravi način osetio nove vrednosti i o njima pisao vrlo argumentovano, podsticajno i zanimljivo. Mada su vrednosni sudovi o novoj literaturi, naročito o onoj koja je nastajala iz estetičke pobune posle Prvog svetskog rata u nekim slučajevima izrazito negativni (npr. o *Lirici Itake M. Crnjanskog*), Branko Lazarević je jedan od retkih, možda i jedinih, koji je u raspravu o novoj literaturi ulazio sa maksimalnom teorijskom ozbiljnošću.“ Nav. prema: Gojko Tešić, *Srpska avangarda u polemičkom kontekstu*, (Novi Sad: Svetovi; Beograd: Institut za književnost i umetnost Beograd, 1991), 47.

56. Branko Lazarević, „Predratna i poratna pričanja“, u: Branko Lazarević, *Sabrana dela, knj. 1, Impresija iz književnosti i pozorišta*, str. 256.

57. „Kojim putem?“, str. 22.

58. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga - prvi deo (1942-1946)*, str. 235.

59. *Isto*, str. 322-323.

Ujevića, vajarskih radova Ivana Meštrovića, zatim dela Branislava Petronijevića, dr Ksenije Atanasijević, Todora Manojlovića i drugih. Treća je u izgnanstvu: Slobodana Jovanovića, Miloša Crnjanskog, Rastka Petrovića, pokojnog Jovana Dučića. Četvrtu grupu dela Lazarević naziva režimskom literaturom: Ive Andrića, Veljka Petrovića, Isidore Sekulić, Desanke Maksimović, Branka Ćopića, Jaše Prodanovića, Aleksandra Belića, za kojeg navodi da je štampao jednu knjigu i za vreme nemačke okupacije, zatim Gvida Tartalje, Gustava Krkleca, donekle Miroslava Krleže, naročito Marka Ristića, Dušana Matića, Aleksandra Vuča i drugih.

Lazarević objašnjava udes naše inteligencije, kao i književnosti, koja je poprimila propagandnu boju na taj način što se „našla na ulici, preneražena i uplašena, materijalno neosigurana (...) jednom reći gladna, i počela je odmah da se upreže i osamaruje, ali (...) bez ikakve ‘ideologije’. Ona se nije mogla da snađe u materijalizmu (...) I teško je profesorima (...) jer ne znaju kako da predaju a da se ne zamere.“⁶⁰

Dnevnik vrvi od žaoka na račun savremenika koje pisac zove „uslužnim budala“ komunističkog režima. „Eto moj Veljko Petrović. Trči siromah, kadi temena i svuda je i za šta jeste i za šta nije,“⁶¹ prokomentarisće Lazarević. Autor će često podsećati na epigram Sime Pandurovića da je Petrović Somborac: „Som da, borac ne.“ Za Desanku Maksimović kojoj su, kako kaže, komunisti ubili zeta, pisac ima samo reči pogrde: „... čim su je malo hteli, jer im je bila potrebna još jedna žena sem Isidore Sekulić, odmah je potrčala, i ušla u sve odbore, i objavljuje knjige kao i za vreme nemačke okupacije.“⁶² Čak će na jednom mestu Lazarević za ovu spisateljicu reći da ona „ciganiše li, ciganiše.“⁶³ Ni

60. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga – drugi deo* (1947), str. 56-57.

61. *Isto*, str. 53.

62. *Isto*, str. 120.

63. *Isto*, str. 205.

o Isidori ne govori s blagonaklonošću. Govoreći o njoj, pisac *Dnevnika* navodi da „nije nikakav način dodvoravati se gospodarima i jednom stanju izrugivanjem ranijih gospodara i ranijih stanja,“⁶⁴ a takođe pominje i njeno držanje za vreme austrougarske okupacije, koje je, kako kaže, bilo „nepristojno“, o čemu je podatke prikupio pokojni istoričar Jovan Tomić, kao i da je bilo reči o nekom mlađom austrougarskom oficiru u Aleksincu sa kojim je ona bila u vezi. I povodom Stanislava Vinavera izneo je Lazarević neke svoje sumnje: „Ovaj Vinaver je, po svemu izgleda žbir (...) Izgleda da je on običan špijun za književnike. Nekoliko puta je htio sa mnom da razgovara, ali sam ga odbio, jer sam uvideo kakav je njegov posao (...) simptomatično da je svaki, hvala Bogu, isključen iz Udruženja književnika ko je sa njim iskreno razgovarao.“⁶⁵

Stvaralac na čije se ime u Lazarevićevim zapisima često nailazi i o kojem pisac govori sa simpatijama, jeste Sima Pandurović. „Ma koji režim došao, to je čovek koji je uvek u udžerici i uvek na poslednjem mestu,“⁶⁶ primećuje pisac. On „ostavlja i dalje“⁶⁷ utisak čoveka kome je svejedno i koji je rezigniran i mrk.“ U vreme kada nastaju ovi zapisi, 1947, Pandurović vrlo malo piše i Lazarević zbog toga žali, jer za njega kaže da „dušmanski može da udari, i demonski, samo sa nekoliko reči. Te njegove reči gađaju pravo u centar, pravo u srce, lome kičmenu moždinu.“ Pored Disa, Lazarević ga vidi kao prvog našeg modernistu, a po talentu za dočaravanje tragičnog osećanja života poredi ga sa

64. *Isto*, str. 251.

65. *Isto*, str. 347.

66. O Simi Panduroviću Lazarević opširnije govori u drugoj knjizi *Dnevnika* na stranama 66-68, 441-445

67. Simi Panduroviću je Sud časti 1945. dosudio pet godina gubitka nacionalne časti jer je objavljivao tokom nemačke okupacije. Lazarević smatra da su njegove „krivice“ beskrajno sitne prema krivicama drugih kojima one, međutim, ne padaju na teret (tu spominje Veljka Petrovića i Desanka Maksimović). Pandurović je, prema njegovom mišljenju, pošten čovek koji ne ume „da izvodi“, koji nije „političar“ i „prosto, privlači gromove.“

Milanom Rakićem, pesnikom kojeg je izuzetno cenio. Kao čovek, Pandurović je ovde okarakterisan kao „čudan duh: jednovremeno racionalan, logičan, mističan, pesimističan, nacionalan i religiozan (...) Dok nešto ne popije, on je splasnut, čutljiv, umoran. Čim nešto popije i zapali cigaretu, to je sasvim drugi čovek. Zapali mu se duh i počne da gori jakim i jarkim plamenom.“ Na svim frontovima je prkosan i osetljiv i, kao takvom, bilo mu je nemoguće da ide da moli da mu se povrate čast i penzija. Lazarević pretpostavlja teškoće s kojima se Pandurović morao obratiti starom prijatelju Moši Pijade da bi mu sin bio pušten iz zatvora.

Jednu zagonetku Branko Lazarević nikako nije mogao da razreši. To je Ivo Andrić. O njemu je ispisan priličan broj stranica u *Dnevniku jednoga nikoga*.

Novembra 1946. godine Andrić postaje predsednik Saveza književnika Jugoslavije. Taj događaj navodi Lazarevića da ovog pisca „izvede na čistinu.“⁶⁸ Predmet njegovog interesovanja je Andrić kao čovek i, naročito, njegova *etika* (Lazarević se pita da li ta reč uopšte postoji u Andrićevom rečniku). „Lako je o svakome pisati kao piscu, ali je o svakome beskrajno složeno pisati ko je i kakav je i u čemu je i gde je taj čovek koji drži pero. Sa mastionicom se lako izlazi na kraj, ali vrlo teško sa ljudskim srcem i sa njegovom ploti.“ I pored želje da pisca, kojem priznaje veličinu, „opravda,“ u vremenu u kojem je njegovo političko držanje naišlo na osudu javnosti, to mu se ne da, jer, sa koje god strane da mu priđe, uvek nađe na neku „mrlju.“ Tokom svoje „seanse“ o Andriću, pisac *Dnevnika* se trudi da nepristrasno iznese sve činjenice vezane za stvaraočevo političko delovanje i da, razmatrajući ih, dođe do zaključka o njegovim istinskim uverenjima. To mu je, međutim, nemoguće, jer se radi o čoveku koji je „zatvoren i zakopčan, i ništa se ne može iz njega da izvuče (...) sav skriven i prerusen (...) uopšte nije iskren niti ceni

68. O Andrićevom „slučaju“ vidi u prvoj knjizi ovog *Dnevnika* 338-353; 391-392, zatim u drugoj knjizi 474-480.

iskrenost. On smatra da je to neka vrsta slabosti.“ Pre rata diplomata Kraljevine Jugoslavije, prisni saradnik kneza Pavla Karađordjevića, „član poznate trojke“ zajedno sa Milanom Antićem i Aleksandrom Cincar-Markovićem u vreme potpisivanja za ulazak Jugoslavije u Trojni pakt, Andrić je u godinama nakon oslobođenja stao uz komuniste. „A da li je to iskreno sa njegove strane? Ne, nikako! Niti je iskreno sa njegove strane, niti je iskreno sa komunističke strane. Ovima je u svemu potreban ‘narodni front’ i imena koja se mogu da ‘kupe’, a njemu je potrebno da ga ne diraju, da mu se ‘dive’ i da mu se obezbedi stan, hrana, novac i, naročito, da se ne ispituje raniji stav,“ navodi Lazarević. U priču o Andriću uključuje i komentare i sudove njegovih prijatelja i poznanika. Tako će izneti reči Isidore Sekulić, za koju smatra da je pisca možda i najbolje poznavala: „Otelo mu se jedanput! On mrzi Srbiju! On ne voli nikoga! On samo voli ono što mu je lično korisno... On je u osnovi Gospodica njegova, cicija, suv, sav u sebi za svoje interese...“ Lazarević beleži da je prijateljstvo Andrića i Isidore Sekulić pre rata bilo veliko, da je ona o njemu pisala i želela da se o njemu piše i da se prevodi, bila je „sva zaljubljena u njega; sad je sva protiv njega, i to kao sa naprslom žući.“ Citiraće i reči Aleksandra Belića: „Ivo je s vama dok ste mu potrebni; kad mu više ne trebate, on se tiho izvuče.“

Pokušavajući da uđe u Andrićev „kompleks“, Lazarević izdvaja podatke koji bi mogli markirati njegovu ličnost. Ovaj veliki umetnik najviše je, izgleda, držao do svog katolicizma. Iz katoličke Bosne, „najviše austrijske“, on je „od Srba uzet za Srbina i Hrvati su smatrali da se prodao Srbima.“ Lazarević podvlači da je od Srba imao svu slavu i svu čast do koje se može doći, a da najčešće i pominje Srbe govoreći da je tu najviše kod kuće – „Njegoš i Vuk su mu uvek na ustima i pod perom.“ Ipak, zapaža se da žali odlazak „turskoga“ sa Balkana, i da, ukoliko ima filozofije kod njega, to je orijentalni fatalizam. Sećajući se nadimka „fra Ivo“ što

ga je Andriću nadenuo Slobodan Jovanović, na koji je potom dodato „fra Ivan-beg“ (kasnije i „drug fra Ivan-beg“), autor zaključuje da je on „više beg nego fra,“ jer voli Istok i to je jedino o čemu se jasno izjašnjavao.

Kao jedan od bitnih činilaca Andrićeve „lične jednačine“ Lazarević vidi njegovo poreklo u vezi s kojim iznosi zanimljive podatke. Mada poznavaoči Andrićeve biografije⁶⁹ beleže da je rođen u porodici Antuna Andrića i Katarine, rođene Pejić, Lazarević navodi: „On je vanbračno čedo. On nosi prezime svoje majke. Ona je ‚bila‘ docnije⁷⁰ sa jednim penzionisanim žandarmerijskim narednikom (...) ali se za njega nije udavala. Čije je dete Ivo s muške strane, ne znam: da li ovog narednika ili nekog drugog još u Travniku gde se on rodio?“ Autor kaže da je o ovome saznao iz pričanja književnika Borivoja Jevtića. „Od nekoga sam čuo da je Ivo dete nekog fratra u nekakvom manastiru kod Travnika,“ dodaje Lazarević. U tom „teškom bremenu“, za koje prepostavlja da ga nosi Andrić, on traži moguće uzroke njegovog ponašanja.

Autor ukazuje i na zagonetku Andrićevog odnosa prema ženama. Na jednom mestu će napisati: „On je ženskaroš.“ Pominje piščevu izvesnu prisniju vezu sa ženom Gustava Krkleca (kojem je venčani kum bio upravo Ivo), nakon koje se Krklec razveo, a Andrić se nije oženio. Bilo je reči i o ženidbi sa Gordanom Bajloni, do koje, takođe, nije došlo. Lazarević piše: „Možda voli da bude voljen. On to voli kod žena i, izgleda, ne daje im ništa, sem seksa. Jedanput mi reče – *Još da to nije i da toga nema!*“ Književnik Momčilo Milošević pričao je našem autoru o Andrićevim noćnim šetnjama, po kiši, sa Milicom Babić-Jovanović, ženom koja „ima srnine noge

69. Radovan Popović, *Andrićeva prijateljstva (biografija nobelovca)*, (Gornji Milanovac: Dečje novine; Beograd, Prosveta, 1992), 9; Miroslav Karaulac, *Rani Andrić*, (Beograd: Prosveta; Sarajevo: Svjetlost, 1980), 9-15; Vasilije Kalezić, *Ivo Andrić u našim sporovima*, (Beograd: Partizanska knjiga, 1985), 371.

70. Antun Andrić je umro kada je Ivo bio dvogodišnji dečak.

i dosta je lepa.“ Ovo prijateljstvo poznato je Lazareviću još od pre rata.⁷¹

Autor sa žaljenjem saopštava da je „ovu ‘seansu’ za slikanje“ htio da upotrebi za „bele boje i ružičaste“, ali mu ne ide. „Priznajem da mi je žao jer ja fra Ivan-bega volim i kao čoveka. On ume da prisno stegne ruku i lepo da se osmehne.“ Često će, međutim, u ovim beleškama, ponavljati koliko zamera Andriću zbog pripovetke „Dedin dnevnik“⁷² za koju kaže da je nešto „toliko neiskreno da se mora da začudi kako je on to mogao, inače vrlo pristojan čovek, da napiše. Takvu neukusnost nije napisao niko ni od komunista.“ Radi se o piščevom futurističkom pogledu na 20. oktobar 1994. godine u Beogradu. Pred čitaocem su tri mladića od kojih jedan čita odlomke iz dnevnika svoga dede gde su, pre pedeset godina, zabeležene uspomene na dan oslobođenja Beograda od nemačke okupacije. Pripovetka obiluje opisima stradanja partizanskih, kao i vojnika Crvene armije, a pritom se jasno tematizuje problem *pamćenja*. Tako se ova priča pokazuje kao opomena mladima koji zaboravljaju na zasluge predaka. Tekst završava obnovljenim interesovanjem jednog od dvojice mlađih slušalaca za proslavu Dana grada: „Znaš, mislio sam da ostanem i da čitam, ali slušajući staromodnu a toplu prozu tvoga dede, rešio sam da i ja pođem na tu proslavu 20. oktobra. Hoću da čujem. Nisam zadužen, ali osećam potrebu da odam neku počast tim ljudima koji su tako

71. Milica Babić-Jovanović, kostimograf i profesor kostimografije, bila je uodata za Andrićevog kolegu, novinara i diplomatu Nenada Jovanovića, sa kojim je zajedno boravio u Berlinu. Nakon smrti muža, 1958, udala se za Ivu Andrića.

72. Pripovetka koju je Andrić u „vreme obnove i izgradnje“ objavio u časopisu *Politika*, za koju su mu, prema navodu Lazarevićevom, svi krvavo zamerali. U „Belešci“ za dopunjeno izdanje Andrićevih *Sabranih dela* stoji sledeća napomena: „Ni u ovo izdanje *Sabranih dela* nisu ušle dve pripovetke koje je Andrić uneo u zbirku *Nove pripovetke* (Kultura, 1948). To su priče *San* i *Dedin dnevnik* (...) Pripovetke *San*, *Dedin dnevnik*, *Elektrobih* i *Sjeme iz Kalifornije* izostavljene su, u dogовору са Andrićem, још из изданja *Sabranih dela* у десет томова.“ Nav. prema: Ivo Andrić, *Kuća na osami i druge pripovetke, knj. 14, Sabrana dela Ive Andrića* (dopunjeno izdanje), (Udruženi izdavači, 1986), 437.

teško živeli i tako se dobro borili u ovom Beogradu koji je tada bio malen i razrušen, a u kome mi danas lepo živimo i radimo.”⁷³

U Lazarevićevom pričanju o Andriću opaža se izvesna naklonost. Pisac je pokušao da da portret tog čoveka za koga kaže da mu je pogled iskosa, da gleda kroz naočari i nikad pravo u oči, „on se uvek namesti da ga gledate sa strane, iz profila, a i tada mu lice beži, i vidite mu samo sa jedne strane lice.“ Lazarević će spomenuti da Andrić boluje od jetre, kao i on sam, i, znajući to, divi mu se zbog načina na koji vlada sobom. „Njegov pogled iz jetre se više vidi u njegovim pripovetkama negoli u razgovorima. Tamo on može da bude i mizantrop i svirep i fatalista, ali u razgovorima ne.“ Nakon Lazarevićevog isključenja iz Udruženja književnika 18. marta 1947. (u koje su ga, kako tvrdi, komunisti sami i uključili, a u kojem se trudio da izbegava svaki vid saradnje⁷⁴), Andrić, predsednik ovog udruženja, u njihovim prijateljskim razgovorima nije ni reč prozborio o tom slučaju.

„Najzad, svaki je čovek, kad se uđe u njega, sala sa ogledalima,“ zaključuje pisac *Dnevnika*. Reći će da je Andrić naš veliki pisac, kao i da ima i drugih pisaca koji su bili etički grešnici i „treba im dati veličinu gde su veliki; ali i bedu gde su bedni.“

Izuzetno priznanje Andriću kao piscu Lazarević je odao u napisu koji je, kao prilog za zbornik *Ivo Andrić*,⁷⁵ poslao uredniku Vojislavu Đuriću, a koji je

73. Ivo Andrić, *Beogradske priče*, (Beograd: Laguna, 2011), 217.

74. „Pri kraju 1944. godine u tri maha su mene i još neke književnike zvali preko novina da se javimo za neke sastanke u Srpskoj književnoj zadruzi i mi smo morali, u to vreme velikog straha, da se javimo. Tu smo svi skupa bili ‘uslužne budale’ (...) Što se tiče saradnje, nikad nisam pozvan na saradnju *Naše književnosti*, i to, možda, zbog toga što su znali da ću se izgovoriti. Od Isidore Sekulić sam pozvan usmeno za *Letopis Matice srpske* (...) ali joj nisam ništa dao (...) Za vreme nemačke okupacije takođe sam bio pozvan za Srpsku književnu zadrugu da budem u Upravi i da dam spise, i odbio sam učitivo sve to (...) I tako ja ćutim od Sloma i mislim da ću uspeti, ako me kakva velika nevolja ne natera, da ćutim i za sebe da pišem.“ Drugi deo *Dnevnika*, str. 242-243.

75. Ivo Andrić: *zbornik*, Vojislav Đurić, urednik (Beograd: Institut za teoriju

naslovio upravo „Andrićev kompleks.“ Tu će ponoviti da je on jedan „iceberg“ kojem je „9/10 u vodi i mraku.“ Govoreći o ubedljivosti i verodostojnosti u Andrićevom umetničkom oblikovanju građe, izneće mišljenje da se, čitajući njegova ostvarenja, „čovek, vrlo često, zapita da li je to knjiga, da li ja to čitam, ili ja to doživljavam i proživljavam (...) Nosio sam jedanput neke lance koji su zvečali kroz jedan njegov tekst, uvo me je zbolelo kad su zakovali uvo jednoj ličnosti na čupriji drinskoj (...) Puckaju mi i sada neke grane suve u jednoj sceni ljubavnoj u nekoj šumi.“⁷⁶

Među portretima savremenika izdvaja se toplo sećanje na Bogdana Popovića. Datirano 19. maja 1947. godine, ono gotovo da zatvara Lazarevićev *Dnevnik*.⁷⁷ „Taj racionalista i materijalista je bio – emocionalan; on je bio vrlo čulan,“ reći će autor za ovog velikog kritičara. Popović, kakav nam se iz ovog zapisa pokazuje, bio je čovek koji je voleo i mrzeo. Jovana Skerlića je, na primer, voleo kao da mu je sin, iako su im umetnički pogledi bili suprotni. Lazarević navodi da je Bogdan Popović bio hedonista i epikurejac u umetnosti i literaturi i da se veoma lјutio na one koji su od tih dveju kategorija tražili nešto drugo. Ono što nije moglo hedonistički i racionalno da uđe u njegova čula i intelekt, energično je odbacivao. Pisac *Dnevnika* će pomenuti i veliku autoritativnost Popovićevu. Ona je dolazila od sigurnosti u sopstveni ukus koji nije trpeo nejasnost. Zato su, kako kaže, jedino kod njega propali Sima Pandurović i Vladislav Petković Dis. „Kad je čitao čiste književnike, ‘gustirao’ ih je. Umeo je izvanredno da čita. Na čitanju bi se, kad je čitao glasno, zanosio.“

„Niko mi nije mogao da potvrди da se ikada

književnosti i umetnosti, 1962)

76. Nav. prema: Branko Lazarević, *Sabrana dela*, knj. 1, *Impresije iz književnosti i pozorišta*, str. 310.

77. Nakon zapisa o Popoviću (druga knjiga *Dnevnika*, str. 537-546) sledi samo jedan kraći zapis od 21. maja u kojem se pisac još jednom dotiče teme ljudskog saznanja i mogućnosti definisanja umetnosti.

zaljubljivao," zapisaće autor povodom Popovića. „On je na žene gledao čulno i estetički. Imao je vrlo mnogo veza sa ženama, ali samo čulnih. Glava, njegova racionalistička glava, nikad se nije zavrtela ženama (...) Video je jedanput, negde oko 1930. godine, jednu lepu devojku, neku gospodicu Đordinu Menangalo, Splićanku sa venecijanskom krvlju. Oduševio se njenim kosama i stasom, ali se odmah trgao, jer su razlike u godinama bile ogromne, a on nikako i nikad nije želeo da bude smešan. U svima stvarima je kod njega račun nadvlađivao sve emocije (...) A, kažem, čulan je bio kao retko ko, i to se video po njegovim usnama i raširenim nozdrvama.“

Govoreći o njemu kao o artisti i velikom esteti, Lazarević pominje da Popović „ceo, inače, nije bio estetičan.“ Veoma niskog rasta, ne mnogo srčanog hoda, skromno odeven u odeći uvek zatvorenijih boja, na njemu ništa nije štrčalo. „Ali, čim otvorí usta i počne o nekom predmetu da govori, pred čovekom je čitav jedan veliki događaj. Javlja se odjednom iz tog malog čoveka jedan veliki umetnik i jedan grčki filozof,“ istaci će autor. Još će napomenuti da je Popović celog života najviše od sebe davao u razgovorima i da je šteta što ih, izgleda, niko nije zabeležio. On je sav „iza“ knjiga koje je objavio. „On je napisao malo, ali je rekao mnogo,“ beleži Lazarević.

U vreme kada se sa Univerziteta energično čisti „bogdanopopovićizam,“ pisac ovog dnevnika izražava uverenje da je ime ovog velikana srpske književne misli vrednost koja će ipak ostati. „I ovi što ga napadaju pišu njegovim ‘stilom’. Iz njih, nesvesno, kroz jezik i stil, oseća se Bogdan Popović.“

Mali mozaik marginalija

Stranice na kojima pisac *Dnevnika jednoga nikoga* ostavlja svedočanstva o aktuelnostima svog vremena i razmatranja na temu savremenika i političke klime smenjuju fragmenti njegovih kontemplativnih putovanja do najrazličitijih stanica ljudskih razmišljanja. Obeleženi ili inspirisani vremenom u kojem nastaju, ovi zapisi se ipak udaljavaju od „dnevног protokola.“ Ova osveženja u obliku mini-eseja vode čitaoca u intelektualne šetnje sa jednim zanimljivim misliocem.

Lazarević govori o vinu i pijenju vina⁷⁸: „Prvo se oseti, još za vreme pijenja, blagost pa sve više euforija i, najzad, nešto toplo počinje da se penje uz telo, naročito po delovima oko i u ušima, nervi počinjujače da dejstvujui u nekom ‘mleku ljudske dobrote’ počinjete da se kupate (...) Čovek dobije neku vrstu ‘milogledanja’ (...) Zato se na Olimpu i pilo, i zato Gete nije mogao da zamislí ručak bez boce dobrog vina. I Montenj ga je voleo, i ko sve ne.“ Navodi da je vino lek, „ono je ‘mleko za starce’, kažu Francuzi.“ Pisac primećuje da nema naroda koji ne pije neko piće, bilo od loze ili nekog drugog ploda jer je „čovek predodređen da traži drugo stanje“, „traži stimuluse“, „on hoće, ma i privremeno, da izide iz ‘doline suza’“ a vino je jedno od najnevinijih sredstava da se do toga dođe. „Vino treba upotrebiti a nikad zloupotrebiti“ i Lazarević smatra da pravi „slatkokusac“ to sebi nikad ne dozvoljava.

Na nekoliko mesta u *Dnevniku* nailazi se na zapise o spavanju i snovima.⁷⁹ „Blaženi oni koji dobro spavaju. Nije to samo odmor, nego je to samozaborav i drugi svet,“ saopštava naš autor. „Kad na čoveka padne pravi pravedni san, ono nekoliko trenutaka, dokle svest još radi, blaženi su, strasni, euforični (...)

78. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga - prvi deo (1942-1946)*, str. 409-411.

79. *Isto*, str. 106-108; 291-294; 382-383.

Ispružen, u horizontalnom pravcu, sa svakim mišićem i svakom kosti nameštenom po volji i sa najmanjim utroškom, u postelji koja je meka, široka, dugačka, u rublju koje miriše na čistotu (...) uz otvoren prozor kroz koji ulazi svež morski ili planinski vazduh (...) tih nekoliko trenutaka takvih ugodnosti i blagodati, neke opojnosti, neke opijenosti duha i tela (...) daje životu neki odmor, izvesno blaženstvo i neku vrstu utehe.“ Za sebe govori da je rđav spavač, te stoga on zna kakvo je blaženstvo koje dolazi od sna. Takav čovek, koji je proveo pakao noći, kada odspava, on je u otkrovenju. „Treba dakle iskupiti san. Potreban je takav kontrast. Nema čaše meda bez čaše žuči,“ njegoševski će zaključiti Lazarević.

Zanimljiva je i beleška o besedniku. Lazarević njegovu snagu nalazi u tome što, dok on besedi, govore i oni što ga slušaju. „Oni pljeskaju i kliču sebi (...) On ima trideset hiljada glava.“⁸⁰

Pisac se interesuje i za ličnost dirigenta. On „stvara i svira na instrumentu celog orkestra (...) modelira zvučnim masama kao vajar mermerima.“ Dirigentovu umetnost ne smatra samo reproduktivnom. Kada je reč o velikanima kao što su Toskanini i Stokovski, ona je izraz i njihove mašte koja omogućava da, polazeći od date partiture što nosi kompozitorovu boju, iskažu i deo svoje ličnosti. „On mora i može da ulazi u tuđe domove kao u svoje i u svakom da bude kao u svome domu.“⁸¹

Možda najupečatljiviji mini-esez nastao je iz Lazarevićevog razmišljanja o očima.⁸² O njima će reći da su „ono što se najviše vidi na čovečjem telu i to je ono što, posle govora, najviše saopštava čovekov duh.“ Zapisaće

80. *Isto*, str. 261-262

81. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga – drugi deo* (1947), str. 279. Ova slika umetnika kao „beskućnika“ često se nalazi u Lazarevićevim tekstovima koji se bave temom književne kritike, o čemu će biti reči u odeljku o teorijskim izlaganjima autorovim unutar *Dnevnika*. Ova slika dočarava svestranog čoveka, umetnika i kritičara i samo takav je sposoban da stvara dela od vrednosti.

82. *Isto*, str. 73-74.

svoje utiske o očima koje naziva očima partizanki i partizana, ili, drugačije, strašnim očima. Pita se da li se to u njima ogledaju primitivizam, nagoni, uticaj rđavih misli i zaključuje da su to oči „koje proždiru.“ Slaže se s tvrdnjom „da čovek nosi oči na način na koji misli i radi.“ Tako će za Branislava Petronijevića reći da ima misaone oči, za Bogdana Popovića da je imao racionalne oči; oči Slobodana Jovanovića vidi kao misaone i poštene, nekad duboko zamišljene. „Skoro bi se moglo reći, toliko su oči prozori za u čoveka, analogno kao za obuću: Pogledaj ga u oči, pa ga pusti u kuću (...) Oči ne lažu ni kod najvećih lažova.“ Oči kakve se sreću kod „zlopogleđa“, „ofanzivne oči,“ kako ih opisuje autor, kao da hoće da prodru čoveku u džepove i u misli. Nakon takvih susreta, Lazarević nalazi da je sreća videti one koje „oberučke“ pogledaju i pozdrave prijateljski kao da vas pitaju da li ste dobro.“

Družeći se sa Lazarevićem, čitalac nailazi i na vredne komentare o muzici⁸³, u kojoj je „i bol nekako preinačen i prekaljen i daje izvesna uživanja, koja bol i pečal uspevaju da utišaju i da ga prebace na plan izvesnog transa. Otuda adađa u velikim muzičkim delima, svi od bola i pesimizma, daju suze-zahvalnice.“ Nijedna umetnost nema, tvrdi pisac, tolikih mogućnosti i izražajnih sredstava kao ova „vremenska umetnost.“ Zanimljivi su i redovi koji se tiču pitanja. „Pitanje je, pak, muka duhu, i zabodena je u srce i krvari. I iz te krvi je i poniklo sve do Hamleta,“⁸⁴ stoji u belešci od 1. decembra 1943. godine. Međutim, pisac je mišljenja da je „filozofija sa rešenjima rđava filozofija“ i da je „ljudski znak ?“ jedini znak i jedina oznaka naše i svetske vaskolike sudbine. Nekoliko stranica posvećeno je i temi samoubistva⁸⁵. Razmatrajući stavove različitih religija, kultura i filozofija o ovoj pojavi, Lazarević sagledava mogućnost po kojoj je ona čin najvećeg kukavičluka, ali

83. *Isto*, str. 282 i *Druga knjiga* str. 132-133.

84. *Prva knjiga Dnevnika*, str. 63, 69-70.

85. *Druga knjiga* str. 155-158

takođe se pita nije li samoubistvo čin najveće hrabrosti. „Pre bih rekao da čovek živi iz kukavičluka i da se može da ubije samo neobično hrabar i pametan čovek (...) Čitajući stoičare koji su smatrali samoubistvo za plemenitu i junačku radnju, primetio sam da se niko od njih nije ubio.“ Pisac se bavi samoubistvom kao problemom oslobođenja, „filozofskim“ samoubistvom – „mirno i svesno hoću da me nema, ima smrti, ergo nema života, a njega ne cenim, zato neću ga.“ Ovo „hteti umreti“ on vidi kao pojavu samo kod velikih civilizacija u njihovim „srebrnim vekovima,“ kada počinju da venu.

Često se Lazarević osvrće i na shvatanje istorije. U toku istorije, koji predstavlja jedan *continuum*, „civilizacije se penju (...) jedne drugima na leđa, i neka od njih, poznija, nosi u sebi sve proizvode svih ostalih. Svaka je od njih ponešto unela u zajedničko nasledstvo“⁸⁶, napisae Lazarević. Ovaj mini-esej zaključice vizijom koja jedinki daje osećaj sigurnosti smeštajući je u krug vrednosti ukupnog ljudskog iskustva: „Sa svim tim, kao sa vernim drugovima, kao sa porodicom, idemo ruku pod ruku, osećajući da je u nama sve što je bilo i da smo u zajednici sa celom istorijom.“ Istorija kao nauka, kakvu je vidi Lazarević, potpuno je predodređena ličnošću koja je piše i jedini dokument u njoj je sam istoričar. „O istoj stvari je onoliko ‘dokumenata’ koliko je ličnosti koje su ih posmatrale (...) Russo je imao mnogo prava kad je tvrdio da je ‘istorija veština umeti izabrati između više laži jednu.’ Između istoriopisca i basnopisaca nema razlike – izuzev u stepenu talenta.“ Kao što, pišući o umetničkom stvaranju, u prvi plan ističe način pristupanja građi i veštinu njenog oblikovanja, tako i istoriju posmatra manje-više kao priču ili roman u kojoj sve zavisi od toga koliko je istoričar stvaralač, koliko ima genija ili talenta. U zavisnosti od toga koliko on, na osnovu dokumenata, ali i intuitivnih moći duha, prošlost

86. Stranice 230-232, 312-313 Prve knjige Dnevnika posvećene su razmatranju pitanja istorije, iako na još mnogo mesta unutar Dnevnika pisac ostavlja beleške na ovu temu.

uspe da „proživi,” istorija biva „roman jedne periode, živo odvijanje događaja, životno i ljudsko zbivanje u celoj njegovoј gami.” Takvu istoriju, viđenu kroz jedan stvaralački duh, Lazarević smatra „učiteljicom života”, ali istovremeno izražava i mišljenje da je takvih beleženja malo, da najviše ima „zvaničnih i poluzvaničnih istoričara ‘za školsku upotrebu’ i onih koji su obojeni narodima, rasama, plemenima, klasama, strankama, verama, ‘državnim razlozima’ (...) Istorije su pisane buzdovanom.” Sloboda izražavanja i javne diskusije pretpostavka su za „istorijske vinograde.”

Golicave priče

„Crna berza nas je održala, njozzi hvala!”⁸⁷, reći će Branko Lazarević na početku beleške od 4. aprila 1947. godine. Švercujući „zdravu misao” i „zdravo meso” ona jedina omogućava opstanak u vremenima vladavine „totalitarne elite.” Smeh koji dolazi od usmene, „ilegalne” literature značajan je kao odgovor na nasilje i strah. Pisac ga naziva revolucionarnim i kontrarevolucionarnim smehom. Jedina za koju navodi da cveta, jeste „literatura šapata.”

Lazarević smelo beleži nekoliko viceva o Josipu Brozu Titu. Jedan od njih glasi: „Mališan bio kod Tita i, kako je mali bio kao pionir kod njega, i primljen kao vođ pionira, ovaj ga pitao šta hoće na poklon, a ovaj je odgovorio da hoće mali komad užeta. Ovaj se začudio kakva je ovo sad želja, ali mališan insistirao i, najzad, ovaj mu je dao uže. ‘E, sad uzmite mast i omastite ovo uže.’ Ovaj se začudi, ali učini. Kad to bi, mališan će reći: ‘E, sad ču videti da li je tačno ono što tata neprestano priča da dok Tito ne omasti uže, neće biti mira kod nas!’”⁸⁸ Drugi je ovakav: „U tramvaju u Aleksandrovoj ulici, u šestici,

87. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga – drugi deo* (1947), str. 318.

88. *Isto*, str. 258-259.

razgovaraju dvojica i hvale Tita. On je ovakav, on je onakav, i tako dalje. Odjednom, baš kad jedan pomenu ponovo to ime, ovome se gromoglasno omače. Zbuni se i on i onaj sagovornik. Kako je blizu bila stanica, ovaj pobeže iz tramvaja i brzo poče da odmiče. Kad se okrenu, ima šta da vidi. Za njim se nadala gomila da ga stigne. On se još više uplaši i poče da se pravda: 'Ama, drugovi, nisam hteo! Živ sam čovek, tako mi se desilo! Nemojte... ako ko Boga zna! Svi se još više sjatiše oko njega, i tek će jedan: 'Ama, što si se uplašio! Ne pitamo te mi za to, nego za Boga miloga, a gde si to kupio pasulj?'"⁸⁹

Pisac *Dnevnika* ostavio je i sećanja na razgovore koji su se živo vodili uz vino, na sedeljkama, u krugu prijatelja od kojih često pominje Milana Grola, profesore Univerziteta Vladetu Popovića i Milana Nešića, apotekara Mitu Nikolića i arhitektu Vojislava Đokića. Na jednom od tih susreta, 5. februara 1947. godine, Mita Nikolić je ispričao jednu pošalicu: „Dosadilo seljaku da mu medved krade med po kovanluku i, jednoga dana, krišom mu se približi i motkom ga dobro opauči. I jedna svraka mu dojadila kradući kukuruz, te uspe da je udari kamenom i slomi joj nogu; ali, u to vreme, ubode ga pčela. On je uhvati i nabi joj slamku u trticu, i pusti je. Oni se svi sad našli – priča se zove ,Svaki zna svoju muku’ – i jadaju se i gledaju seljaka iz daljine. Kad... seljak dohvati svoju ženu i poče s njom da vrši posao. Gledaju ova tri ojađenika, pa će medved: ‘Pazi, pazi bre, kako je ovaj tuče!', a svraka: ‘Pazi! Lomi joj nogu!', a pčela poviće: ‘More, gledaj, pa on joj zavlači slamku, baš kao meni!'”⁹⁰ Umeće u pričanju „masnih“ priča koje redovno imaju „seksualnu zapršku“ Lazarević priznaje naročito profesoru Nešiću. Jednu, za koju predlaže naziv „Lonče i sapunče“ on je, tvrdi pisac, umeo da ispriča „u dijalektu sa vrlo uspelim glasovima, kao da se na pozornici izvodi“: „Krojač, sitan, ne vidi dobro, ima drusnu ženu, jaku, veliku i debelu; i šegrtu od jedno osam godina, koji

89. *Isto*, str. 207.

90. *Isto*, str. 136-137.

je večito slinav. Ženi se nešto zavezala creva i ne može ponapolje, i tako to traje već nekoliko dana. Reše se na stari lek da se u lonče stavi sapun i da se naprave čepići i stave u zadnjicu. Napraviše, ali ko će sad to da stavi. Majstor ne vidi. Majstoricu sramota da zadigne suknju i istrči se pred šegrtom, ali se ipak reše da joj on to stavi. Šegrt uze lonče i sapunče, gazdarica zadiže suknju i istrti se onako velika i debela, i šegrt poče da gleda i ne može da se reši gde će sa sapunčetom. Njemu je sve ranije objašnjeno, ali se on zbunio pa nikako ne meće. Nestrpljiva gazdarica tek dreknu:

Će turiš već?

Ete, gazdarice, u koju ču rupu? Gornju ili donju?

Ama... u gornju!

Ama i ja vikam u gornju – reče šegrt – jer u ovuja donju može i lonče i sapunče!“⁹¹

Lazarević komentariše ove duhovitosti kao usmenu literaturu koja, kada je uspela, ima punu umetničku vrednost. Podseća, takođe, da su te pričice, dosetke i pošalice način da narod koji ne čita, ili ne ume da čita, živi književno od takvih umotvorina.

O problemu stvaranja

„Preko naših glava prešlo je pet hiljada godina, pet hiljada poznatih godina (...) Dali smo sve što je u našoj moći. To što smo dali bile su priče o našoj sudbini u ovome nama poznatom svetu (...) i rezultat je nekoliko velikih knjiga o čoveku.“⁹² Ova rečenica, zapisana u *Dnevnik* 30. novembra 1945. godine, možda najbolje ilustruje Lazarevićev odnos prema umetnosti.

91. Isto, str. 273-274.

92. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga - prvi deo (1942-1946)*, str. 266.

Budući izraz mislioca koji je „zadovoljan samo u društvu takvih umetnika kao Betoven i Dostojevski koji ga potresaju do dna duše,”⁹³ što je dobro primetio Slobodan Jovanović, njegova teorija o nastanku i odlikama umetničkih tvorevina zasniva se na uverenju da su velika dela ljudskog duha, u kojima je „ugljenik postao dijamant”,⁹⁴ jedna ista. Ona predstavljaju život u njegovoj mnogostrukosti, nastoje da ga sagledaju u celosti. Ovakva dela potiču od „duhova koji žive na visijama,” navodi pisac.

Dragan M. Jeremić izneo je stav sličan Jovanovićevom, pokome je Lazarevićeva estetička vizura „monolitna i monumentalna”⁹⁵ jer on vidi samo ono što je najviše u umetničkim delima svih vremena i otuda ceni samo nekoliko desetina knjiga. Nesumnjivo je da je, u svojim estetičkim raspravama, Lazarević pred dela postavljao najviša merila. Pored uspelo izražene lepote, uslova za koji autor na više mesta u *Dnevniku* podvlači da je nezaobilazan⁹⁶, najviša umetnička ostvarenja imaju, međutim, i saznajnu dimenziju. Ona ocrtavaju puteve do istine o čoveku i svetu u kojem on postoji. Kao takva, ova dostignuća se pokazuju kao „zrnca zlata” koja čovek uspeva da nađe u svome pesku.⁹⁷ Lazarević izražava visoka očekivanja i u odnosu na umetnika: „Umetnik je građanin cele vaseljene. Dom je njegov gde god da uđe.”⁹⁸ Karakterišu ga pre svega svestranost i razvijena

93. *Sabrana dela Slobodana Jovanovića, Iz istorije i književnosti I*, str. 806.

94. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga – drugi deo* (1947), str. 46.

95. Dragan M. Jeremić, *Estetička shvatanja Branka Lazarevića*, str. 223.

96. Govoreći o „funkcionalizaciji“ umetnosti, pitanju službe umetnosti drugim kategorijama kao što su država i vera, istaći će: „Funkcija lepote je lepota, uspelo izražena lepota. Ako se, uz to, nađe izražena i kakva druga funkcija, etička ili koja druga, utoliko bolje, ali utoliko bolje, ukoliko je ona, sem etički uspešno, i umetnički uspešno obelodanjena.“ (*Druga knjiga Dnevnika*, str. 27); zatim: „sve svemu služi i sve je jedno za drugo vezano - ali je nosilac nagrade i papa i patrijarh i imperator prvo umetnost, prvo lepo, prvo ono što je bilo uzrok da nešto bude ono što je (...) U umetničkom je delu ceo univerzum lep.“ (*Isto*, str. 407-408).

97. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga - prvi deo* (1942-1946), str. 10.

98. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga – drugi deo* (1947), str. 198.

intuicija. Na sve što ga okružuje on gleda kao na mogući materijal za umetničko oblikovanje, on „gleda, sluša, pipa unutrašnjim očima i fizičkim, celokupnim svojim bićem, intuicijom, inteligencijom, maštom i, najzad, preko ekspresija svih vrsta, ubacuje u forme.“⁹⁹ Stvaranje umetničkog dela Lazarević posmatra kao umetnikovo takmičenje sa prirodom i životom jer, kako kaže, „priroda je ipak najveći neimar i život najveći građevinar.“¹⁰⁰ Otuda genijalnost stvaraočeva leži u „dešifrovanju prirode i prirode duha“¹⁰¹ jer i on je jedan njen delić. Predstaviti stvari po sebi, kakve one jesu, cilje koji se želi dosegnuti, ali kako mi svet vidimo jedino kroz stvarnost svog duha, umetnikov jedini „program“ treba da bude vernost svojoj ličnosti, životu i prirodi. Lazarević u vezi sa ovim stavovima navodi citat iz Moneovog pisma prijatelju i biografu Gustavu Žofroa: „Ja nemam drugu želju do prisno spajanje sa prirodom i drugu do tu sudbinu ne želim... udes da sam radio i živeo u skladu sa njenim zakonima. Kraj njene veličanstvenosti, njene snage i njene besmrtnosti, ljudsko stvaranje liči samo na jedan bedan atom.“¹⁰² U drugom delu *Dnevnika*, u vidu male inkorporirane studije o umetnosti, na čak osamnaest stranica¹⁰³ Lazarević raspravlja o prirodi tvoraca i tvorevina. Pošto je stvarnost jedna, samo su izrazi uvek drugačiji, noseći žig one ličnosti od koje dolazi „milost uobličenja,“ autor će, slikovito, izneti da „jednu istu ‘njivu’ zemljoradnik obrađuje na način koji donosi plodove za ishranu. Van Gog na način boja, Bah izvlači iz nje fuge, Ovidije liriku i tako dalje...“

Često Lazarević ističe da je građa sporedna, a glavno je uspeo izraz. Da bi se do tog izraza došlo, duh mora uspešno da savlada teškoće oko materijalnog uobličavanja onoga što je u ideji. Tu se nailazi na problem

99. *Isto*, str. 189.

100. *Isto*, str. 408.

101. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga - prvi deo* (1942-1946), str. 266.

102. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga – drugi deo* (1947), str. 190-191.

103. *Isto*, str. 397-415.

ograničenosti čovekovih sredstava za objavljivanje impulsa svog bića. „Duh ne može da izrazi sve ono što hoće nego samo ono što može.“¹⁰⁴ Reči, zvuci, linije, oblici, neadekvatni su i nepouzdani označitelji. „Oni ‘od prilike’ daju reakciju na akciju, daju ‘kao da.’“ Zbog teškoća na putu umetničkog stvaranja koje se ukazuju kao neizbežne, a koje se tiču same mogućnosti da se nađe ekspresija koja bi odgovarala impresiji, Lazarević naglašava da ne sme biti dodatnih prepreka između dešavanja u duhu i umetnikovog izraza. Zato je sloboda stvaranja osnova bez koje se ne može. U vreme u kojem nam ostavlja ove redove, autor *Dnevnika* slobodno oblikovanje prepoznaće samo u usmenoj književnosti, u „literaturi šapata,“ kako je na više mesta naziva. Takvo stanje u kulturama traje dok se vladavine ne učvrste i ne uđu u „prosvećenu“ eru, jer, kako duhovito zapaža, „umetnost je, na kraju krajeva, luksuz (...) U zalazak sunca ne gleda gladan čovek.“¹⁰⁵ Ovaj svet je, prema Lazareviću, „spektar boja“¹⁰⁶ i on se ne da sagledati kroz uske oznake sistema i škola. U tvorevinama od vrednosti „ogleda se“ svet u kojem ništa ne „štrči,“ u kojem slika nije projektovana jednostrano. Pisac se zalaže za autonomiju umetnosti, ali ne u smislu odvajanja umetnosti od života i društva, već shvaćenu kao slobodu da „uzima ‘svoje dobro’ gde god ga nađe“¹⁰⁷ i njime raspolaze. Na taj način velikani „svojim delima daju udarce u čisto ljudski tok istorije i stvaraju koncentrične krugove.“¹⁰⁸

U Lazarevićevim razmatranjima na temu stila¹⁰⁹ ukazuje se na čovekovu potrebu da svoje senzacije saopšti drugome, na žudnju za komunikacijom. Stil,

104. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga - prvi deo* (1942-1946), str. 403.

105. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga – drugi deo* (1947), str. 151.

106. *Isto*, str. 382.

107. *Isto*, str. 409.

108. *Isto*, str. 377.

109. *Isto*, str. 438-441

viđen kao preobražavanje jednog stanja u drugo, autor doživljava kao demona koji večito muči i njega i još stotine njegovih sapatnika po svetu. „Radi snažno volja (...) da obučem u reči ono što se sniva i snuje (...) To 'Hoću!' čoveka, to je stil,” napisće Lazarević.

Pred pustolovinom estetizovanja građe stvaralač na raspolaganju ima samo svoj „instrument,” svoju „nervnu napravu.” Na izazov uobličavanja on odgovara na „način koji dudovo lišće pretvara u svilu.” Autor podseća da to, ipak, može samo svilena buba.

Govoreći o kritici¹¹⁰, Branko Lazarević ističe njenu umetničku dimenziju: „Kritika kao umetnost pripada istom kontinentu kome i ostale umetnosti.“ Kritičar prolazi kroz isti stvaralački proces kao i ostali umetnici ostavljajući pečat svog duha na građi koja je pred njim i o kojoj se treba izraziti na odgovarajući način. Sa tom razlikom što je građa u njegovom slučaju „već prošla kroz radionicu subjekta.“¹¹¹ Eseje „Stvaralačka kritika“ (1927) i „Kritički postupak“ (1941) Lazarević je posvetio obrazlaganju ovog stava: „... pesnik piše, vajar vaja, neimar gradi, muzičar usklađuje. I tako, najzad, kritičar kritikuje.“¹¹² Kritika treba da bude potpuno slobodna reakcija kritičarevog duha na delo povodom kojeg govori, a koje se sada ukazuje kao „građa.“ Navodeći stav Anatola Fransa koji glasi: „Dobar kritičar je onaj koji priča događaje svoje duše u sredini uzor-dela“, on odbacuje gledište po kojem je kritika posrednik između umetnika i publike i smatra je spontanim izrazom nezavisnog kritičara-umetnika. U *Dnevniku* je podvučeno da iste osobine koje čine velikim umetničko delo, čine velikim i kritičarevo delo – uspelo izražavanje intuicije, mašta, emocije, lepota, istina. Nalazeći u njemu umetnika, razumljivo je da je Lazarević

110. *Isto*, str. 70-73.

111. Branko Lazarević, „Kritički postupak“, u: *Sabrana dela Branka Lazarevića, knj. 3, Filozofija kritike i drugi eseji*, str. 37.

112. Branko Lazarević, „Stvaralačka kritika“, u: *Sabrana dela Branka Lazarevića, knj. 3, Filozofija kritike i drugi eseji*, str. 24.

ličnosti velikog kritičara prepostavlja svestranost, slobodoumlje i „univerzalnu radoznalost.“ Upućujući na kvalitete kritičara, autor se slikovito izrazio u eseju „Kritički postupak“: „Kritičar je kod kuće u svakoj kući. To beskućništvo je njegovo kućenje. Jednovremeno, on je u svakoj kući kao kod sebe.“ Atribut beskućnika, koji u *Dnevniku* navodi i uz figuru umetnika, Lazarević koristi, rekli bismo, kako bi predstavio duhovnog i intelektualnog nomada,¹¹³ ličnost bogatu raznovrsnim znanjima koja joj omogućavaju da „nađe paralelizam sa svakim od mnogobrojnih sadržaja sa kojima dolazi u dodir i saobraćaj.“ Otuda je kritičar-umetnik putnik koji rado prisustvuje gozbama najrazličitijih duhova i u svakom domu zna pravila ponašanja.

Gorski vijenac – najviši domet umetničke vizije

„Jugoistok i Balkan nemaju većeg dela od *Gorskog vijenca*,“ zapisao je Lazarević na Novu godinu 1947. povodom stogodišnjice pojave ovog Njegoševog dela. Iznoseći da ne želi da se upiše u knjige „crvenih“ ni „crnih,“ autor najavljuje da će na stranicama svog *Dnevnika* proslaviti ovaj značajan datum za srpsku književnost¹¹⁴.

Lokalna tema koja čini osnovu dela, iz Njegoševe „radionice“ izlazi kao drama kosmičkih razmera. U ostvarenju ovog umetnika Lazarević vidi primer briljantnog oblikovanja građe. „On je jednoj plemenskoj svađi dao univerzalni izgled (...) Njegoš je dao, preko jednog malog slučaja, celu dramu ljudskog slučaja u velikoj i nepoznatoj drami univerzuma,“ reći će pisac

113. „Ja sam za to da se vrlo često menja stan i da se ide od sela na selo, i tako neprestano (...) Čim si dobro ušao u stvari povodom kojih si se zadržao na jednom mestu, kreći dalje (...) Ja obožavam premeštaje i menjanje obitavališta,“ reći će autor u *Prvoj knjizi Dnevnika*, str. 191-192.

114. Vidi *Dnevnik jednoga nikoga – drugi deo* (1947), str. 7-11.

Dnevnika. Verujući da su „ljudska najveća dela ovejane tragedije,”¹¹⁵ Lazarević *Gorski vijenac* ceni i kao delo „užasnog,” „strasnog,” „gorštačkog” pesimizma. Da je krotkije dato, kako navodi, „to bi delo bilo, a i inače je, ne samo naš nego i svetski *Faust*.“ U Njegoševim stihovima pisac prepoznaje ton Šekspirovog *Kralja Lira*.

Ovo delo grandiozne vizije, kako Lazarević tvrdi, prošlo je kroz sva iskušenja: romantičarska, pseudoklasična, realistička, naturalistička, parnasovska i druga u našoj književnosti i ne samo što nije izgubilo od svoje izuzetnosti, nego je i dobilo. „O hiljadugodišnjici će se moći reći to isto, i još više.“ *Gorski vijenac* svakako ulazi u red onih velikih ostvarenja ljudskog duha koja su „kao dijamant: vreme im daje još veću tvrdinu i još lepši sjaj.“¹¹⁶

Analizirajući razloge zbog kojih ovo delo ide u vrhove naše i opšte književnosti, Lazarević ističe grandioznost vizije, uspelu obradu teme, činjenicu da je *Gorski vijenac* uspeo da bude i knjiga celog naroda i njegove intelektualne elite. U njemu podvlači i prisustvo lirike, etike i misli takvih da je gotovo svaki stih postao sentencija. On izražava i uverenje da bi se ovo delo, prevedeno na zapadne jezike, uz neke naše narodne pesme, ukazalo kao delo opštečovečanskih vrednosti iz međunarodne duhovne riznice.

Ljudski dokument jednoga stvaraoca

Započet kao autorov način da se pisanjem spase od ostanka sa samim sobom i, kako kaže, „svojom pustoši“ u doba koje mu je donelo lično stradanje, kao i

115. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga - prvi deo* (1942-1946), str. 329.

116. Branko Lazarević, „Kojim putem?” u: Branko Lazarević, *Sabrana dela knj. 2, Ogledi – Naše najviše vrednosti*, str. 10.

priliku da bude svedok teškog udesa svoje zemlje, ovaj dnevnik se uobličio u zbirku vrednih zapisa o pitanjima egzistencije i umetnosti.

Lazarević je dnevničko beleženje posmatrao kao mogućnost nesputanog izražavanja svega što prođe kroz duh, oči i uši. „Danas optimista, sutra pesimista, prekosutra skeptik, dnevnik je pustolov koji se šeta kroz ideje kako dođu i kroz zvezde, i svuda se za trenutak nastanjuje i sutra pakuje za dalji put,”¹¹⁷ reći će pisac baveći se dnevnikom kao vidom objavljivanja ljudskog duha. Dnevnik bi, kako veruje Lazarević, trebalo da bude „vino-samotok, rakija-prvenac,”¹¹⁸ mesto na kojem čovek, „životinja koja se strašno kamuflira,” skida svoju obrazinu, gde su „u igri sva tri sprata Frojdova.” Pisac navodi da, kada se veliki čovek, koji se ne plasi kontradikcije i galimatijasa, ogoliti, on daje sliku ne samo onoga što se dešava u duhu, već i u celoj prirodi. *Dnevnik jednoga nikoga*, međutim, i pored slobodnijih pasaža gde pisac iznosi svoje intimne doživljaje,¹¹⁹ prema svedočenju samog tvorca, nije knjiga koja donosi čoveka nagog, demaskiranog: „Prokleto je pero. Uzme li ga čovek u ruku, ono se pojavi kao prepreka i kao kritičar.”¹²⁰

Osetivši se i materijalno i spiritualno kao Niko, Lazarević traži utočište u razmišljanju i pisanju. „Kad uspem da se izrazim, osećam se lakši i kao da sam isterao đavola iz sebe”, zapisaće. „Školjka koja se retko otvara”, kako autor sugestivno predstavlja čoveka, na taj način ipak ostavlja svoj blistavi dar budućem čitaocu.

Složićemo se sa ocenom Natalije Ludoški da je, i pored apoteoze nihilizma izrečenom u *Uvodu*, celokupan tekst *Dnevnika* zapravo osporavanje

117. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga - prvi deo* (1942-1946), str. 250.

118. Branko Lazarević, *Dnevnik jednoga nikoga - drugi deo* (1947), str. 422.

119. *Isto*, str. 310-318; *Dnevnik jednoga nikoga - prvi deo* (1942-1946), str. 104-105.

120. *Isto*, str. 104.

inicijalne tvrdnje o ništavnosti svega.¹²¹ Pisanjem kao činom samoostvarivanja i samopotvrđivanja u pretećem univerzumu, pojedinac, Branko Lazarević, čini nam se, uspeva da ostvari želju izrečenu u *Uvodu u Dnevnik jednoga nikoga*, da makar i za magnovenje bude u bitnosti svega, van sebe i svog prokletog Ja. Ako i ne kroz davanje odgovora, onda kroz postavljanje relevantnih pitanja i podsticanjem čitaoca na promišljanje o sopstvenoj prirodi, Lazarevića spoznajemo kao Nekoga čijoj bi se beležnici dobro bilo vraćati na putu ovladavanja harmonijom i učeći se umetnosti življenja, u nekom svom tusculumu.

---

121. Natalija Ludoški, *Isto*, str. 190.

Literatura

Primarna:

1. Lazarević, Branko. *Sabrana dela, knj. 8/I, Dnevnik jednoga nikoga – prvi deo (1942-1946)*. Beograd: ZUNS, 2007.
2. Lazarević, Branko. *Sabrana dela, knj. 8/II, Dnevnik jednoga nikoga – drugi deo (1947)*. Beograd: ZUNS, 2007.

Sekundarna:

Andrić, Ivo. *Beogradske priče*. Beograd: Laguna, 2011.

Andrić, Ivo. *Kuća na osami i druge pripovetke, knj. 14, Sabrana dela Ive Andrića* (dopunjeno izdanje). *Udruženi izdavači*, 1986.

Aurelije, Marko. *Samom sebi*. Beograd: Dereta, 2008.

Jeremić, Dragan M. *Estetička shvatanja Branka Lazarevića*, u: *Sabrana dela Branka Lazarevića, knj. 6*. Beograd: ZUNS, 2005.

Jovanović, Slobodan. *Branko Lazarević*. U: *Sabrana dela Slobodana Jovanovića, Iz istorije i književnosti I*. Beograd: BIGZ-Jugoslavijapublik-SKZ, 1991.

Kalezić, Vasilije. *Ivo Andrić u našim sporovima*. Beograd: Partizanska knjiga, 1985.

Karaulac, Miroslav. *Rani Andrić*. Beograd: Prosveta; Sarajevo, Sarajevo, 1980.

Lazarević, Branko. *Sabrana dela knj. 1, Impresije iz književnosti i pozorišta*. Beograd: ZUNS, 2003.

Lazarević, Branko. *Sabrana dela knj. 2, Ogledi – Naše najviše vrednosti*. Beograd: ZUNS, 2005.

Lazarević, Branko. *Sabrana dela knj. 3, Filozofija kritike i drugi eseji*. Beograd: ZUNS, 2004.

Lazarević, Branko. *Sabrana dela knj. 6, Pitanja i čuđenja*. Beograd: ZUNS, 2005.

Lazarević, Branko. *Sabrana dela knj. 7, Političke rasprave – Ostavština*. Beograd: ZUNS, 2007.

Ludoški, Natalija. „Misao hamletovske provenijencije (Branko Lazarević: Dnevnik jednoga nikoga)”. *Beogradski književni časopis*, br. 13, (zima 2008), 189-192.

Palavestra, Predrag. *Branko Lazarević u srpskoj književnosti*. U: Branko Lazarević, *Sabrana dela knj. 6, Pitanja i čuđenja*, Beograd: ZUNS, 2005.

Palavestra, Predrag. *Istorija srpske književne kritike: 1768-2007*, tom 1. Novi Sad: Matica srpska, 2008.

Popović, Radovan. *Andrićeva prijateljstva (biografija nobelovca)*, Gornji Milanovac: Dečje novine; Beograd: Prosveta, 1992.

Puvačić, Dušan. *Književni kritičar Branko Lazarević*, U: Branko Lazarević, *Sabrana dela knj. 6, Pitanja i čuđenja, Beograd: ZUNS, 2005.*

Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta, Beograd: Biblijsko društvo, 1973.

Skerlić, Jovan. *Istorija nove srpske književnosti*, Beograd: Prosveta, 1967.

Tešić, Gojko. *Srpska avangarda u polemičkom kontekstu*, Novi Sad: Svetovi; Beograd: Institut za književnost i umetnost, 1991.

http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/dokumenti/hercegnovsko_dani_uz_branka_lazarevica_i_iva_andrica_j_brkovic.html

Zazorno prepoznavanje i razobličenje kruga

Karnevalizacijom stvarnosti, uz ponovno oživljavanje ekspresionističkog subjekta unutar koncepta novonastalih, posleratnih filosofskih sistema, stvoreni su osnovni zakoni nečega što se može odrediti za doba *novog mimesisa*. Pripovedni svetovi Miodraga Bulatovića potiču odozdo – sa zemlje, svedočeći o konačnom uverenju u krah istorije, dobu kada više ništa nije preostalo da propadne. Pandemonijumski svet proces marginalizacije, u domenu teksta, izdvaja u nekoliko različitih planova. Sa jedne strane, dolazi do ukidanja postupnosti i linearnosti u pripovedanju, pri čemu se pažnja pomera sa celine na detalj, prevashodno onaj spoljašnji, kojim se otključavaju tačke preplitanja pripovednih slika. Detronizacija sentimentalnog izraza je učinjena još nakon Prvog rata, ali se kod Bulatovića oseća sentimentalna opsednutost mračnim pripovednim nijansama. Ovo je proza kumulacije grotesknih, hiperboličnih, ironičnih i karikaturalnih odgovora, pri čemu se grubom leksikom stvaraju i saobrazni tonovi. Nivo radnje podrazumeva ispražnjene svetove u koje su grubim pokretima prišivene prazne čovekolike figure. U sveopštrem nepripadanju, bogalj se naslanja na štaku drugog bogalja i, bežeći od sebe, ne uspeva nigde drugo da stigne.

Julija Kristeva u svom *Ogledu o zazornosti*¹, predočavajući zazorno na granici između subjekta i objekta, svedoči i o tome da zazorno ipak prima u

1. Julija Kristeva, „Ogled o zazornosti”, U: *Moći užasa* (Zagreb: Naprijed, 1989). (termini u kurzivu preuzeti iz navedenog izdanja)

sebe jedno od svojstava objekta – neophodnost da se suprotstavlja *mom ja*. Ovakav objekt je, po Kristevoj, *pali objekt*, izopštenik koji odvlači u one prostore gde se smisao slama. Prepoznajući sopstveno *ja* u drugome, subjekt pronalazi sebe u kontekstu razarajućeg užasa. Biće opstaje zbog toga što svoju želju i svoj problem čita i u nekom drugom. Proza Miodraga Bulatovića poznaće velikog drugog, ali su konkretna pitanja spasonosne funkcije i simetričnosti među junacima - parovima koji se zajedno kreću, prepiru i međusobno uživljavaju. Da bi se tumačila Bulatovićeva proza, neophodno je pokrenuti interpretativnu reč duž linija nesvesnog u jeziku, večno nedovršene groteskne deobe i duž receptivnog horizonta. Ukoliko se zazorno iz Bulatovićeve priče ne oseti kao sopstvena ograda i *začetak moje kulture*, ona ne bi odmakla dalje od realističke slike i svaki moderni postupak odredio bi se kao *naučen* (a tada se ne može govoriti o *novom* mimesisu). Jeza Bulatovićevog sveta nosi svu težinu besmisla i u njoj nema ničega beznačajnog i slučajno izveštačenog. Tako i pripovetka „Izlaz iz kruga“ reprezentativno svedoči o osnovnim problemima Bulatovićeve poetike, otkrivajući nam koliko su, možda paradoksalno, đavoli postali potrebni, kada se čovek potpuno demonizovao.

Paratekst pripovetke donosi nešto od postupka i nešto od dominantnog problema:

„Uvod: Ovo je priča o meni, njoj – rumenoj kao višnja, i njemu, veselom, pa onda neveselom.“²

Srednjovekovni manir, posebno prepletan sa avangardnom tehnikom kolaža uprizoruje pripovedni postupak. Homodijagetički pripovedač – junak sabira

2. Miodrag Bulatović, „Izlaz iz kruga“. U: *Đavoli dolaze* (Beograd: Rad, 1986). (svi dalji navodi prema istom izdanju)

grafički razdeljene segmente, oglašavajući se iz centralnosti same priče. Saznajemo sve ono što narator planira, percipira i promišlja – *uvod* poput *videh, pomislih*. Poetika okaje dominantna u Bulatovićevom stvaralaštvu, ali je uvek propraćena komentarom (stav absolutne narativne instance se nikad ne prikriva) – bilo direktno, bilo indirektno, posredstvom svesti izmanipulisanog junaka. *Uvod* – postaje poseban *odeljak* u koji se smešta, montažno „dolepljuje“ okosnica priče. Svedoči o tri entiteta: *ja, on i ona*. Pripovedaču je bitno da upozori na ovaj trougao jer se izvan njega ništa neće ispričati. *Ja* – nije okarakterisano, jer će se ostvariti u *prenosu³* između Njega sa kojim se dogodio ceo život (*veselom, pa onda neveselom*) i sa Njom u kojoj je sjedinjen erotski i tanatološki motiv zrele, rumene višnje. Upečatljiv motiv postaje supstitucija njenog prisustva, ali i druga otvorena mogućnost. Glavno pitanje je postavljeno na početku – ko bi trebalo da bude ona.

Pripoveda se retrospektivno (prve tri glave), prvo u aoristu, koji se kroz dijaloge pretapa u razgovorni prezent, pod konstantnim uticajem nekog sećanja ili zaborava. Prošlost je stvar predodređenja i ona je prisutna u svojim dimenzijama. Aorist odaje da se radnja morala odigrati skoro ili neposredno sa trenutkom pričanja. Međutim, druga glava donosi preokret: „Dugi niz godina posle toga videh ga: za pojasom mu nije bila svirala, niti smeh na licu. I drugi put ga videh... I treći put ga videh... I četvrti put ga videh...“ Jasno je da vreme prolazi, ali se u priči svi trenuci grupišu oko glavnog događaja sa škorpijom. U njemu je sav potencijal suštastvenog zazora. On dospeva iz zemlje sećanja/ uspomena, iz prostora nesvesnog koje se proširilo na samu svest junka. U nekoj, ali ne pradavnoj i

3. Žak Lakan, „Polje drugoga i povratak prijenosu“, U: *Četiri temeljna pojma psihanalize* (Zagreb: Naprijed, 1989).

zaboravljenoj⁴, prošlosti je zazorni čin mučenja škorpije bio *magnetni pol priželjkivanja*, otkrivši junacima da se svaka njihova želja od tada, pa nadalje, obavija averzijom budućnosti. Četvrta glava donosi absurdnost futura. Oslanjajući se na Kristevu, mogli bismo zaključiti da je vreme u ovoj pripoveci dvostruko prošlo, ali u prožimanjima. Ono sažima želju da se zaboravi sve što je u metafori *grmljavine* – sa sklupčavanjem škorpije, u trenutačnom udaru otkrovenja, gde su nadolazila *uvek i odjednom* suočena sa sveštu bića, koje ipak nikada neće moći da zaboravi:

„Sećaš li se one škorpije? – upitah ga.
 - On klimnu glavom.
 - Kao da je juče bilo...“

Bliska aoristna prošlost preplavila je neku pradavnu prošlost, čiji su obrisi ostali u očima junaka, rastegla dimenzije nekadašnjeg, onemogućivši zaboravljanje naspram želje da se zaboravlja.

Bulatovićevi junaci ne mogu pogledati u budućnost jer su neslobodni u odnosu na absolutno, nezaboravljeno vreme koje se u neospornom saznanju zaledilo. Trenutak epifanije sopstvenog beznađa se proteže i obesmišljava nadu.

Ova pripovetka donosi uvek blisku prošlost koju čak ni smrt nije poremetila, te konačno i njenog pripovedača možemo primetiti kao glasnog čarobnjaka aorista – kao onog čija je magija u neprestanom dokazivanju da se nikada ne može krenuti *dalje* i da će kob prošlog uvek biti *blizu* junaka.

Prva slika je zasnovana na zagonetki. Pripovedač posmatra nešto što mili po zemlji, što izaziva vrisak

4. Ovu pradavnu, srećnu prošlost pamte oči.

i strah. Strašljivi subjekt svoje stanje transponuje na prostor, koji dobija elemente jezovite stvarnosti. Lajtmotiv nogavica, koji ima anticipatorsku ulogu, upotpunjaje atmosferu zaumnog. Nimalo nije slučajan ni motiv *sakatog hoda* škorpijinog. U Bulatovićevim pripovetkama i romanima, junak je prvo uvek ono što možemo da vidimo svojim fizičkim okom, pri čemu se telesni nedostatak posmatra kao transponovani odraz neke unutrašnje anomalije, ali i obrnuto. Zbog toga se junaci ne uvode na scenu temeljnim opisom njihovog izgleda, nego se on postepeno, duž cele pripovetke konstruiše. Tek kada se zaokruži sudbina samog lika, on postaje kompletan u svojoj telesnoj zaostalosti. Velika je simbolika pripisana ljudskim očima. One su uvek raskorak od unakaženog tela. Možemo ih posmatrati kao poslednji vapaj za duhovnim uzdignućem, ili pak kao namernu poruku da postoji podsmešljiva vera u čovečnost koja je jednom bila, vera u obliku kobi: „Bili smo bosonogi najamnici, bez krova i hleba. I oči smo imali. Od njih nismo mogli pobeti. Eh, da ih nije bilo. Njegove su bile vesele i plave kao u mačka, a moje crne, zapaljenih kapaka, naviknute da suze”.

Junak, se osigurava u kukavičluku, potvrđujući škorpijinu pobjedu, odajući saznanje o svom manjku. On potvrđuje da mu nedostaje hrabrost i upravo pozicija potčinjenog lagano otkriva njegove nedostatke smisla, želje i jezika. I baš kada krene razotkrivanje, prodiranje u dimenzije nesvesnog, pripovedač će načiniti radikalalan prelaz. Groteskni upliv iz košmarnog, znakovima opterećenog prostora, u idiličnu ravan je još jedno od sredstava oneobičavanja – potvrda da ne postoje nikakvi logički zakoni po kojima bi se oformio princip načelne kauzalnosti. Groteska je intenzivirana baš zbog toga što počiva na paradoksu. Idilično, umesto da umiri, pojačava jezu. Iznevereni horizont očekivanja i snažni kontrasti sa jedne strane osiguravaju ironijsku distancu implicitnog komentatora, a sa druge stvaraju neizvesnost u postupcima:

„Zabele se stado na rubu livade. Kraj jagnjeta što je ležalo stajao je on. Poznah ga po torbi i nogavici”.

Na ovom prelazu najbolje možemo opisati kako fukcioniše Bulatovićev groteskni mehanizam. Kajzer⁵ određuje groteskno za strukturu, zatim za otuđeni svet. Proces otuđivanja podrazumeva da nam se ono što je bilo poznato i prisno, odjednom otkrije kao strano i zagonetno. Upravo se na toj granici menja i preobražava naš doživljaj. Trenutačnost, iznenadnost, neočekivanost uslovljavaju nastanak ovakve strukture. U momentu rađanja groteske, naš svet počinje da se otkriva kao privid i istovremeno se oseća nelagoda - da života *kao do sad* više ne može biti. Kulminacija se oseća u poslednjoj reči *nogavica*, te se užas predstavljenе stvarnosti utvrđuje saznanjem da ne predstoji ništa dobro i da je belo stado optička i ironijska varka. Ono je neka vrsta usputnog ismevanja. Razvijena groteska počinje da emituje strah, ali ne od neminovne smrti, nego od novostečenog saznanja da se prilazi životu u ogoljenom vidu. Bulatovićevu figuru interesuje životnost u značenju života koji se neprestano raspada. Ona prikazuje otuđene puteve na kojima subjekt gubi snagu tela i moć orientacije; puteve apsurda: „Vrana sastavi krug iznad mene, pa se, ko zna zašto, zanjiha na grani trešnje”.

Utvrditi da se suočavamo sa junacima koji nemaju ništa osim svojih nedostataka, moramo promisliti šta se dogodilo sa njihovim iluzijama. Iluzija se najčešće pokazuje najboljim lekom za izgubljene. Metapromišljanja o smislu umetnosti neodvojiva su od Bulatovićeve proze, ali se ne otvaraju unutar eseističkog diskursa. Ona su utemeljena u radnji i samoj prići o ljudima. Junaci umetnici pokušavaju da estetizuju

5. Wolfgang Kajzer, *Groteskno u slikarstvu i pesništvu* (Novi Sad: Svetovi, 2004).

stvarnost, dok u oku čitalaca upravo oni postaju estetski detalji slike koja je iscrtana starozavetnim rečima, izdvojenim na početku zbirke *Đavoli dolaze*.⁶ Namera da se ovakvi životi osmisle umetničkim delom je već u prvim pokušajima osuđena na neostvarivost. Bulatovićevi junaci nisu toliko osuđeni na smrt, koliko na ništavilo postojanja i ništavilo vrednosti. Hrabri bogalj nešto poverava svojoj fruli, kasnije je prodaje, a u poslednjoj glavi se žali za „njegovom svirkom iznad dima“. Frula je svedočanstvo o zanosu, ali ne i o delu. Lekovita umetnost u ovom je slučaju samo stvar zanosnog ništavila. Petar Pijanović⁷ zaključuje da umetnik koji stvara veliko Ništa postaje ogledalo sveta koji ga inspiriše. Smrt se u takvom konceptu ne može proučavati u kontrastiranom odnosu sa životom. A u onom svetu gde smrt gubi svoju moć (gde je breme zajedničko i živima i mrtvima), uloga umetnosti se propušta bez pogovora. Hromi lako prodaje frulu onom koji ne ume da svira. Za muzikom se na kraju može samo samo žaliti. A tada je i svaka dalja laž obespravljenja.

Setimo se da je priovedač *bio lažov*. Lakan nas u eseju „Analiza i istina ili zatvaranje nesvesnog“⁸ podseća na poznati sofizam o laganju.

Više ne lažem – rekoh.

(...)

Ti ne lažeš?

Da, baš ja.

Ova isuviše formalna, egzistencijalna odluka,

6. Tema je u knjizi posebno vezana za lik slikara Milana, pa ćemo je samo otvoriti.

7. Petar Pijanović, *Poetika groteske* (Beograd: Narodna knjiga, 2002).

8. Ž. L, ibid.

počiva na apsurdu. Ukoliko lažov odgovori da ne laže, to znači da on u isto vreme može govoriti istinu, ali i lagati. Čuveno *ja lažem* (dosledno i negacija) zasnovano je na paradoksu, ali mu ne možemo osporiti važnost. Ono *ja* koje iskazuje nije isto kao ono *ja* iz iskaza. Zato je i veoma lako zaključiti da *ja* koje u konkretnom času formira iskaz – upravo laže, da je lagalo pre toga i da će lagati nakon toga. Ukoliko Drugi odredi da je *ja lažem* prevara ili istina, paradoksalna tvrdnja se preseca u jednoj krajnosti. Ova kratka digresija na Lakanovu shemu nije bez osnove u tekstu pripovetke. Pripovedač će nekoliko puta ponoviti da više ne laže. Unutar dijaloga treće glave, mrtvi prijatelj će izgovoriti „Ne verujem, uvek si lagao. Strašno si lagao“. Ovo je ujedno i poslednja reakcija Drugog na laganje pripovednog subjekta. Problem možda ne bismo ni postavili da je laganje samo još jedan od patoloških poremećaja slabica. Međutim, koncept se usložnjava ako pripovednu istinu pisac poverava u ruke lažovu. On će potvrditi na kraju: „Hteo bih da ti kažem da me svi biju i da više ne lažem“, ali se njegova istina – laž prostire u prazno i nema nikoga, do samog čitaoca, da je potvrди. A takva laž se neminovno estetizuje. Baš onog trenutka kada je otišla u službu umetnosti, čak je i laž uspela da se raspadne, ali ne u korist istine, već u korist ništavila. Apsurdno se javlja tamo gde izostaje svaka istina i gde se laž uspostavlja kao poredak sveta. Ali, Bulatovićev pandemonijum bi bio jednostavan da je zasnovan samo na laži. Ova pripovetka nije bez razloga u uvodu zbirke *Đavoli dolaze*. Ona potcrtava da se govori o životima koji se vode i s one strane laganja, gde je i laž podrazumevana potvrda bezizlaznog kruga, pa nema snagu da poruši temeljnost samog postojanja. Onog trenutka kada je apsurd kulturološki konstatovan i utvrđen u okviru mnogih mislećih sistema (kao i van istih), Bulatoviću je preostalo da zaviri u naličje besmisla.

Iluziornost na nivou pripovedanja strada od saznanja koje donosi škorpijin ubod. Motiv škorpije nije

dovoljno razrađen u srpskoj kulturi, već on u sebi sažima mnogostruka iskustva orijenta. Iako su prisutne na crnogorskom podneblju, Bulatović zanatski, uz ironični otklon prema postupku, škorpije kao inkarnaciju zla dovodi u vezu sa udaljenim područjima i civilizacijskim nasleđima. U islamskoj religiji, škorpije su sretane u prikazima pakla, ali su istovremeno i derviški amblemi – likom strašni demoni u službi protiv zlog. Simbol je otključavan i unutar erotske mitologije. Škorpija je na orijentu često tumačena kao metafora za bol, perverznu potrebu, snažan libido i posebno kao sam koitus, u značenju orgazma kao polovične smrti ili male smrti. Škorpijin ubod je i parafraza za falus u erekciji, od čega su se kasnije razvili frazeologizmi da ženu treba škorpijski zadovoljiti, da je njen egzistencijalna potreba svedena na škorpijski ubod.

Ovakav interpretativni horizont se na prvi pogled čini nasumičnim i prilagođenim, ali osvrt na tekst dokazuje suprotno. Škorpija u priči „Izlaz iz kruga“ označena je kao fizičko otelotvorenenje zla. Ubila je pripovedačevu sestricu i susedovog sinčića. Dokaz bi bio sasvim korektan da se ne radi o bulatovićevskom stanju, gde bi možda smrt bila najspasonosnije i najhumanije rešenje od svih.⁹ Ali, situacija se još više usložnjava snoviđenjem u kom mrtvi dokazuju da ni smrt ne potire sećanje na život. Zbog toga je i škorpijin ubod doveden do moralističke neutralnosti: svejedno je da li si živ ili mrtav. Ne postoji granica, pa se ni dobro/zlo ne kristališu u okviru pravila. Kontinuitet je neminovan, ali je oslobođanje u njemu nemoguće. Junaci ove pripovetke poznaju celinu užasa. Nemaju oni potrebu za totalitetom, već za slobodom *unutar kruga*, što je u biti paradoksalno i nemoguće.

Potreba da se čovek oslobodi u seksualnom rastapanju, takođe nailazi na negativitet smisla:

9. Setimo se lude Mare iz *Crveni petao leti prema nebu* koja je svoju novorođenčad davila u reci.

„Imaš pravo. Plakao sam kada sam se počeo osvrtati za devojkama”.

Jedino žena u ovoj pripoveti ima sposobnost zaborava. Osakaćeni supružnik, prirodno i simbolično (škorpijski) je neaktivan. Smrt Drugog je oslobođila ženu i njoj je ostalo samo da se preuda. Nema ova priča u sebi mizogine insinuacije. Ona je samo još jedna potvrda da se Bulatovićev kosmos nikad ne izmešta sa zemlje i poriva tla, dokazujući da je zazorno telo istovremeni potpis neispunjene žudnje. Otuda polazi još jedan tok razdiranja i tlačenja, kao i prikriveni odgovor da *ona* iz *uvoda* ne mora biti samo škorpija, već nedostajući princip večnog, spasonosnog ženskog.

Naredba da se dete zaštiti od ujeda škorpije, u beketovskom komunikacionom modelu, odzvanja kao očaj u prazninu, jer se dobija obećanje lažova. Otuda i infantilizam u buđenju iz košmara.

„A ja skitam po svetu, nekog đavola tražim, plačem i sedim. I nikako da nađem izlaz iz kruga”.

Hrabri se potvrdio u samoubistvu (poslušavši škorpiju), pa slabi prijatelj prepoznaje nedostatak sopstvene volje u ovom činu. Njemu zazorno zahvaljuje svoje postojanje, i u njemu vidimo *izgnanika koji se pita „gde“* Julije Kristeve. Odbačen i od sveta odbačenih, junak se odvaja i pokušava da pronađe svoj položaj – *prema tome luta*, u nemogućnosti da pripada ili da odbija. U njegovom cilju je da pronađe izlaz iz kruga. Traga se za prostorom koji će biti bitno deljiv, savitljiv, prepun granica i preloma. Ali zazorno saznanje koje ga progoni iz prošlosti dovodi u pitanje čvrstoću volje i uvek ga vraća na početak. Što više beži i odmiče, junak je sve bliži događaju koji ga je odredio. Pronalazak đavola

bi razbio kružnicu, ali se taj prekid ne odvija na nivou pričanja: *nikako da nađem izlaz iz kruga*.

Život Bulatovićevih junaka je osuđen na patnju, ali ne na metafizičku, nego na onu koja je u spletu sa vremenom – u stalnom je ponavljanju i istosmernom poigravanju melanholičnog sa stravičnim. Bulatovićeve junake ne žalimo, ne osećamo njihov patos i tragediju determinacije jer ih se prevashodno gadimo. Mada, upravo se u tom gađenju skriva sva njihova lepota i pritajena победа. Groza koju oni proizvode posledica je nepostojanja celovitog ljudskog u njima. Zazorno je njihov nedostatak, ali istovremeno i njihov spas. Junaci imaju da zahvale groteski jer im upravo ona omogućava da odbiju ostvarivanje univerzalnog zahteva za izrastanjem do punih i celovitih karaktera. Groteska onemogućava krug i samo u njoj možemo konstatovati potrebnog đavola. Ona ga rasparčava i nagoni na večitu deobu. Dok odbačeni junak luta i očajava, komentatorska figura iz njegove zabludelosti crpe uživanje. To uživanje je vera u moć figure koja aktivno korespondira sa apsurdom i kroz filozofsku afirmaciju, pripovedno i estetski podriva isti. Bulatovićeva proza pokazuje da čak i onda, kada je absurd konstatovan kao neizbežan, modernog i buntovnog odgovora ipak može biti. Sadržaj priče „Izlaz iz kruga“ u neprekidnom je sukobu sa modernom živahnošću pripovedanja, otkrivenoj u mogućnostima grotesknog realizma. Ukoliko se tokom tumačenja krećemo duž ovog raskola, Bulatovićeva pripovetka se iznova aktuelizuje, a takve priče su izvan svih granica, pa čak i onih kružnih.

Literatura:

Bulatović, Miodrag. *Đavoli dolaze*. Beograd: Rad, 1986.

Kristeva, Julija. *Moći užasa*. Zagreb: Naprijed, 1989.

Pijanović, Petar. *Poetika groteske*. Beograd: Narodna knjiga, 2002.

Kajzer, Wolfgang. *Groteskno u slikarstvu i pesništvu*. Novi Sad: Svetovi, 2004.

Lakan, Žak. *Četiri temeljna pojma psihanalize*. Zagreb: Naprijed, 1989.

Polen zlatne groznice

Baba, Zoltan. Ispiranje zlata. Vršac, Književna opština, 2013.

Nije neophodno lično poznavati pisca *Ispiranja zlata* – ovejanog veštaka minijature – da bi se ustanovilo kako njegova nova knjiga kratkih proznih zapisa predstavlja osoben dnevnik čitanja. Ali da bi se stekao nekakav pojam o razmerama čitalačke odiseje Zoltana Babe, o raskoši njegove literarne gozbe i žestini umetničke abreakcije, neophodno je sebi dobro zarezati žile ovom „žilet knjigom” od četrdesetak stranica, koju je Književna opština Vršac objavila pod brižljivim uredničkim nadzorom Marije Vasić i Draška Ređepa. Od Vujice Rešina Tucića do Alberta Moravije, od Selindžera unazad do Zole i od „Majke Jugovića” strelovito do *Iljade*, pa zatim nauznak od Tomasa Vulfa i Gintera Grasa do Ljermontova i Gončarova, čitalac smesta oseća da je sa ovim autorom seo u vratolomni „hali gali”, iz kojeg se, vezanog pojasa, još samo s čežnjom može katkad osvrtati na polazište blaženog neznanja.

Praotac romantičarskog fragmenta, Fridrih Šlegel, odredio je tu formu kao „malo umetničko delo, u sebi zaokruženo i odeljeno od ostatka sveta kao jež”. Zaista, britke opservacije, neočekivani preokreti, prozaide koje se začas premeću u nimalo sladunjave ironične žaoke, sve su to ježevske odlike zapisa Zoltana Babe, zapisa koji se po mnogo čemu vraćaju izvornoj romantičarskoj težnji da se fragment uspostavi kao književno seme ili (po Novalisovom određenju) „polen”, čiji je smisao da podstakne kritičku, nezavisnu refleksiju nasuprot samozadovoljnem „sistemscom” teoretisanju.

Otud drčni, neretko „jeretički“ uvidi, poput onog iz zapisa „Hipoteka“: „Živom piscu se nikako ne opreštaju dve stvari: ako se povuče u stvaralačku čutnju i ako stalno odlaže nagovešteno samoubistvo“. Ili onog, klinički besprekornog, iz beleške pod naslovom „Kultur tregeri“: „Srpski romanopisac voli da se ulaguje i da satire, nepopravljivo je pretvoran i dosadno inteligentan. Kao da se stidi svoje proste slovenske duše. Možda mu nedostaje ona bekrajna stepa kojoj bi uvek mogao poveriti tajnu i po njoj slobodno izjurcati maštu.“

Interesovanje za kratku formu Zoltana Babu prati od prve knjige *Poetika mikrobajke* (1996) i njenog nastavka, zbirke *Bećkerečki mirakulum*, objavljene godinu dana kasnije. Ni tu se ovaj autor nije zaustavio, već se – kao dokazani majstor japanskog trostihia i dobitnik srebrne plakete na međunarodnom haiku konkursu „Kaji aso studija“ u Bostonu – potpisao i kao priređivač antologije *Ispod belog šešira*, izbora iz novijeg srpskog haikua koji je kuća „Art projekt“ objavila 2003. godine. Usledio je *Banatski brevijar* iz 2005. godine, knjiga za koju je autor rekao da odražava njegovu „negativnu opsednutost zavičajem“. „Još od detinjstva“ - rekao je u jednom novinskom razgovoru - „sanjam krajolike netipične za banatsku ravnicu“. A potom, u izdanju IP „Beograd“, iz štampe 2008. godine izlaze dve blizanačke zbirke - britve kratkih pesama: *San planine i Jodokus Vejt sa zaklopljenog poliptiha zuri u rasklopljeni poliptih*. Minijaturni lirske iskazi sažeti su tu u tek nekoliko reči: „Ništa, samo mi se učinilo da to opet pahulje...“ – zapisao je pesnik u „Snu planine“. Ili: „April blistav kao kruna na glavi žabe“ - glasi cela pesma sa naslovom „Himera“.

Nema sumnje da za *Ispiranjezlatapodjednakovoži* ono što je kritičar Dušan Vidaković primetio povodom *Sna planine* i *Jodokusa*: da pisac „na ograničenom prostoru, volšebno žonglirajući zakonitostima mišljenja i leksike, konstruiše zabran paralelne stvarnosti u koji

je svežom, začudnom metaforičnošću i upamtljivom personifikacijom, naselio brojnu populaciju originalnih simbola." Ipak, pogrešno bi bilo misliti da se u *Ispiranju zlata* pisac iscrpljuje u ironijskom registru i aforističkoj domišljatosti. Zadržava se u stvaralačkom situ Zoltana Babe i mnogo nektara iz njegovih davnašnjih gorskih snoviđenja, nektara vidljivog, između ostalog, i u sledećem zapisu: „Junak našeg doba Mihaila Ljermontova otkrio mi je dve stvari: da delo jednog književnog genija može svojim duhom da nadahne genija neke druge umetnosti (filmovi Serđa Leonea), kao i da je samo pesniku koji je ujedno i vojnik dato da opeva Alpe.”

Ponet zlatnom groznicom, Zoltan Baba je u jednom intervjuu primetio kako su pisci koji su formirali njegov ukus mahom klasici, poput Viktora Igoa, Renea Gijoja, Vladimira Nabokova i sličnih ekstatičara. Otud ne treba da čudi poruka „Entropije”, fragmenta iz same završnice *Ispiranja zlata*:

„Svoju čitalačku povest delim na dva razdoblja: ono prvo, do dana kada sam pročitao Igoove Jadnike, i ono drugo, u kom se neprestano udaljavam od deteta u sebi, sposobnosti divljenja, suštinske nevinosti i zadate svetosti.”

Padanje u klasnu nesvest (opomena ili podsećanje)

Milojević, Predrag. *Razgovori*, Mladenovac:
Presing, 2013.

Vlada određena prečutna usaglašenost ili neopravdano uverenje da su drugi glasovi ili glasovi „drugih“, njihovi *razgovori* i pripovesti, danas na ovaj ili onaj način uključeni u vladajući (pa i književni) diskurs. Mogli bismo, sledeći pazolinijevsku retoriku i logiku, svakako drsko, zaključiti da je posledica te „inkluzije“ određeno razvodnjavanje istinskog revolucionarnog potencijala „drugog“. Kao što je danas, usled perfidne liberalne permisivnosti, koja neretko deluje kao prazna prinuda, došlo do kolektivnog padanja u klasnu nesvest i jednog (samo)zavaravanja da je svet odavno prestao da bude konfliktno mesto, te da je povinovanje mašini u koju smo (u)bačeni nužno za regulaciju međuljudskih odnosa.

Ono što karakteriše pesničku raspričanost (polifoniju glasova) i jedan neprekinut tok koji se poput mlaza tiho izliva kraj nas jeste, kako J. Kiso navodi u pogovoru *tema opstanka koja se varira*, kroz izrazitu *ogoljenost* i svođenje na suštost egzistencije, na pokušaj da se kroz razgovor desi jedno, makar iznuđeno svedočanstvo o brutalnosti, sticajem okolnosti, našeg, sveta, o njegovoj skućenosti i nemilosrdnosti.

Postoji određena dihotomija koja se uspostavlja već na samom početku zbirke: mi protiv akademika. Mi – očuvani glasovi, glasovi koji su potisnuti ili ugnjetavani, svakako nedovoljno „našminkani“ i stoga eliminisani kada se govori o zauzimanju „javnog prostora“, u

ovoj zbirci su prisutni kroz određeni vid slučajnog, ali promišljenog beleženja: mahom su to razgovori kakve možemo čuti u autobusu, u pošti dok stojimo u redu, prodavnici, na ulici, rečju: svuda, razgovori koji su svojevrsni laksus papir i u odnosu na koje se moramo odrediti, integrisati ih ukoliko su nam bliski (ukoliko smo, dakle, njihov, makar empirijski deo) ili ih doživeti sa distance kao neku paralelnu stvarnost koja teško da dopire do našeg ideološki obojenog oka. Drugi glasovi, razgovori, dolaze iz barova, zatvora, sporednih ulica, a izvesni imperativi u potrebi da se ti glasovi čuju iskazuju se već u pesmi „u narod“: ostavi, zajebi, (gde): u narod, u blatište, što dalje (od...), među te ljude bez zuba, konobare, kurve, tesare, livce, kopilad. Uspostavljanje svojevrsne dihotomije pojačava se otklonom od bogatih, mudrih i iskusnih. Šta znaće svi ovi označitelji? Na prvi pogled oni mogu biti i prazni. Međutim, ako bolje pogledamo korišćena književna sredstva i razmotrimo pesničke slike, svojevrsne lajtmotive i njihovu funkciju, videćemo da je knjiga prožeta, obeležena, u izvesnom smislu, estetikom ružnog, naturalizmom, primetićemo jednu veštu iznijansiranost kojom se stvarnost i zaoštrenost međuljudskih (klasnih) odnosa u knjizi sugerisu. Stoga uspostavljene dihotomije nemaju za cilj insistiranje na iskupljenoj „angažovanosti“ koja je danas zaista poprimila ulogu fetiša i korektnosti, kupljenog umirivanja savesti putem kvazizastupništva obespravljenih, već daju skretnice za razmatranje startnih pozicija i ograničenja koje sama socijalna podloga kreira. Prevelika uljuljkanost u ideološke matrice koje propovedaju „jednaka prava za sve“, kao i medijska hipertrofija tabloidizacije života, kroz crne hronike, ukinula je u određenom smislu mogućnost da se na umetnički uspeo i relevantan način artikuliše život ljudi sa marginе. Opasnosti koje ovi pokušaji nose veliki su, od zapadanja u patetiku, do možda najveće, izvesne „anahronosti“, gde hronika našeg života postaje anahronika: setićemo se filmova tzv. crnog talasa kao i

Pazolinijevih pokušaja da u svojim filmovima posvedoči o klasi koja nestaje i osipa se (lumpenproletarijat) tako što biva zavedena i dezorientisana u okviru konzumerističkog društva a neizostavno će nam se nametnuti pitanje šta je sa takvim pokušajima danas. Ukoliko ih i ima, oni se najpre dešavaju u filmskom jeziku, neretko fotografiji ili performansu, ali su u književnosti iznimno retki. Brisanje rubnih egzistencija i glasova koje je na snazi ima za posledicu utisak da su ljudi o kojima se govori (koji *govore*) u ovoj knjizi ostaci nekog bivšeg poretka, nesnađene individue čije su strateške pogreške kao i splet nesrećnih okolnosti dovele do egzistencijalnih muka, kao da to nije proizvod upravo datog trenutka i sistema. Učiniti nevidljivo vidljivim svakako je i u najopštijem smislu stvaralački imerativ, a kada govorimo o onome što je vidljivo/nevidljivo, kao i uvek kada baratamo binarnim opozicijama, moramo shvatiti kompleksnost i pozadinu tih podela (uvek politički obojenog principa isključivanja). Stoga je citat Brehta u drugom delu knjige indikativan i može se razumeti kao svojevrstan ključ za dihotomije prisutne u ovoj knjizi, tim pre što one nisu samo književni postupak, već korespondiraju sa stvarnošću. „Jer, jedni su u tami, / drugi na svetu. / I oni na svetu se vide, / a oni u tami ne vide.“

Centralne slike koje podrobnije potkrepljuju „estetiku ružnog“ jesu date najpre kroz opise fizičkog propadanja (naturalistički prikazi nemaštine, muke, truleži: „tope se govna u ustima“ kao svojevrsne scenografije), život se prepričava kroz naraciju, ali u jednom dahu, zapravo kao da ponestaje dah da se ispriča taj teret bivstvovanja. Primetna je, naročito na nivou individualnih priповesti-ispovesti, izvesna gradacija, nekakav dekrešendo u životima, pri čemu se u datom sledu mogućnost za izbor sužava do potiranja, te se stiče utisak da su bića iako ne formalno, činjenično lišena bilo kakve slobode i dostojanstva. Nižu se kockanja, ratovi, ekonomski sunovrat, prizori iz fabrika u kojima

je atmosfera radikalno izmenjena: „odlivao neke jebene cevi / mašina mu uhvatila ruku / izlomila...dobjio otkaz/ kao nije gledao u presu“, „burazeru / tu se u tridesetoj ide u invalidsku“, „bila na odmoru dve iljade devete / a koja je ovo godina“ – u ovim stihovima na snazi je stupanj više od dehumanizacije, nekakva na momente logorska slika koja prenosi utisak bolne suvišnosti ljudi u svetu. Estetički uspela, leksički izvedena iznijansiranost pojačava utisak beznađa i kroz žargonski, ali neisforsiran, ulični govor, ostvaruje bliskost, poverenje sa čitaocem, čemu dosta doprinosi i upotreba ironije kao u stihovima: „zajeb: ali ima zajeb / uvek ima zajeb“. Čak i kad se desi neki preokret, u životima aktera ove zbirke nema razloga za nadu, to je samo nekakva pauza na putu za pakao (jer „uvek ima neki zajeb“). Određeno fatalističko gledanje koje je proizvod nemilih prilika, gde se veruje još samo u pasulj, pivo i tuču, potcrtnato kroz gotovo iznuđenu upotrebu alkohola, droge („ili to ili rakija sa seljacima / trećeg nema“) u potpunosti zatvara krug opisanog socijalnog miljea i njihovih narativa koji su se našli pred izumiranjem.

Postoji određeni umetnički horizont (nasleđe) u koji se zbirka može smestiti: osim Pazolinija i crnotalasnih filmskih ostvarenja, tu je svakako i prvi film Bele Tara *Family nest* gde se dešavaju razgovori za stolom, ljudi bez zuba, u jednom skučenom životnom prostoru (okviru), u kojem nekoliko generacija dele ne samo stan, već i sobe, intimu), a egzistencijalni problemi vrlo jasno (konkretno, nedostatak stambenog prostora i finansija) diktiraju sve, neko bi ovde rekao „više“ sfere ili oblike ljudskog postojanja. Takođe, postoji dvojaka paralela sa Bukovskim koji je na početku knjige i citiran: ona se ne nalazi samo u zastupništvu ljudi sa marginе (preispitivanje te sintagme se desilo upravo u zbirci) već i u činjenici da je Milojević (1974), a to će čitaoci njegovih priповедакa uočiti (*Minhen i druge priče*, 2011), pojedine narative iz te knjige transponovao u formu poezije i tako im dao pečat „dvojnog svedočanstva“ koje

ima efekat faktografskog, dokumentarnog. U pesmi „angažovani pisac“ – prisutno je takvo preklapanje sa proznim (iz navedene knjige): „tvrdio je da živi sa trista dinara nedeljno / dvesta za kilo pasulja / petnaest za svesku / deset za olovku / a ostalo za leba...“ Ovde se izjednačavaju instrumenti (sredstva) potrebnazapisanje, kroz poistovećivanje i upoređivanje sa sredstvima za opstanak (hranom), te se pisanje ispostavlja kao egzistencijalna nužnost. Međutim, kako za pisanje nije dovoljno samo materijalno sredstvo (hartija i olovka koja ostavlja trag), već i instrumentarij konteksta koji je neizbežno ukopčan sa startnim pozicijama i socijalnim nasleđem, pisanje se upravo na tom polu za jedan veliki sloj ljudi ispostavlja kao luksuz, te je tim „angažovanost“ pisca na kojoj se često banalno insistira diskutabilna i paradoksalna. U ovoj nerazrešivosti sukoba dakako je smeštena mogućnost za književne iskorake danas.

Ukoliko potražimo pandan u srpskoj književnosti (na osnovu tematskih bliskosti, donekle i stila pisanja) pada nam na pamet nezaobilazna Milena Marković i tu negde se spisak i završava. Zajednička nit između dela navedenih autora i *Razgovora* jasna je i nesporna, kao što je to i sam ambijent i granična atmosfera „gde sevaju noževi / i smrde poljski klozeti“. Ono što ovu knjigu, pak, izdvaja jeste vrlo jaka spona sa aktuelnim (post) istorijskim trenutkom, tako da su u njoj prisutne slike stvarnosti koje su se do sada retko javljale u savremenoj srpskoj poeziji. Najbolji primer za to je pesma „kod kineza“ koja govori o svojevrsnim absurdima: „bile gole pa se obukle naše duše“, „a u kini / pričaju kinezi / svoju dušu нико не опија толико / да се упиша у гаће / нити се облаче у којештарије“... „то је само посао / веле / преозbiljno ste nas shvatili.“

U pesmi „majakovski“ značajno je razrađivanje kontrasta i dihotomije koja se gradi unutar knjige (mi vs. akademici) uspostavljanjem paralelnih poetskih slika u određenom vremenu – to je slika jednog pesničkog događaja ili čitanja koje se dešava „u sred dana / od 12 do

14“kojoj se odmah suprotstavlja druga slika, kontrast koji govori o svetu „izvan“ koji paralelno simultano teče: „dok seljaci vuku korpe sa pijace, / juri kamion sa smešanim betonom /, naliva se ploča, majstori udaraju čekićima dok pesnici čitaju stihove. Iako ne na prvi pogled, svaki književni događaj, pesničko okupljanje i čitanje strogo je zatvoreno i institucionalizovano, samom činjenicom da se u određeno vreme mogu pojaviti pa i kao posmatrači, isključivo oni „privilegovani“, koji ne istovaruju pesak tog časa, ne tegle korpe sa pijace i slično. O tome koliko ove slike i akteri međusobno isključuju jedni druge govore i ovi stihovi: „ređaju se pesnici osnivači / utemeljivači / bardovi kulture / trabunjaju o večnosti / o kralju hiperboreje /“, poezija i pesnici svesno su predstavljeni kao neprijatelji: „preti zaboravom jednima / obećava pamćenje drugima“, „sve u ime poezije“; Razlog za to jeste arogantno prisvajanje diskursa i govor o opskurnim temama (kralju hiperboreje), demagogija pesničke klike koja čak samodovoljno uživa u svom „statusu“. Međutim, ovaj elitizam u poeziji je lažan, a u ime poezije dešava se permanentan proces uključivanja i isključivanja, „kuju se planovi sa izdavačima“, jer su se propratni elementi uzdigli na nivo fetiša, a stvaranje i objavljivanje je poprimilo oblik „dila“; pozicija nekog ko se slučajno zatekne na jednoj takvoj promociji / čitanju jeste iskazana kroz nemogućnost identifikacije, kroz na jednom višem planu direktno sukobljavanje svetova, te sledi zaključak: „ako je ono što pišu poezija / ovo (što ja pišem) to sigurno nije“.

Još jedna slična pesma u kojoj se ova dihotomija razrađuje jeste „oni su bili pesnici još tad“, gde je sama upotreba ovog „oni“, „još tad“ doslovno puna ironije. Dok su „njima“ izlazile zbirke, neko je istovarao brašno iz Belorusije i to nije samo resantimanom obojena izjava, već fakt, činjenica. Ova pesma postavlja pitanja prava na diskurs, težine reči i delanja onog ko ima određeni simbolički kapital i onog ko ga nema, te je njegova reč unapred obezvređena, iako će možda nekad moći da bude iskazana / saslušana.

U knjizi se, potom, na nekoliko mesta u okviru pesama jasno opisuje svet koji karakteriše izostanak solidarnosti. Iako ne čudi (donekle je logično) što je nema u svetu pesnika gde „biraju gde te smeštaju i kako te isključuju i to ne samo kroz antologije, uspostavljanje kanona, u svetu sujete, prestižai otimanja o statusu i uticaj, iznenađuje da je solidarnost nestala među radnicima i u širem smislu shvaćenoj nižoj klasi, što se najbolje vidi u sledećim slikama: „nema kraja iako je deset uveče / a ti počeo jutros u šest / radi još“, ... „a govnar pored tebe / žali se da ima bruh/ ne može više / ti pakuješ i njegov deo / radnička solidarnost“, ... „istovariš i to / a on te sutra ocinkari kod šefa / što si onomad zakasnio / deset minuta“. Ove pesničke slike transponuju situaciju gde je čovek čoveku vuk, bezizlaz nastao nestankom poslednjeg utočišta u teškom životnim uslovima, a to je ljudska solidarnost, mogućnost da se ljudi ujedine kako bi poboljšali svoj položaj. Zabidanje noža u leđa i osipanje, trkački mentalitet među onima koji bi mogli da se povežu u borbi, rađa još veću nepoverljivost, zatvaranje ljudi u sebe, te se time cementira poslednji zid u onemogućavanju promene i pobune; ovde se sabotiranje promene vrši iznutra, na planu nečeg što možemo označiti autocenzurom, a proizvod je grčevitog držanja za egzistenciju koja je uvek na staklenim nožicama, uz čvrsto uverenje da nam je neko drugi može preoteti, da nas nečeg svakog trena može lišiti. S druge strane, u zbirci se provlače usamljeni ljudi, naše komšije, ljudi koje znamo iz viđenja, kao i suženost komunikacije kroz izbegavanje pitanja zbog nelagode, tuđe nelagode nad pretpostavljenim odgovorima, kao u pesmi „samci“: ne stigneš / da ih pitaš / gde rade / a ne rade / kako su im deca / a njih nemaju... koja najbolje opisuje jedno povlačenje ljudi u sebe i zaziranje, strah od *razgovora* jer razgovor uvek mora doneti izvestan stepen bolnog ogoljavanja. Međutim, beg (pa ni u sebe) ne postoji, jer, kako se u samoj pesmi kaže: „da nevolja bude veća / obrazac koji kaže ko je bolji / a ko gori od tebe / postoji

kao što postoji zgrada / kraj koje prolazimo, i s tim nikad nisi imao problema.“ Sve je očigledno ali ne možemo a da ne osećamo da je problem upravo u toj očiglednosti.

Korak dalje u zaoštravanju nijansiranja sveta nalazimo u opisima izvesne odsečenosti od stvarnosti i zastupanju voajerskog, indiferentnog stava gde je prisutna otvorena otupljenost, nesposobnost da se reaguje u datoј situaciji (recimo zlostavljanja, silovanja) a koja je neretko kompenzovana artističkim impulsom na najgori mogući način. Mehanizacija i dehumanizacija se tako iz sveta fabrika prenose na jedan širi plan, pa i umetnički plan, uz odsustvo važne etičke komponente; stihovi „devojka je ležala / gola / bela / sa plavo crvenim modricama/ (odmah je napravio belešku o tome) nas podsećaju na već poznati savremeni „vic“ o bezočnom fotografisanju prizora nesreće ili katastrofe, u toj perverznoj pomirljivosti s izostankom reakcije i mogućnosti da se pomogne, nešto promeni. Ovde je pojedinac potpuno izgubio kompas, povezanost sa svetom koji ga okružuje, te sebe više ne oseća njegovim sastavnim delom. Shodno tome, on se na neki način samovoljno lišava kapaciteta da snosi odgovornost u (tom i takvom) svetu u kojem se ionako ni o čemu ne pita.

Stanemo li ovde, prizvaćemo (možda zloslutno) reči Hane Arent da postoji određeno ljudsko pravo koje nijedan tiranin ne može da oduzme, a „gubitak tog prava nužno dovodi do gubitka relevantnosti govora.“ Prvi korak na putu gubitka tog prava upravo je, verujemo, padanje u klasnu nesvest.

Pojednostavljena ideološka matrica u kojoj se politička svest svodi na iznuđene konsenzuse ili predvidive opozicije: liberal / desničar, pri čemu je pozicija leve koja se zalaže za „druge“ poprimila oblik pukog liberalnokapitalističkog korektiva, sa sve manjim otklonom od onog što se zatiče i za šta se treba istinski zalagati, učinila je mnogo toga kako bi nam pomogla

u guranju svake upitanosti pod tepih, u izbegavanju da se sagledaju stvarna, životna ograničenja o kojima akteri ove pesničke zbirke pripovedaju. Život ispevan kroz *razgovore* podseća nas na drevne napore da se trag o nečijem, iz diskursa isključenog, postojanju makar usmeno prenese, te čitanje ove knjige može da nas prene iz elitističkog fantazma, čestog obitavališta poezije i umetnosti danas.

Kreativni višak 'sitnih sati':

Begić, Mehmed i Marko Tomaš. *Ponoćni razgovori*
Mostar: Mala biblioteka i Vijeće mladih Grada
Mostara, 2013.

Prema rečima autora, razlog da zajedničku zbirku poezije naslove baš *Ponoćni razgovori*, počiva na jednostavnom objašnjenju da su se dvojica prijatelja najčešće dopisivali mnogobrojnim mejlovima posle ponoći. Kako nam sam naziv sugerisce, zbirka je uobičena kao dijada, susret dvaju prijatelja, pesnika i sagovornika i sastoji se od ciklusa „Sitni sati“ Mehmeda Begića i „Odsutnost“ Marka Tomaša. Ako se izuzme upravo pomenuto biografsko objašnjenje za odabrani naslov, može se postaviti pitanje u koliko se još značenjskih slojeva otvara reč „razgovori“. Očigledno je da ona povlači sa sobom i misao da su u tekstovima prisutne paralele – u šire shvaćenom tematsko-motivacijskom sklopu, strukturalnoj kompoziciji zbirke, ali i na „mikro“ planu pojedinih pesama u kojima se preklapaju i prožimaju identične slike, simboli ili utisci koje pesnici obrađuju u skladu sa svojim specifičnim senzibilitetima. U oba ciklusa se pojavljuje, recimo, pesma „Katarina“ koja sadrži izrazito intimne konotacije, ali i jasno pokazuje kako se dvojica autora saodnose u zajedničkom semantičkom prostoru, u kom se jedan motiv razvija kao vagnerovski shvaćena varijacija na temu ili svojevrsno ponavljanje sa razlikom. Ako, pak, kojim slučajem čitalac prati Begićev blog *Radio Blue Tuesday* u kom se pojavljuju ukrštanja poezije i muzike, i ako nabasa na muzičke kompilacije *Midnight Conversations Soundtracksi Sitni sati, Managua*, onda to čini koncepciju dijaloga još zanimljivijom jer se naziru i dodatne, vantekstualne veze između poezije

i muzike kao svojevrsne dopune ili pozadine zbirke. Tim više jer muzika predstavlja jednu od važnih tema unutar oba ciklusa pesama. Tekstualni dijalog oba lirska subjekta utkan je, dakle, i u jedan međuprostorni luk, uobličen u uže tekstualno-formalnom smislu, ali i u šire, interdisciplinarnom polju komunikacije muzike i poezije. Stoga je to *razgovor* oslobođen reči ili konvencionalne funkcije (*raz*)govora. Pesnici komuniciraju prečutno, kroz svoje poetičke pristupe, ili svesnim (i nesvesnim) odabirom korespondirajućih tema, ali i specifičnom atmosferom pesama.

Drugi deo naslova ukazuje čitaocu da su u pitanju *ponoćni razgovori*, dakle, razgovori koji dopiru iz polja presimboličkog haosa energije mraka, nagona i „diktature srca“. Razgovori u „sitne sate“, oblikovani kroz poeziju, iskazuju ono što se danju ne može izreći, ali to su upravo razgovori koji dopiru do suštine, do potisnutih, odsutno-prisutnih čežnji, sećanja i bolnih koordinati bića, kao što je to recimo slučaj sa Begićevom pesmom „Dolaziš sa mrakom“.

Suptilna naznaka da je noć specifično vreme u kom se pokreće proces stvaranja poezije, otvara već na početku čitav spektar značajnih tematskih celina zbirke. Noć nije samo opsativna tema autora ili puka simbolizacija nemira, libidonosnih težnji „strasti i spokoja“, ona je i ovekovečeni momenat van vremena koji pokušava da sintetiše različite vremenske instance na tragu „prustovskog“ implicitnog sećanja ili momenata vizije Virdžinije Vulf. Autentični, *pravi*, trenutak zgušnjava vreme i savija različita, prošla, buduća, moguća i nemoguća sopstva rasuta duž široke linije svesti pesničkog subjekta. Noć se doživljava i kao nužan preduslov u traganju za kreativnim viškom, ona omogućava sublimaciju iracionalnog, stapanje energije muzike i energije ljubavi. Dobar primer su Begićeva pesma „U ovoj noći“ i Tomaševa „Tetovaža“:

Ovo je ta noć –

javlja se ono ostavljeno
da niko ne može dodirnuti
od tada je prošlo predugo i desilo se previše
Kroz maglu se probija jedva prohodna cesta
i želje da se nastavi baš tam, jer tim putem
se stizalo
do samog brijege savršenstva,
meditacije strasti i spokoja

(„U ovoj noći”, Mehmed Begić)

Svjetla rastu iz noći.
Danju su pritajena braća, umorni gerilci.
Svi ljudi, ipak, svako na svoj način
znaju to,
o svjetlima i noći.

(„Tetovaža”, Marko Tomaš)

Noć se može tumačiti i kao izrazito romantičarski motiv ili hronotop u kom se lirska subjekat okreće kontemplaciji, stvaranju i preispitivanju ljubavi. Ona nije jedini segment zbirke *Ponoćni razgovori* koji izaziva pomisao da u pesmama dominira upravo romantičarski, naivno-idilični štimung. Na primer, tretiranje prirode kao svojevrsnog idiličnog utočišta, zatim odnos prema stvaranju, umetnosti i ljubavi, idealizacija povlašćenog trenutka zanosa i samoće, takođe ukazuju na određenu vezu sa ovom tradicijom. Ipak, romantičarske osobine zbirke bivaju destabilizovane u gotovo svakoj pesmi pomoću teške aparature nihilističkog skeptičnog stava savremenog čoveka, koji je spoznao prazninu sveta, naličje iluzija i zanosa mladosti:

Na svakom žiletu piše da je život san.
 Sjeti se kako si odsanjao iluzije
 poput suknji što na vjetru lete.
 Možeš bježati od sjećanja
 pokušaj zaboraviti mirise
 sklopi oči, opet vidiš zastave.
 Nijedna ne predstavlja slobodu.

(„Sklopi oči da ne vidiš zastavu“, Mehmed Begić)

Inače, koža stari.
 Krila su podrezana.
 Ljudi se raduju ciganskoj muzici,
 odlaze u rat,
 glasno mljackaju i tiko plaču.
 Pogledaj sva ta groblja,
 izaberि oružje,
 doživi erekciju.

(„Tetovaža“, Marko Tomaš)

Međutim, idealizacija određenih aspekata stvarnosti u obliku privremenog predaha od zaglušujće buke savremene svakodnevice, nije i bežanje od stvarnosti, već prihvatanje sveta onakvim kakav jeste, sa svim njegovim gadostima i nepodnošljivim okolnostima. Pesnički subjekti – uprkos *takovom* svetu pokušavaju da nađu način da se s njim nekako sporazumeju. Ovaj sporazum ponekad je izražen tonom blage pomirenosti i sazrele strpljivosti posmatrača, a ponekad je opet u pitanju gorka, kritička ciničnost, što je kod Tomaša izraženo vrlo konkretnim detaljima i opisima gađenja od sveta:

Silazim u dan uvijek zbulan,
 zadubim se u novinske stupce:
 na drugom kraju svijeta rat,
 na drugom kraju grada obračun uličnih bandi,
 napad na homoseksualce, obijen kiosk,
 prvenstvo neregularno,
 neka lutkica je povećala grudi.
 Vratim se Bogu,
 ali on je već nestao kao i moja želja
 da razgovaram s ubicama.

(„19122007”, Marko Tomaš)

Uporedo sa temom ciklusa dana i noći, jedan od glavnih motivacijskih tokova u *Ponoćnim razgovorima* je vreme analizirano kao odnos između svesti i stvarnosti. Kada govorimo o vremenu, opažaju se dve glavne tematsko-motivacijske jedinice: odnosi trajnosti i promene, ili trajnosti u promeni i orijentisanost na trenutak, povlašćeni momenat zadobijen iz koncentrisanog, kvalitativno ontološki različitog vremena od linearno-hronološke mehanike sata:

Naslikaću Sutra reći ču ti Jučer
 ali puls trenutka je ono
 za čim se žudi, ta potjera nosi moje ime

(„Nebo i tijela jeseni”, Mehmed Begić)

„Puls trenutka” je instanca pomeranja, izmeštanja lirskog subjekta u višu ravan postojanja u kojem se

prošlost, sadašnjost ili sveopšta zamisliva budućnost prožimaju u jednu nit spirale. Upotreboom ‚flashback-ova’ i ‚flashforward-a’ (pogotovo kod Begića) ostvaruje se posebno efektna imaginacija povlašćenog momenta u vremenu. Saglasje subjekta sa svim što postoji u momentu ekstaze, događa se jer pesnikova vizija obuhvata celokupni doživljaj svega što postoji. Posebno su indikativni zajednički dinamički motivi kretanja i fluidnosti u prvim pesmama oba ciklusa kao što su voda, svjetlost, putovanje, vožnja, tok reke. Međutim, trenutak van vremena, metafizika ponoćnih časova, za razliku od romantičarske tradicije poezije, uronjena je u vrevu svakodnevice. Momenti vizije uobičeni su tako što oba pesnika svoje izvore inspiracije smeštaju u konkretni kontekst koji funkcioniše kao okidač začetka jasnog sagledavanja sveta u onom „sada”:

Sviđa mi se svjetlost sada
U ovom danu
ovom satu
i ovom stanu
Preko mosta
sve do luke
trčim prema brodu
Vjerovatno
ne čekaš tamo
Svejedno ću isploviti
Predugo sam u ovom gradu

(„Svjetlost sada”, Mehmed Begić)

Gotovo da u svakoj pesmi postoji inicijalna situacija, okvir običnog, ponekad i banalnog života, iz kojeg se, pomoću specifičnog pogleda, kuša saživeljnost sa svetom i traga za razrešenjem paradoksalnog

spoja svakodnevnog i uzvišenog. Postupak obrade neposrednog iskustva kod oba pesnika počinje selekcijom jednog detalja, bez anticipirane namere da ga prepoznaju kao idiličnog, a zatim, činom interpretacije, izvršava se simbolički preobražaj – što je pogotovo naglašeno u Begićevoj pesmi „Vožnja” i u Tomaševoj pesmi „Teatar ‘La Cimenterie’”:

U autobusu broj 27, sadašnjost nisam u stanju
razdvojiti od budućnosti ili prošlosti
Misli su prebrze,
predivna crna žena na stanici, propušta autobus
u kojem se vozim svakoga jutra. Kao da ne zna
da sam jedan od Podzemnika,
da mi je mokrim šapatom tajna džeza otkrivena.

(„Vožnja”, Mehmed Begić)

Tako je jednostavno
o svemu bih pisao
o parkiranom kombiju
iza kojeg se ledinom propinje mlad konj
o šumi koja je svo granje pružila suncu
o vedrini blještavoj i prozračnoj
o ptici koja lebdi bez napora

(„Teatar ‘La Cimenterie’”, Marko Tomaš)

Tanka tekstura osmišljenog „pravog” trenutka omogućava trenutno, ali bezuslovno poverenje u lepotu sveta. Čin epifanije žudi da bude zamrznut u večnu sadašnjost, ali on uvek ostaje ono što jeste, prolazan, u nemogućnosti da utaži nepresušnu glad subjekta:

Unapređivanje svega osim života samog -
to je arhitektura dvadeset i prvog vijeka;
i kazaljka presuđuje „tik“
i presuda je „tak“,
osmijeh traje trenutak, život želi vječnost,
glad je istina, oblak samo vješta obmana

(„Mala kazaljka i ptica“, Mehmed Begić)

Stav da čovek kao neko promenljivo „ja“ uronjeno u sveopštu razobručenost sveta uzaludno traga za izgubljenim vremenom predstavljena je kod oba pesnika u apokaliptičnom ambijentu semantike pesama. Međutim, slike apokalipse, kraha sveta nisu samo puka izjava o stanju savremenog sveta, oni ukazuju i na ispraznjenost sopstva koje se, u neprestanim sudarima sa absurdnošću, pretvara i samo u odsustvo. U prostoru praznine nema muzike ili bliskosti sa drugim, nema mogućnosti čitanja znakova svakodnevice koje bi vodili ka nekim višim energetskim strukturama:

Nasmiješi se
tumačeći sve te znakove
Zaustavi se na nekoliko minuta
U prašini ničega pored sporedne ceste
Šta to priča motor automobila –
naravno da ne priča ništa –

da bi se nešto kasnije, pri samom kraju pesme došlo do zaključka:

Polovi se tope
i mora se crvene kao nikada prije

ptica nema gdje gnijezdo da svije
 Ali ti prestani da slušaš,
 Svakako ne možeš promeniti ništa; tvoje umorne
 misli
 čak ni tebi više ne vrijede

(„Mala kazaljka i ptica”, Mehmed Begić)

U sličnom duhovnom rapoloženju, ali u nešto ličnijem, intimnijem tonu, kod Tomaša imamo isti motiv u pesmi „19122007“:

Nisam postao svetac niti prorok, sve ove godine
 baš ničeg što bih propvijedao potpuno obuzet
 u zanosu,
 Samo beskrajna tuga zbog svega što je bilo
 i onog što tek dolazi
 neumitno i surovo naglo
 poput razuzdanih hordi
 drevnih barbarskih plemena
 koja dolaze zapaliti vječni Rim.

(„19122007”, Marko Tomaš)

Ipak, ako je akcija ili promena u svetu nemoguća, tu je neiscrpna potreba za refleksijom i kontinuiranim preosmišljavanjem sveta. Stoga se i stiče utisak da cela zbirka odiše prisustvom ponekad nostalgičnog, ponekad radosnog lirskog subjekta koji sa pogledom razumevanja, u većitoj potrazi za smislom, unapred odustaje od odredišta, postavljajući se u poziciju

povučenog, ali ne i (trajno) utučenog posmatrača. Punoća apokaliptične vizije i njena pesimistična atmosfera rezigniranosti protkivaju zbirku, ali značajno je da *pored* te vizije, postoji i još nešto, neki kreativni višak koji opstaje. Ako postoji neka uteha u svetu, opravadanje za sve propuštenosti, mimoilaženja ili odsutnosti, onda je to netraženi i spontatni kreativni ostatak „sitnih sati“. Lirske subjekti uočavaju neophodnost za doživljajem ekstaze, ne u vidu pukog eskapizma, već kao egzistencijalno ispunjenog trenutka u ljubavi ili lepoti. Potraga za večnim trajanjem trenutka je mukotrpan proces usaglašavanja momenta ekstaze sa nizom običnih događaja, uočavanjem da ljubav treba pronaći svuda. Ideja da ljubav i lepota kompenzuju absurdnost sveta zapečaćena je poslednjom pesmom u zbirci „Volim te“. U njoj se nedvosmisleno dopire do punog saglasja i sinhronizacije između ‘ja’ i drugosti, kada je napravljen pun krug unutar spirale, a noći je ponovo data prilika da iskupi svet i upripitomi ga u stanje trenutne blagosti:

Ponovo se otvaram u ovu večer napuštenu od
prijatelja, oblaci
kao ključevi sobe u kojoj ležiš čekajući kišu,
sentimentalni miris
zemlje, ulice koje poput razjapljene čeljusti Boga žele
usisati
sva tvoja tijela u zahrđali satni mehanizam iz kojeg se
nikad ne izlazi.
Umirujem sve ono divlje kako bih ti služio, grimizna
noći, učim
se šutjeti, biti miran, slan, ljubazan, odmjeran, jer treba
umrijeti svet,
bez poveza na očima, nježan kao tišina koju obrastaju

kupine.
Želim da sve što pišem zvuči kao molitva, blagost,
topao vjetar.

(„Volim te”, Marko Tomaš)

sTRIP

Predrag Lojanica

Dva miliona ljudi

"DVA MILIONA LJUDI
U OVOME
GRADU..."

GUBI DAN ZA DAN

DIA MILIONA

LUDI

U OVOME GRADU

GUBI

ZAA

DAN

DAN

Predrag Lojanica

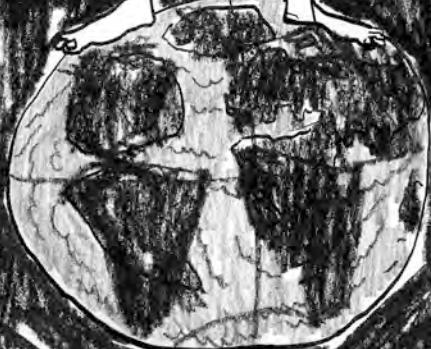
Iwan

Z A LITTLE IWAN U EPIZODI:

MNOGO SAM PAMETAN

TI NE ZNAŠ?!?

JA SAM IWAN-VEGETERIJANAC!
JA SVE ZNAM I NEK SAM U
PRAVU!
SEM PO NEKAD.
KADA MI MAMA
(SA NAUĆNE TAČKE
GLEĐISTA), DOKAŽE
DA NISAM...
OSTALI POJMA
NEMAJU...
SVE SAM OLOŠ,
ODVRATNO!
A, TI?
KAKO SE TI
I ZOVEŠ?

ja sam
yudala

VIDI SE

MNOGO SAM
FIN ... I MNOGO VOLIM
DA GOVORIM: "IZVINI"

SA MAMOM SE ČUJEM SVAKI DAN
TELEFONOM ... I SA BABOM...
I SA TATOM ... I SA
DEDOM ...

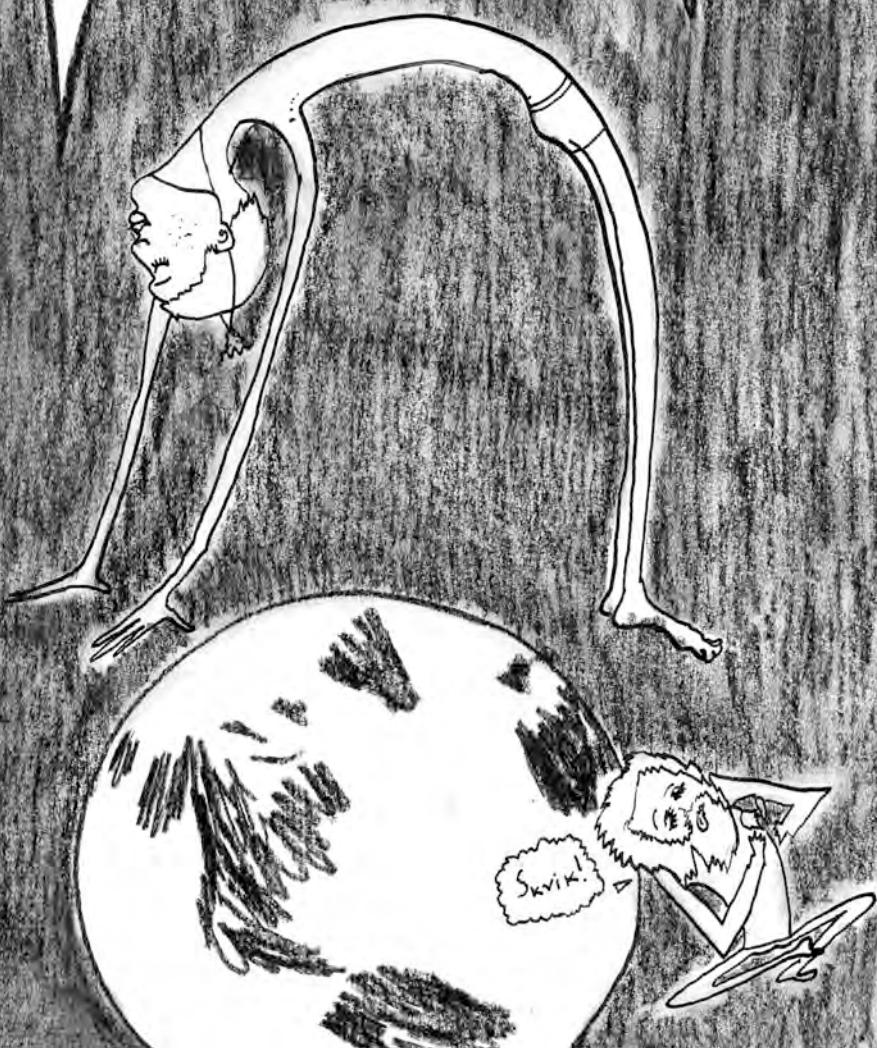
DOSADNI SU
ALI ME VOLE..
JA SAM MNOGO
PAMETAN I
UVEK SAM U
PRAVU!!!

I NIKADA
NISAM U KRIZI!!!
JA SAM MNOGO
VIŠE OD ĆOVEKA!
JA SAM BOG?!?

KU-KU...

ZATO ĆE SVE BITI
KAKO JA KAŽEM

Predrag Lojanica

Pepersi u Indiji

PEPPERS;

U...
INDJIJI

Kaze meni brat:

dolaze Peppersi u
"Indiju!"

"Na ne
Elupati..."

A black and white cartoon illustration. On the left, a man with dark hair and a mustache is shown from the chest up, looking towards the right. On the right, a dog with a collar is also looking towards the right. A speech bubble originates from the dog's mouth. The text inside the bubble is:

OZBILJNO,
ČOVEĆE!
ŠTA, NE
VERUJEŠ?!

EBRATE
ALA LUPAS...

MISLIS DA
LUPAM?

NA LUPAS BRATE,
DE CE BRE DA?
DODU U INDITU...?

Ko i
Stomis
što do
laze
pet
godina,
nepa nikađ

Mnogo si
halvan
brate

NAKON NEKOG VREMENA:

EJ BRATE,
OR PEPPERSI
STVARNO
DOLAZE.

EVO

JA KUP.
IO KARTU

INDIJA
RACE

MA KOJI BRE PEPPERSI, BRATE²¹²...

Ovaj broj časopisa *Ulažnica* objavljen je uz pomoć Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije i Pokrajinskog sekretarijata za kulturu i javno informisanje.

ЦИП – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

82+3

ULAZNICA : časopis za kulturu, umetnost i
društvena pitanja / glavni urednik Vladimir Arsenić.
– God. 1, br. 1
(1967)– . – Zrenjanin : Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin”, 1967–. – 22 cm

Pet brojeva godišnje
ISSN 0503-1362

COBISS.SR-ID 9987330

ulaznica

234-235

**časopis za kulturu,
umetnost i društvena pitanja,
Zrenjanin,
god. XLVII,
novembar 2013.
Broj 234- 235**

**Telefon: +381 23 566 210
e-mail: ulaznica@zrbiblio.org**

**Rukopise slati na adresu:
Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin”,
Trg Slobode 2, 23000 Zrenjanin**

**Rukopise otkucati ili poslati u
elektronskom mediju. Rukopisi se
ne vraćaju**

**Cena po jednom primerku 200,00
dinara, godišnja pretplata 1000,00
dinara (za inostranstvo 2000,00
dinara). Pretplatu slati na račun
840-74664-12 Gradske narodne
biblioteke sa naznakom
„Za Ulaznicu”**

**ŠTAMPA:
Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin”, Zrenjanin**

